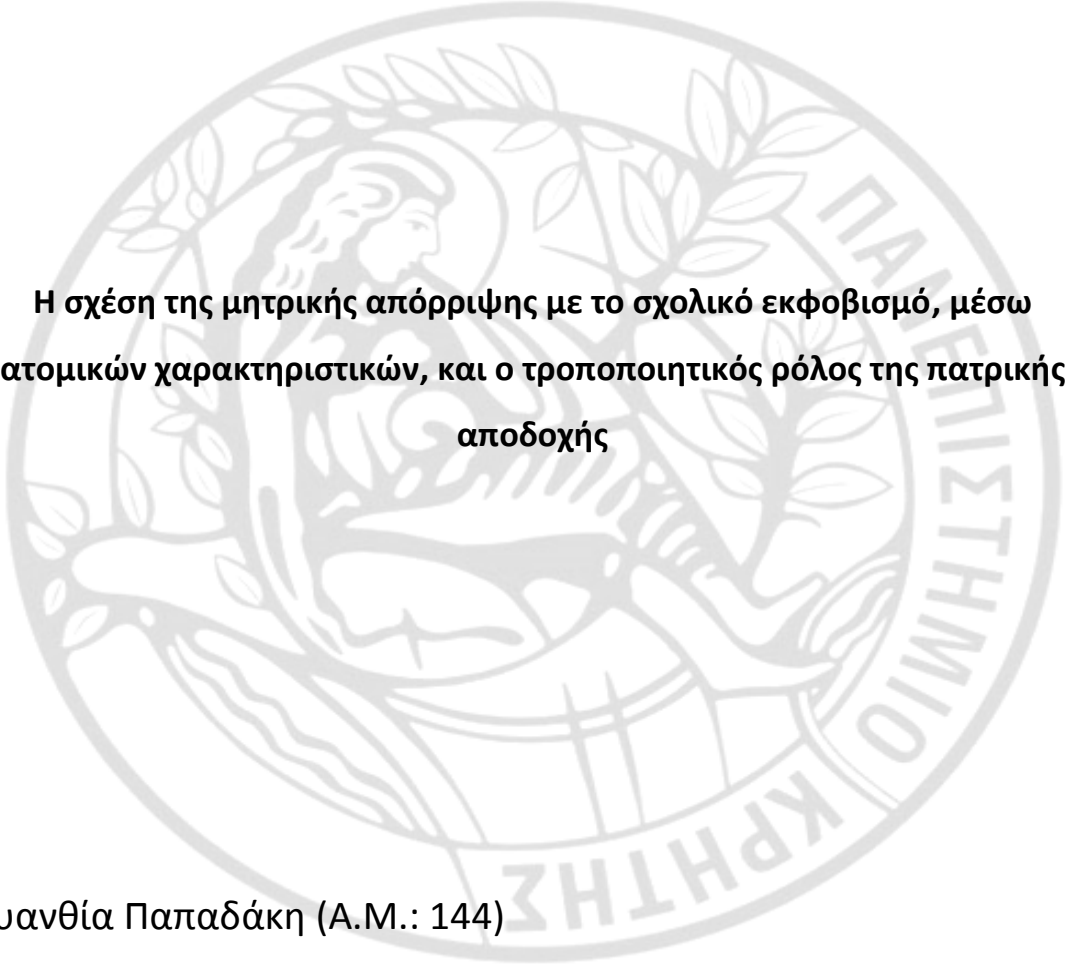


ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Ψυχολογίας

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Σχολικής Ψυχολογίας



**Η σχέση της μητρικής απόρριψης με το σχολικό εκφοβισμό, μέσω
ατομικών χαρακτηριστικών, και ο τροποποιητικός ρόλος της πατρικής
αποδοχής**

Ευανθία Παπαδάκη (Α.Μ.: 144)

Επιβλέπων καθηγητής: Θεόδωρος Γιοβαζολιάς

ΡΕΘΥΜΝΟ

Μάρτιος 2012

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Εισαγωγή	6
Τι είναι γονική αποδοχή-απόρριψη;	7
Τι είναι η κακή ψυχολογική προσαρμογή;	8
Διαπροσωπική αποδοχή-απόρριψη	11
Πατρική και Μητρική αποδοχή-απόρριψη	12
Εκφοβισμός	13
Κατηγορίες Εκφοβισμού	15
Άμεσος Εκφοβισμός	15
Έμμεσος Εκφοβισμός	15
Οικογένεια και παιδιά-θύτες	17
Θυματοποίηση	20
Παθητικό Θύμα	21
Προκλητικό Θύμα ή Θύτης/Θύμα	21
Επιδημιολογικά Στοιχεία	22
Οικογένεια και παιδιά-θύματα	25
Εχθρικότητα/επιθετικότητα	28
Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Εκφοβισμός	30
Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Θυματοποίηση	32
Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Οικογένεια	34
Κατάθλιψη	35
Κατάθλιψη και Εκφοβισμός	37
Κατάθλιψη και Θυματοποίηση	38
Κατάθλιψη και οικογένεια	41

Ενσυναίσθηση	44
Ο Ρόλος του Πατέρα	46
Η παρούσα έρευνα	52
Μεθοδολογία	53
Δείγμα	53
Εργαλεία	53
Διαδικασία	58
Αποτελέσματα	59
Μέσοι όροι του συνολικού δείγματος	59
Διαφορές ανάλογα με το φύλο	60
Συσχετίσεις	63
Αναλύσεις Παλινδρόμησης - Διαμεσολάβηση	65
Αγόρια	69
Κορίτσια	72
Τροποποιημένη Διαμεσολάβηση (moderated mediation)	74
Συζήτηση	78
Βιβλιογραφία	87
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	108

Περιεχόμενο Πινάκων-Σχημάτων

<i>Πίνακας 1</i>	59
<i>Πίνακας 2</i>	61
<i>Πίνακας 3</i>	62
<i>Πίνακας 4</i>	62
<i>Πίνακας 5</i>	63
<i>Πίνακας 6</i>	66
<i>Πίνακας 7</i>	67
<i>Πίνακας 8</i>	68
<i>Πίνακας 9</i>	69
<i>Πίνακας 10</i>	70
<i>Πίνακας 11</i>	71
<i>Πίνακας 12</i>	72
<i>Πίνακας 13</i>	73
<i>Σχήμα 1</i>	76
<i>Σχήμα 2</i>	76
<i>Πίνακας 14</i>	78

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει αν η μητρική απόρριψη συμβάλλει στην ανάπτυξη του σχολικού εκφοβισμού, μέσω της επίδρασής της σε ατομικά χαρακτηριστικά, ενδεικτικών της κακής ή καλής ψυχολογικής προσαρμογής, όπως την κατάθλιψη, την εχθρικότητα/επιθετικότητα και την ενσυναίσθηση. Επιπλέον, εξετάζει τον τροποποιητικό ρόλο της πατρικής αποδοχής σε αυτή τη σχέση. 201 παιδιά πέμπτης και έκτης δημοτικού, με μέσο όρο ηλικίας $M=11.23$, συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια μητρικής αποδοχής-απόρριψης, πατρικής αποδοχής-απόρριψης, κατάθλιψης, εχθρικότητας/επιθετικότητας και ενσυναίσθησης. Οι έμμεσες (διαμεσολάβηση) επιδράσεις μελετήθηκαν με αναλύσεις παλινδρόμησης και το δείκτη Sobel, ενώ οι εξαρτώμενες έμμεσες (τροποποιημένη διαμεσολάβηση) επιδράσεις με το MODMED πρόγραμμα των Preacher, Rucker και Hayes (2007). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η κατάθλιψη και η εχθρικότητα/επιθετικότητα, ενώ όχι η ενσυναίσθηση, διαμεσολαβούσε στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και θυματοποίησης του εαυτού ή των άλλων. Επίσης, η πατρική αποδοχή τροποποιούσε την έμμεση σχέση μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-θυματοποίηση του εαυτού ή των άλλων. Αυτά τα ευρήματα προσθέτουν μια πιο λεπτομερή εικόνα για το πώς οι γονικές συμπεριφορές, και ιδιαίτερα ο ρόλος του πατέρα, εμπλέκονται στο πολυσύνθετο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Εισαγωγή

Η θεωρία της γονικής αποδοχής-απόρριψης (parental acceptance-rejection theory, PARTheory) του R. Rohner, είναι μια θεωρία κοινωνικοποίησης, που επεκτείνεται σε ένα ευρύ αναπτυξιακό, καθώς και παγκόσμιο επίπεδο. Βασισμένη σε πάνω από 3.000 έρευνες μέχρι σήμερα (Rohner, 2011), υποστηρίζει ότι τα παιδιά -ανεξαρτήτως ηλικίας, εθνικότητας, γλώσσας, φύλου, κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, θρησκείας- όταν αντιλαμβάνονται ότι οι γονείς τους απορρίπτουν, τότε οι αντιδράσεις τους και η ψυχολογική τους εξέλιξη είναι κοινές (Khaleque & Rohner, 2002a; Rohner, Khaleque, & Cournoyer, 2009). Πιο συγκεκριμένα, προσεγγίζοντας τα ανθρώπινα όντα από μια φυλογενετική σκοπιά, υποστηρίζει ότι μια από τις βασικές κοινωνικές ανάγκες που δημιουργήθηκε στο ανθρώπινο είδος, είναι αυτή της θετικής ανταπόκρισης (αποδοχής) από τους σημαντικούς άλλους¹ ή τις φιγούρες δεσμού² (Rohner, 2005a). Όταν όμως αυτή η ανάγκη δεν ικανοποιείται αρκετά, τότε τα άτομα έχουν την προδιάθεση να αντιδρούν ψυχολογικά με ένα συγκεκριμένο τρόπο, δηλαδή αυτόν της κακής ψυχολογικής προσαρμογής, όπως περιγράφεται στην υποθεωρία της προσωπικότητας της PARTheory, στην οποία θα γίνει αναφορά στη συνέχεια.

¹ & ² Σημαντικός άλλος είναι ένα άτομο, με το οποίο ένα παιδί ή ένας ενήλικας έχει ένα σχετικά μακρόχρονο δεσμό, ο οποίος είναι μοναδικά σημαντικός και αναντικατάστατος. Η διαφορά με τη *φιγούρα δεσμού*, - έννοια που νοηματοδοτείται το ίδιο και στη θεωρία δεσμού του Ainsworth (1989)- δηλαδή τους γονείς, ή γενικά τα άτομα που είναι σημαντικοί για το παιδί, - έγκειται στο ότι η συναισθηματική ασφάλεια και ψυχολογική ευημερία του τελευταίου, εξαρτάται από την ποιότητα της σχέσης με τους πρώτους.

Τι είναι γονική αποδοχή-απόρριψη;

Σύμφωνα με το Rohner (2004), σχεδόν 400 έρευνες έχουν δείξει ότι οι αντιλήψεις παιδιών και ενηλίκων παγκοσμίως, για τη γονική αποδοχή-απόρριψη, οργανώνονται σε μια διπολική διάσταση της γονικής ζεστασιάς. Αυτή η διάσταση αποτελεί ένα συνεχές, όπου η γονική αποδοχή βρίσκεται στο θετικό άκρο αυτού του συνεχούς, ενώ η γονική απόρριψη στο αρνητικό άκρο. Η *γονική αποδοχή* αφορά την αγάπη, τη ζεστασιά, τη στοργή, τη φροντίδα, το ενδιαφέρον, την υποστήριξη, που μπορεί να αισθανθούν και να εκφράσουν σωματικά ή και λεκτικά οι γονείς στα παιδιά τους. Η σωματική έκφραση περιλαμβάνει φιλιά, αγκαλιές, χαμογέλα, ματιές κ.αλ. που θα είναι ενδείξεις ενθάρρυνσης, επιδοκιμασίας και υποστήριξης. Η λεκτική έκφραση περιλαμβάνει λεκτικούς επαίνους, κοπλιμέντα, ωραία λόγια για το ή στο παιδί κλπ.

Από τη άλλη, η *γονική απόρριψη* αφορά την απουσία ή την απόσυρση από την αγάπη, τη ζεστασιά, τη στοργή, τη φροντίδα, το ενδιαφέρον, την υποστήριξη, που μπορεί να αισθανθούν και να εκφράσουν σωματικά ή και λεκτικά οι γονείς προς τα παιδιά τους. Αυτή μπορεί να πάρει τέσσερις βασικές μορφές: (α) *συναισθηματική ψυχρότητα ή απουσία στοργής*, (β) *εχθρότητα και επιθετικότητα*, (γ) *αδιαφορία και παραμέληση*, (δ) *αδιαφοροποίητη απόρριψη*. Το τελευταίο αναφέρεται στις υποκειμενικές αντιλήψεις των ατόμων ότι οι γονείς τους δε νοιάζονται πραγματικά για αυτούς, δεν τους θέλουν ή δεν τους αγαπούν, χωρίς απαραίτητα να υπάρχουν ξεκάθαρες ενδείξεις στη συμπεριφορά των γονέων για παραμέληση, ψυχρότητα ή επιθετικότητα.

Αξίζει εδώ να αναφερθεί, ότι διαπολιτισμικές μελέτες έχουν δείξει, ότι στις διάφορες κοινωνίες ανά τον κόσμο οι γονείς γίνονται αντιληπτοί ως απορριπτικοί (με βάση τους ορισμούς της PARTheory) από τα παιδιά τους ή από τους ενήλικες, παρόλο που συμπεριφέρονται με τρόπους, τους οποίους η κοινωνία τους θεωρεί ως κατάλληλους (Rohner & Rohner, 1980; Rohner & Cournoyer, 1994). Αυτό το δεδομένο σε συνδυασμό με τα παραπάνω, αναδεικνύουν δύο οπτικές που αξιολογούνται καταφέρνουν να συνδυαστούν στη θεωρία του Rohner, δηλαδή την καθολικότητα και την υποκειμενικότητα του ανθρώπινου βιώματος. Από τη μια, τα παιδιά και οι ενήλικες σε όλο τον κόσμο, τείνουν να κατηγοριοποιούν τις συμπεριφορές των γονέων με βάση το συνεχές/τη διάσταση της γονικής ζεστασιάς, ενώ από την άλλη, αυτές οι κατηγοριοποιήσεις βασίζονται σε δικές τους υποκειμενικές αντιλήψεις, οι οποίες μπορεί να μην ανταποκρίνονται σε εξωτερικές αντικειμενικές συνθήκες, όπως θα τις όριζε ένας τρίτος παρατηρητής.

Τι είναι η κακή ψυχολογική προσαρμογή;

Σύμφωνα με την υποθεωρία της προσωπικότητας της PARTheory (Rohner, Khaleque, & Cournoyer, 2011), τα παιδιά ή οι ενήλικες που βιώνουν τους γονείς τους ως απορριπτικούς, έχουν την τάση παγκοσμίως να εμφανίζουν κακή ψυχολογική προσαρμογή, η οποία εκδηλώνεται μέσα από έναν αστερισμό επτά συμπεριφορικών, συναισθηματικών και γνωστικών χαρακτηριστικών/προδιαθέσεων της προσωπικότητας. Αυτά περιλαμβάνουν (α) *εχθρικότητα, επιθετικότητα, παθητική επιθετικότητα* (πέισμα, μούτρα, παθητική κωλυσιεργεία) ή *προβλήματα με τη διαχείριση των δύο πρώτων*, (β)

εξάρτηση, υγιούς ανεξαρτησία και αμυντική ανεξαρτησία. Χαρακτηριστικό της αμυντικής ανεξαρτησίας είναι ότι μπορεί όμοια με την ανεξαρτησία να μην επιζητάται ενεργά η θετική ανταπόκριση από το άλλο άτομο της σχέσης, παρόλο που συναισθηματικά είναι «ποθητή», γιατί αυτό οφείλεται σε θυμό ή πικρία για τη χρόνια απόρριψη. (γ) *μειωμένη αυτοεκτίμηση,* (δ) *μειωμένη αυτο-αποτελεσματικότητα,* (ε) *συναισθηματική μη ανταπόκριση.* Σε αυτή την περίπτωση τα άτομα μπορεί να είναι κοινωνικά, φιλικά, να κάνουν διαπροσωπικές σχέσεις, στις οποίες όμως δεν εμπλέκονται συναισθηματικά, ή εμπλέκονται, αλλά με αμυντικό τρόπο. (στ) *συναισθηματική αστάθεια* (συχνές συναισθηματικές αναστατώσεις που πυροδοτούνται εύκολα, ακόμα και με ελάχιστα στρεσογόνες καταστάσεις), και (ζ) *αρνητική αντίληψη για τον κόσμο* (διαστρεβλωμένες νοητικές αναπαραστάσεις του εαυτού, των σημαντικών άλλων και του γύρω κόσμου, π.χ. ότι είναι μη έμπιστοι, μη ασφαλείς, απληλικοί, επικίνδυνοι κ.α.). Όλα αυτά τα επτά χαρακτηριστικά, αποτελούν ένα συνεχές με δύο αντίθετα άκρα, και διαβαθμίσεις, οι οποίες εξαρτώνται από τη μορφή, τη συχνότητα, τη διάρκεια και την ένταση της αντιλαμβανόμενης απόρριψης-αποδοχής.

Η σύνθεση όλων αυτών των προδιαθέσεων, που ο Rohner (2004) αποκαλεί «σύνδρομο αποδοχής-απόρριψης»³, ως άμεσο αποτέλεσμα των εμπειριών της γονικής αποδοχής-απόρριψης, επιβεβαιώνεται και εμπειρικά. Οι Khaleque και Rohner (2002b) σε μια μετα-ανάλυση 43 ερευνών από 15 χώρες με συνολικά 7.563 συμμετέχοντες, έδειξαν ότι η

³ Ονομάστηκε έτσι για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, γιατί διεθνώς τα παιδιά και οι ενήλικες, οργανώνουν τις αντιλήψεις τους για τη γονική αποδοχή-απόρριψη με βάση το συνεχές της γονικής ζεστασιάς, που ανέφερα παραπάνω. Δεύτερον, γιατί υπάρχουν ισχυρές διαπολιτισμικές ενδείξεις από τις έρευνες, ότι τα παιδιά και οι ενήλικες που βιώνουν τη σχέση τους με τους γονείς ή με τις φιγούρες δεσμού ως απορριπτικές, έχουν την τάση καθολικά, να αυτοαναφέρουν το σύνολο των επτά προδιαθέσεων, που ορίζουν την κακή ψυχολογική προσαρμογή, με βάση την υποθεωρία της προσωπικότητας.

αντιλαμβανόμενη γονική (μητρική και πατρική) αποδοχή σχετίζεται διεθνώς με την ψυχολογική προσαρμογή του ατόμου. Επιπλέον, στην ίδια μετα-ανάλυση, διαπίστωσαν ότι το 26% της διακύμανσης της ψυχολογικής προσαρμογής των παιδιών και το 21% αυτής των ενηλίκων, οφείλεται στη γονική αποδοχή. Φαίνεται δηλαδή ότι τα παιδιά σε όλο τον κόσμο που προέρχονται από οικογένειες με αποδεκτικούς, γεμάτους αγάπη γονείς, είναι περισσότερο πιθανό, σε σχέση με τα παιδιά που προέρχονται από οικογένειες με απορριπτικούς, χωρίς αγάπη γονείς, να νιώθουν καλά με τον εαυτό τους ή να είναι ικανά και πιο αισιόδοξα, να έχουν λιγότερα προβλήματα στη διαχείριση της εχθρικότητας και της επιθετικότητας, να έχουν επαρκή συναισθηματική σταθερότητα και ανταπόκριση, να είναι λιγότερο εξαρτημένα, και να έχουν μια θετική ιδέα για τον κόσμο.

Άρα, η ψυχολογική προσαρμογή παιδιών και ενηλίκων, όπως ορίζεται από το φάσμα των εφτά προδιαθέσεων της προσωπικότητας, έχει την τάση να ποικίλει ανάλογα με το βαθμό στον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι γίνονται αποδεκτά ή απορριπτέα, στη σχέση τους με τους γονείς ή τους σημαντικούς άλλους.

Ωστόσο, η παγκόσμια υποκειμενική εμπειρία της γονικής αποδοχής-απόρριψης, έχει φανεί να είναι σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας και για την εμφάνιση ή την ανάπτυξη τριών ψυχικών διαταραχών (Rohner & Britner, 2002), εκτός από την ψυχολογική προσαρμογή, όπως έχει οριστεί. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά και οι ενήλικες που αισθάνονταν ότι ήταν απορριπτέοι από τους γονείς τους, είχαν περισσότερο την τάση,- σε σχέση με αυτούς που πίστευαν ότι είναι αποδεκτοί,- να εμφανίζουν (α) κατάθλιψη, (β) προβλήματα συμπεριφοράς, που περιελάμβαναν τις διαταραχές διαγωγής,

των εξωτερικών συμπεριφορών και την παραβατικότητα, ή να κάνουν (γ) κατάχρηση ουσιών (ναρκωτικά και αλκοόλ).

Διαπροσωπική αποδοχή-απόρριψη

Είναι όμως μόνο η γονική αποδοχή-απόρριψη που προκαλεί το σύμπλεγμα των αρνητικών χαρακτηριστικών; Αν ένας ενήλικας, για παράδειγμα, αντιλαμβάνεται ότι απορρίπτεται από το/τη σύντροφό του, που μπορεί να έχει ένα μακροχρόνιο δεσμό, δεν είναι πολύ πιθανό να εμφανίσει μια κακή ψυχολογική προσαρμογή;

Τέτοιου είδους ερωτήματα φαίνεται να απασχόλησαν το Rohner, με αποτέλεσμα το 1999 να προχωρήσει τη θεωρία του ένα βήμα παραπέρα, μετατοπίζοντας το επιστημονικό του ενδιαφέρον από τη γονική, στη διαπροσωπική αποδοχή και απόρριψη (Rohner, Khaleque, & Coumpoyer, 2011). Υπέθεσε λοιπόν, ότι η απόρριψη από μια φιγούρα δεσμού, οποιαδήποτε στιγμή της ζωής αν συμβεί, θα προκαλέσει τα ίδια αρνητικά χαρακτηριστικά, με αυτά που προβλέπονται στα παιδιά και στους ενήλικες, οι οποίοι αισθάνονται απορριπτέοι από τους γονείς τους, κατά την παιδική ηλικία. Μια φιγούρα δεσμού μπορεί να είναι εκτός από τους γονείς, οι συνομήλικοι, οι φίλοι, οι σύντροφοι, τα αδέρφια, ή και ο δάσκαλος.

Σε έρευνες επιβεβαιώθηκε ότι η αντιλαμβανόμενη αποδοχή από το «ταίρι» σχετίζεται σημαντικά και μοναδικά με τη θετική ψυχολογική προσαρμογή του ατόμου, είτε είναι άντρας, είτε γυναίκα (Rohner, 2008; Rohner, Melendez, & Kraimer-Rickaby, 2008; Rohner, Uddin, Shamsunnaher, & Khaleque, 2008). Επιπλέον, φάνηκε ότι στις γυναίκες

η σχέση μεταξύ της αντιλαμβανόμενης αποδοχής τους από το σύντροφο, και της ψυχολογικής προσαρμογής τους, διαμεσολαβείται από τις αναμνήσεις της πατρικής αποδοχής, και όχι της μητρικής. Αντίθετα, στους άντρες, ούτε η ανάμνηση της πατρικής αποδοχής, ούτε και της μητρικής, διαμεσολαβεί.

Τι σημαίνει όμως αυτό το τελευταίο εύρημα; Υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ πατρικής και μητρικής αποδοχής-απόρριψης;

Πατρική και Μητρική αποδοχή-απόρριψη

Οι ερευνητές, μετά από την πολυμελετημένη σχέση γονέων-παιδιών, έστρεψαν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον, προς την παραπάνω κατεύθυνση. Τα δεδομένα έδειξαν ότι οι αντιλήψεις των ατόμων για την πατρική αποδοχή, σχετίζονταν εξίσου σημαντικά με τη ψυχολογική προσαρμογή τους, όπως και οι αντιλήψεις για την μητρική αποδοχή (Veneziano, 2000; Rohner & Veneziano, 2001; Lila, Garcia, & Gracia, 2007). Ωστόσο, η σχέση μεταξύ της πατρικής, της μητρικής αποδοχής και της ψυχολογικής προσαρμογής, φάνηκε να ποικίλει ανάλογα με την εθνικότητα. Επίσης, κάποιες φορές, μόνο η πατρική αγάπη, σχετιζόταν σημαντικά, με άμεσο τρόπο, με τα προς μελέτη χαρακτηριστικά των παιδιών. Για παράδειγμα, ενώ στους Αфро-Αμερικανούς, μαζί η πατρική και η μητρική αποδοχή προέβλεπαν την ψυχολογική προσαρμογή, στους Ευρωπαίους Αμερικανούς, μόνο η πρώτη λειτούργησε ως προβλεπτικός παράγοντας (Veneziano, 2000). Επιπλέον, στα κινεζάκια η πατρική ζεστασιά προέβλεψε τη μετέπειτα ακαδημαϊκή τους επίδοση και κοινωνική ικανότητα, σε αντίθεση με τη μητρική ζεστασιά (Chen, Liu, & Li, 2000). Το αντίστροφο ίσχυε για τη συναισθηματική τους προσαρμογή. Σε παιδιά από την

Κολομβία, η μητρική αποδοχή ήταν αυτή που σχετιζόταν άμεσα με προβλήματα συμπεριφοράς, όπως άγχος, απόσυρση, εχθρικότητα και επιθετικότητα, με βάση τις αναφορές των γονιών (Lila, Garcia, & Gracia, 2007).

Το ζήτημα όμως της πατρικής και μητρικής αποδοχής-απόρριψης, θα διερευνηθεί εκτενέστερα στη συνέχεια, σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

Εκφοβισμός

Σχεδόν 30 χρόνια από τότε που ο κοινωνικός επιστήμονας Dan Olweus εισήγαγε την έννοια αυτή, με τις πρώτες έρευνες σε σχολεία της Σκανδιναβίας, το φαινόμενο του εκφοβισμού μελετάται και εντοπίζεται σε παγκόσμιο επίπεδο (Olweus, 1993a; Rigby, 1996). Για παράδειγμα, σε έρευνα που έγινε στις Η.Π.Α με 15.686 έφηβους, το 13% φάνηκε να έχει συμμετάσχει σε περιστατικά ως εκφοβιστής, το 10,6% ως θύμα και το 6% ως θύτης-θύμα (Nansel et al., 2001). Επίσης, στο Ηνωμένο Βασίλειο το 4,3% 1.639 παιδιών του δημοτικού, αναγνωρίστηκαν ως εκφοβιστές, το 39,8% ως θύματα και το 10,2% ως θύτες-θύματα (Wolke et al., 2000). Στην Ελλάδα, σε έρευνα των Pateraki και Houndoumadi (2001) με 1.312 μαθητές από την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, ηλικίας μεταξύ 8 και 12 ετών, διαπιστώθηκε ότι το 6,25% εμφάνιζε συμπεριφορές εκφοβιστή, το 14,7% θύματος και το 4,8% θύτη-θύματος. Η Sapouna (2008) με δείγμα 1.758 Θεσσαλονικιών μαθητών ηλικίας 10 με 14 ετών, βρήκε ότι το 5,8% ήταν εκφοβιστές, το 8,2% θύματα και το 1,1% θύτες-θύματα. Οι Giouazolias et al. (2010) συμπέραναν ότι σε

369 μαθητές της Αθήνας μέσου όρου ηλικίας τα 11,34 έτη, το 1,4% ήταν εκφοβιστές, το 22,8% θύματα και το 3,5% θύτες-θύματα.

Ο σχολικός εκφοβισμός, που πολλές φορές αποκαλείται «θυματοποίηση συνομηλίκων» (Kochenderfer & Ladd, 1996), ή και «παρενόχληση συνομηλίκων» (Newman, 2003), αποτελεί ένα σύνολο επιθετικών συμπεριφορών μεταξύ παιδιών ή εφήβων. Παρά τη δυσκολία δημιουργίας ενός ενιαίου, περιεκτικού ορισμού, λόγω της πολυπλοκότητας του φαινομένου (Rigby, 2004), είναι γενικά αποδεκτές οι αρχές που εισήγαγε ο Olweus (1994, σ. 1173), σύμφωνα με τις οποίες «Ένας μαθητής υφίσταται εκφοβισμό ή θυματοποίηση, όταν εκτίθεται, επανειλημμένα και για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε αρνητικές πρακτικές από ένα ή από πολλούς μαθητές». Οι αρνητικές πρακτικές μπορεί να περιλαμβάνουν σωματικές επιθέσεις, βρισιές, διάδοση φημών και κοινωνικό αποκλεισμό. Επιπλέον, υπάρχει μια ανισότητα δυνάμεων, δηλαδή οι νέοι που εκφοβίζονται, είναι ανίκανοι να υπερασπίσουν τον εαυτό τους, από το να «πληγωθούν» σωματικά και συναισθηματικά, από τις επιθετικές πρακτικές των εκφοβιστών (Olweus, 1993a).

Ο Rigby (2002) παρατήρησε ότι ο Olweus προσεγγίζει το φαινόμενο του εκφοβισμού από τη μεριά του θύματος, και συμφώνησε ότι, εκτός από τη συστηματική θυματοποίηση και την ασυμμετρία ισχύος, με την υπεροχή του θύτη, εξίσου σημαντική είναι και η τρίτη αρχή, δηλαδή η πρόθεση του εκφοβιστή να προκαλέσει τραύμα και πόνο (Olweus, 1994).

Κατηγορίες Εκφοβισμού

Ο εκφοβισμός κατηγοριοποιείται στις δύο βασικές κατηγορίες του άμεσου και του έμμεσου εκφοβισμού, οι οποίες υποκατηγοριοποιούνται στο σωματικό, λεκτικό και μη λεκτικό/μη σωματικό εκφοβισμό (Olweus, 1993a; Rigby 1996).

Άμεσος Εκφοβισμός

Ο *άμεσος σωματικός εκφοβισμός* περιλαμβάνει επιθετικές πράξεις, όπως χτυπήματα, κλοτσιές, σπρώξιμο, φτύσιμο, τράβηγμα μαλλιών, καταστροφή προσωπικών αντικειμένων και σεξουαλική παρενόχληση. Ο *άμεσος λεκτικός* περιλαμβάνει βρισιές, προσβολές, κοροϊδευτικά σχόλια, απειλές, σεξουαλικά υπονοούμενα και ρατσιστικά σχόλια. Ο *άμεσος μη λεκτικός/μη σωματικός* αφορά απειλητικές χειρονομίες, έντονο κοίταγμα και γκριμάτσες.

Έμμεσος Εκφοβισμός

Ο *έμμεσος σωματικός* περιλαμβάνει τη στράτευση ενός φίλου ή ενός μεγαλύτερου αδερφού για να φέρει εις πέρας τις αρνητικές πρακτικές του άμεσου σωματικού. Ο *έμμεσος λεκτικός*, που μπορεί να ονομάζεται και σχεσιακή επιθετικότητα (Crick & Grotpeter, 1995), περιλαμβάνει τη διάδοση ψευδών φημών, το κουτσομπολιό, το να μιλάς δυνατά για κάποιον/α, ώστε να σε ακούσει και να χρησιμοποιείς κωδικοποιημένα ονόματα στην παρέα για αυτόν/ην. Ο *έμμεσος μη λεκτικός/μη σωματικός* αφορά την κοινωνική περιθωριοποίηση, τον εξοστρακισμό, την απομόνωση από την ομάδα, το σαμποτάρισμα φιλιών, το να κάνεις τηλεφωνικές φάρσες και να γράφεις «κακά» μηνύματα στο θρανίο. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει και ένα νέο είδος εκφοβισμού,

αυτό του κυβερνοχώρου «cyber bullying», όπου ένα άτομο χρησιμοποιεί με κακή πρόθεση τη διαδικτυακή τεχνολογία, για να παρενοχλήσει και να εκφοβίσει. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να στέλνει κακά ή απειλητικά e-mails, να διαδίδει προσωπικά e-mails, να στέλνει μηνύματα από το κινητό, να «ανεβάζει» σχόλια και μηνύματα στο διαδίκτυο, καθώς και να συμμετέχει σε συκοφαντικές ψηφοφορίες ιστοσελίδων (Vandebosch & Cleemput, 2009). Οι ίδιοι ερευνητές υποστήριξαν ότι υπάρχουν και οι άμεσες κατηγορίες του εκφοβισμού του κυβερνοχώρου. Η *άμεση σωματική* περιλαμβάνει την καταστροφή περιουσίας, όπως το να στείλεις επίτηδες ένα αρχείο με ιό. Η *άμεση λεκτική* περιλαμβάνει τη χρήση του κινητού ή του διαδικτύου για βρισιές. Η *άμεση μη λεκτική/μη σωματική* αφορά την αποστολή άσεμνων φωτογραφιών ή τον αποκλεισμό από ομάδα on-line.

Η πιο συχνή μορφή εκφοβισμού στην Αγγλία, στη Γερμανία, αλλά και στην Ελλάδα είναι η χρήση βρισιών (name calling), (Smith & Shu, 2000; Pateraki & Houndoumadi, 2001; Wolke et al., 2001; Sapouna, 2008). Η επόμενη πιο συχνή είναι τα σωματικά χτυπήματα και οι απειλές. Τα αγόρια, είναι πιο πιθανό από τα κορίτσια να εφαρμόσουν τη δεύτερη μορφή εκφοβισμού. Από την άλλη, τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να εφαρμόσουν έμμεσες μορφές του εκφοβισμού. Αξιοσημείωτο, επίσης είναι ότι μια μεγάλη μερίδα των εκφοβισμένων, δεν έχει αναφερθεί σε κανένα για αυτό που της συμβαίνει, και κυρίως τα μεγαλύτερα παιδιά. Οι μαθητές μάλιστα, είναι πιο πιθανό να μιλήσουν σε κάποιο άτομο από την οικογένειά τους, παρά στο δάσκαλο. Το εύρημα αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με τις ενδείξεις που υπάρχουν ότι οι δάσκαλοι τείνουν να υποτιμούν τα περιστατικά θυματοποίησης και να παραλείπουν την αντιμετώπισή τους ή την παραπομπή τους (O'Moore, 2000).

Ο Smith (2004) παρατήρησε ότι γενικά στις δυτικές χώρες τα αγόρια εμπλέκονται περισσότερο στον άμεσο σωματικό εκφοβισμό, ενώ τα κορίτσια στον έμμεσο-σχεσιακό εκφοβισμό, και οι διαφορές αυτές είναι έντονες στις μικρές ηλικίες κάτω των 7 χρονών, καθώς και στις μεγάλες άνω των 12. Επίσης, ανέφερε ότι στις ανατολικές χώρες μια μορφή εκφοβισμού που συστηματικά εφαρμόζεται από τους μαθητές, είναι αυτή του κοινωνικού αποκλεισμού.

Οικογένεια και παιδιά-θύτες

Υπάρχει μια ποικιλία οικογενειακών παραγόντων που έχει αναγνωριστεί ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην δημιουργία του παιδιού-έφηβου ως εκφοβιστής των άλλων ατόμων (Baldry & Farrington, 2003). Όσον αφορά το οικογενειακό πλαίσιο, έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά εκφοβιστές υποφέρουν από φτωχή οικογενειακή λειτουργία (Rigby, 1994, 1996). Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς δε στηρίζουν τα παιδιά τους, και χρησιμοποιούν μια αυταρχική (authoritarian) τακτική, αντί για μια δημοκρατική (authoritative). Το αυθεντικό γονικό στυλ συνδυάζει τον έλεγχο με αιτία, ταυτόχρονα με την κατάλληλη συναισθηματική απόσταση, που επιτρέπουν στο παιδί να αναπτυχθεί με ανεξάρτητο τρόπο (Baumrind, 1966). Οι γονείς είναι αυστηροί, βάζουν όρια, αλλά ταυτόχρονα είναι γεμάτοι ζεστασιά και αποδοχή. Πρόκειται για το καλύτερο γονικό πρότυπο για την αυτονομία του παιδιού, σε σύγκριση με το αυταρχικό που περιλαμβάνει σκληρό, τιμωρητικό έλεγχο χωρίς αποδοχή, και με το επιτρεπτικό (permissive), που δε βάζει σχεδόν καθόλου όρια στο παιδί, σε σημείο παραμέλησης (Baumrind, 1971).

Πολλές επίσης έρευνες έχουν δείξει ότι η ποιότητα του δεσμού με τους γονείς, σχετίζεται με τον τύπο των αλληλεπιδράσεων και των σχέσεων που κάνει το παιδί έξω από την οικογένεια, όπως αναφέρουν οι Lee και Wong (2009). Πιο συγκεκριμένα, με βάση τη θεωρία δεσμού του Bowlby (1973, όπως αναφέρ. Lee & Wong, 2009), η ασφάλεια ή η ανασφάλεια που βιώνει το παιδί στη σχέση του με το γονέα, αποτελεί πρότυπο για τις μετέπειτα σχέσεις με τους συνομηλίκους του. Έτσι λοιπόν, ο ασφαλής δεσμός μπορεί να οδηγήσει σε μια συσχέτιση με τους συνομηλίκους που βασίζεται στις κοινωνικές ικανότητες του ατόμου, ενώ ο ανασφαλής δεσμός οδηγεί σε σχέσεις που βασίζονται στις επιθετικές τάσεις του ατόμου ή στην ίδια του τη θυματοποίηση (Troy & Sroufe, 1987).

Η συμβολή των γονέων στη διαμόρφωση παιδιών εκφοβιστών υποστηρίζεται, και από τους ερευνητές της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης του Bandura (Lee & Wong, 2009). Με βάση αυτή τη θεωρία, όπως αναφέρουν οι Lee και Wong, οι γονείς και οι σημαντικοί άλλοι, επηρεάζουν την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού μέσω της ανταμοιβής ή της επιβράβευσης της συμπεριφοράς του. Έτσι λοιπόν, έχει φανεί ότι τα παιδιά που έχουν γονείς οι οποίοι εφαρμόζουν θετικές συμπεριφορές προς αυτά, θα αποκτήσουν προκοινωνικές ικανότητες. Αντίθετα, τα παιδιά των οποίων οι γονείς είναι αυταρχικοί και αντιδρούν με τιμωρητικό επιθετικό τρόπο, φαίνεται ότι είναι πιο πιθανό να αποκτήσουν αντικοινωνική και επιθετική συμπεριφορά. Πώς γίνεται αυτό; Απλά, επειδή τα παιδιά δεν έχουν τη δυνατότητα να συγκρίνουν ή να βιώσουν τις εμπειρίες τους με άλλους, είναι εκτεθειμένα στη μάθηση και τη μίμηση των πρακτικών της «παντοδύναμης» οικογένειας.

Πόσο μεγάλη όμως μπορεί να είναι η επίδραση της οικογένειας; Η αναφορά των Baldry και Farrington (2003), στα συμπεράσματα του Olweus (1978) είναι από μια άποψη αποθαρρυντική, γιατί σύμφωνα με αυτά, η μαθημένη επιθετικότητα από μικρή ηλικία μέσα στην οικογένεια, φαίνεται να μεταβιβάζεται σε τρεις γενεές. Έχει φανεί ότι οι σκληρές τακτικές πειθαρχίας με σωματική τιμωρία, οι αυταρχικοί ή απόμακροι χωρίς εμπλοκή γονείς, η αρνητική τους αντίληψη από τα παιδιά, οι αμφίθυμες και με λιγότερη συνοχή οικογενειακές σχέσεις, οι ανασφαλείς τύποι δεσμού με το παιδί, είναι περισσότερο πιθανό να σχετίζονται με νέα άτομα εκφοβιστές, παρά με μη εκφοβιστές (Smith & Myron-Wilson, 1998; Connolly & O'Moore, 2003). Επίσης, και οι Espelage, Bosworth και Simon (2000) έδειξαν ότι η χρήση της σωματικής τιμωρίας από τους γονείς σχετίζεται σημαντικά με την εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών. Από την άλλη, οι γονείς που χρησιμοποιούσαν μη βίαιες στρατηγικές για την επίλυση συγκρούσεων και αφιέρωναν χρόνο με τα παιδιά τους, οδηγούσαν στη μείωση της πιθανότητας εμφάνισης παιδιών εκφοβιστών. Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι τα παιδιά εκφοβιστές ευδοκιμούν σε οικογένειες που επικρατούν η έλλειψη επίβλεψης, η βία και η κακοποίηση των παιδιών (Holt, Kantor, & Finkelhor, 2009). Χαρακτηριστικό επίσης είναι, ότι τα ίδια τα άτομα εκφοβιστές, αντιλαμβάνονται ότι η οικογένειά τους έχει μειωμένη συνοχή, βλέπουν τον πατέρα τους ως πιο δυνατό από τη μητέρα τους και τα αδέρφια τους πιο δυνατά από αυτούς (Bowers, Smith, & Binney, 1992).

Όσον αφορά το ρόλο του πατέρα και τη σχέση με αυτόν, οι Flouri και Buchanan (2003) αναφέρουν ότι η απουσία του και η μη εμπλοκή του στη ζωή του παιδιού, εμφανίζεται συχνά στα παιδιά θύτες. Επίσης, οι πατέρες που συνήθιζαν να είναι επιθετικοί και να εκφοβίζουν παιδιά όταν πήγαιναν σχολείο, είναι πιθανό να έχουν γιους εκφοβιστές. Στην

ίδια έρευνα αναφέρουν ότι η συμπεριφορά των πατεράδων, σχετίζεται περισσότερο με τη συμμετοχή των παιδιών στον εκφοβισμό, σε σχέση με αυτή της μητέρας.

Άλλες έρευνες δίνουν το προβάδισμα στη μητέρα, όσον αφορά την ανατροφή επιθετικών παιδιών, και κατ' επέκταση εκφοβιστών. Για παράδειγμα, ο Olweus (1980) έδειξε ότι ο αρνητισμός της μητέρας, μέσω της παγωμένης, απορριπτικής, χωρίς ζεστασιά στάσης της, καθώς και η επιτρεψιμότητά της απέναντι σε επιθετικές συμπεριφορές, είναι πιο σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη της επιθετικότητας στα αγόρια, σε σύγκριση με τη χρήση της βίας, μέσω της σωματικής τιμωρίας, από τους πατέρες.

Συνοψίζοντας, οι γονικές πρακτικές, οι σχέσεις και η επικοινωνία, η δομή και η οργάνωση της οικογένειας, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχοκοινωνική εξέλιξη ενός παιδιού, και στο αν θα γίνει θύτης. Όταν οι γονείς είναι ζεστοί, υποστηρικτικοί, εμπλέκονται με θετικό τρόπο στη ζωή των παιδιών τους, θέτοντας όρια με λογικό τρόπο, τότε τα παιδιά θα αναπτύξουν θετικές προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες, που θα τους βοηθήσουν στην αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους.

Θυματοποίηση

Η άλλη όψη του φαινομένου του εκφοβισμού είναι η θυματοποίηση. Το παιδί-θύμα είναι δέκτης της επίπονης εμπειρίας της έκθεσης στο συστηματικό εκφοβισμό από ένα ή περισσότερους μαθητές, που έχουν στόχο να βλάψουν μέσω της επίδειξης δύναμης. Δύο

είδη θύματος έχουν εντοπισθεί και μελετηθεί από τις έρευνες: (α) *το παθητικό θύμα*, (β) *το προκλητικό θύμα ή θύτης/θύμα*.

Παθητικό Θύμα

Σύμφωνα με τον Olweus (1993a), είναι ο πιο κοινός τύπος θύματος. Τα θύματα αυτά είναι ήσυχα, ευαίσθητα, ανασφαλής, επιφυλακτικά και διακατέχονται από άγχος. Όταν άλλοι μαθητές τους επιτίθενται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, εκείνοι αντιδρούν με απόσυρση, κλάμματα, υποταγή και υπόκυψη στον εκφοβιστή, δίνοντας την απάντηση ή το αντικείμενο που επιθυμεί. Χαρακτηριστικό είναι, ότι έχουν δυσκολία να υποστηρίξουν τον εαυτό τους ανάμεσα στα άλλα παιδιά, σπάνια συζητούν με άλλους τη θυματοποίησή τους, και σπάνια αμύνονται αποτελεσματικά ή ανταποδίδουν στον εκφοβιστή τους (Griffin & Gross, 2004). Επίσης, έχουν χαμηλή αυτο-εκτίμηση, χαμηλή αυτο-αξία, είναι σωματικά αδύναμοι - κυρίως τα αγόρια-, έχουν αρνητικές αντιλήψεις για τον εαυτό τους και τον αυτο-κατηγορούν για τις επιθέσεις που δέχονται, νιώθουν αποτυχημένοι, μη ελκυστικοί, ντρέπονται, διακατέχονται από μοναξιά και κοινωνικό άγχος (Olweus, 1994; Graham & Juvonen, 1998). Επιπλέον, δεν έχουν κοινωνικές δεξιότητες να κάνουν φίλιες, απομονώνονται και απορρίπτονται από την ομάδα των συνομηλίκων (Griffin & Gross, 2004).

Προκλητικό Θύμα ή Θύτης/Θύμα

Πρόκειται για το λιγότερο κοινό τύπο θύματος. Εξ αιτίας της διπλής ιδιότητας, θύτης-θύμα, εμφανίζει χαρακτηριστικά τόσο του παθητικού θύματος, όσο και του εκφοβιστή. Πιο συγκεκριμένα, συνδυάζει συμπεριφορές άγχους και επιθετικότητας (Olweus, 1994),

όπου η τελευταία είναι περισσότερο από αντίδραση, παρά οργανωμένη, όπως στους εκφοβιστές (Pellegrini, 1998). Σε αντίθεση με τα παθητικά θύματα που δεν υιοθετούν την επιθετικότητα ως αντίποινα για τον εκφοβισμό που δέχονται (Carney & Merrell, 2001), τα προκλητικά θύματα είναι ευερέθιστα, και προσπαθούν να αμυνθούν ή να ανταποδώσουν. Συχνά όμως ερμηνεύουν λάθος τις προθέσεις των συμμαθητών τους. Για παράδειγμα, αν κατά λάθος τους χτυπήσει κάποιος, αυτοί εύκολα θα του αποδώσουν εχθρική ή επιθετική πρόθεση και θα αντιδράσουν με επιθετικότητα (Pellegrini, 1998). Επιπλέον, μπορεί να εμφανίζουν δυσκολία συγκέντρωσης και υπερκινητική συμπεριφορά (Griffin & Gross, 2004). Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι δε διαθέτουν κοινωνικές δεξιότητες, έχουν δυσκολία να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά και τα συναισθήματά τους, προκαλούν αρνητικές αντιδράσεις σχεδόν από όλους τους μαθητές - όχι μόνο από τους εκφοβιστές-, είναι ενοχλητικοί, δημιουργούν εντάσεις, απορρίπτονται από τους συμμαθητές τους, χάνουν εύκολα την υπομονή τους, έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, βιώνουν συναισθηματικό πόνο, και αποτυγχάνουν στα μαθήματα (Olweus, 1994; Schwartz, 2000; Carney & Merrell, 2001). Η κοινωνική αδεξιότητα που εμφανίζουν τα θύματα αυτά, τα απομακρύνει περισσότερο από τυχόν φίλιες σε σχέση με τα παθητικά θύματα, με αποτέλεσμα να γίνονται πιο επιρρεπεί στην εμφάνιση ψυχολογικών προβλημάτων (Griffin & Gross, 2004).

Επιδημιολογικά Στοιχεία

Πόσο συχνή είναι η θυματοποίηση στα σχολεία; Ο Olweus (1993a) σε έρευνα με 568.000 μαθητές από σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Νορβηγία, βρήκε ότι το 9% μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί ως θύματα, το 1,6% ως

θύτες/θύματα, ενώ το 7% ως θύτες. Οι Baldry και Farrington (1999) με δείγμα 113 κοριτσιών και 125 αγοριών, ηλικίας μεταξύ 11 και 14 ετών, συμπέραναν ότι το 30% είχε θυματοποιηθεί κάποιες φορές τους τελευταίους τρεις μήνες. Τα αγόρια και τα κορίτσια είχαν την τάση να θυματοποιούνται από τα αγόρια, ενώ τα κορίτσια ήταν λιγότερο εκφοβιστές. Επιπλέον, τα αγόρια θύματα ήταν περισσότερο πιθανό να υποφέρουν από άμεσο εκφοβισμό, όπως απειλές και σωματικά χτυπήματα. Από την άλλη, τα κορίτσια θύματα υπέφεραν από έμμεσο εκφοβισμό, όπως η απόρριψη ή η διάδοση φημών. Τα περιστατικά εκφοβισμού συνέβαιναν στην τάξη, αλλά τα αγόρια ήταν πιο πιθανό να θυματοποιηθούν στην τουαλέτα. Οι Glover et al. (2000) έδειξαν ότι το 75%, δηλαδή πάνω από τους μισούς Βρετανούς μαθητές, θυματοποιήθηκε την προηγούμενη σχολική χρονιά, με δείγμα 4.700 ατόμων, ηλικίας μεταξύ 11 με 16 ετών. Επιπλέον, το 7% ήταν θύμα έντονου και επαναλαμβανόμενου εκφοβισμού. Οι Haynie et al. (2001) - με δείγμα 4.263 αμερικανών μαθητών, διαφόρων εθνικοτήτων, ηλικίας 12 με 14, - βρήκαν ότι το 30,9% είχε θυματοποιηθεί τρεις ή περισσότερες φορές την προηγούμενη σχολική χρονιά. Επίσης, το 7,4% είχε εκφοβίσει τρεις ή περισσότερες φορές την προηγούμενη σχολική χρονιά. Επιπλέον, οι περισσότεροι από τους μισούς εκφοβιστές ανέφεραν ότι είχαν θυματοποιηθεί. Οι ίδιοι ερευνητές θα αναφέρουν ότι τα κορίτσια εκφοβίζουν με πιο κοινωνικό τρόπο, μέσω της διάδοσης φημών και του χειρισμού φίλιών, ενώ τα αγόρια περισσότερο με σωματικές επιθετικές δραστηριότητες, όπως λεκτική κακοποίηση, σωματικές επιθέσεις και απειλές. Ο Kalliotis (2000) σε μια πιλοτική έρευνα με 117 μαθητές από σχολεία της ανατολικής Αθήνας, ηλικίας 11 και 12 ετών, διαπίστωσε ότι περίπου το 30% των μαθητών του κάθε σχολείου είχε πέσει θύμα εκφοβισμού, τουλάχιστον μια φορά κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Οι Boulton et al. (2001) με δείγμα 664 ατόμων, παρατήρησαν ότι τα ποσοστά θυματοποίησης μαθητών ηλικίας 8

με 11 ετών σε σχολεία της Αθήνας, κυμαίνεται από 4,6% μέχρι και 59,8%, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το είδος και τη συχνότητα της θυματοποίησης. Οι Kalati et al. (2010) με συνολικό δείγμα 214 ατόμων, βρήκαν ότι το 19,6% των μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της Θεσσαλονίκης, είχε πέσει θύμα άμεσου λεκτικού εκφοβισμού, και το 12% έμμεσου λεκτικού. Επίσης, το 15% Θεσσαλονικιών μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν θύμα εκφοβισμού.

Η μεγάλη απόκλιση στα παραπάνω ποσοστά οφείλεται κατ' αρχάς στο ίδιο το φαινόμενο του εκφοβισμού, καθώς περιλαμβάνει μια μεγάλη γκάμα συμπεριφορών που μπορούν να θεωρηθούν εκφοβιστικές, και οι οποίες για να μετατρέψουν το άτομο σε θύμα θα πρέπει να είναι συχνές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα διάφορα εργαλεία που έχουν κατασκευαστεί για τη μέτρηση του φαινομένου του εκφοβισμού, να εντοπίζουν διαφορετικές, λιγότερες ή περισσότερες πτυχές του, καθώς επίσης να λαμβάνουν ως δείκτη εκφοβισμού ή θυματοποίησης, διαφορετικές συχνότητες εκδήλωσης των συμπεριφορών, εφόσον δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη τιμή εξορισμού. Απόρροια αυτού του γεγονότος είναι άλλοτε να υπερεκτιμάται, και άλλοτε να υποτιμάται η επικράτηση του φαινομένου.

Γενικά, τόσο η θυματοποίηση, όσο και εκφοβισμός, επικρατεί περισσότερο στα αγόρια, σε σχέση με τα κορίτσια (Carney & Merrell, 2001; Juvonen et al., 2003; Hazemba et al., 2008; Andreou & Bonoti, 2010). Η περίοδος που εμφανίζονται πιο έντονα και πιο συχνά αυτά τα φαινόμενα, είναι μεταξύ εννέα και δεκαπέντε ετών, τα οποία αυξάνονται από τάξη σε τάξη. Πολλές φορές, είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς ποιος θα είναι ο θύτης και ποιος το θύμα. Ωστόσο, στα αγόρια, συνήθως οι νεότεροι μαθητές εκφοβίζονται από

μεγαλύτερους, λόγω της διαφοράς στη σωματική δύναμη. Χαρακτηριστικό επίσης είναι, κατά τους Whitney και Smith (1993), ότι τα αγόρια θυματοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά από τα αγόρια, ενώ τα κορίτσια και από τα δύο φύλλα. Επιπλέον, σε αντίθεση με τους Carney και Merrell (2001), υποστηρίζουν ότι τα περιστατικά θυματοποίησης μειώνονται όσο μεγαλώνουν οι μαθητές, γεγονός το οποίο μπορεί να οφείλεται στην αύξηση των σωματικών δυνάμεων ή των κοινωνικών τους δεξιοτήτων, και κατ' επέκταση στη βελτίωση της ικανότητάς τους να αντιστέκονται στους εκφοβιστές.

Οικογένεια και παιδιά-θύματα

Λιγότερες έρευνες έχουν γίνει για την επίδραση του οικογενειακού πλαισίου στη διαμόρφωση παιδιών θυμάτων, σε σχέση με τα παιδιά θύτες. Ωστόσο, προκύπτει ένα πολύ ενδιαφέρον συμπέρασμα από αυτές. Φαίνεται ότι οι αντιλαμβανόμενες οικογενειακές αλληλεπιδράσεις που σχετίζονται με τη θυματοποίηση, διαφέρουν με βάση το φύλο. Για παράδειγμα, οι Finnegan, Hodges και Perry (1998) βρήκαν ότι για τα αγόρια η θυματοποίηση σχετιζόταν με την αντιλαμβανόμενη μητρική υπερπροστατευτικότητα, ειδικά όταν αυτά ανέφεραν, ότι αντιδρούσαν με φόβο κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων τους με αυτήν. Από την άλλη, η αντιλαμβανόμενη μητρική εχθρότητα και απόρριψη, βρέθηκε να είναι σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας της θυματοποίησης, για τα κορίτσια. Επίσης, οι Ladd και Ladd (1998), διαπίστωσαν ότι τα αγόρια θύματα, εμφάνιζαν έντονα στενές σχέσεις με τους γονείς, και αναφέρουν ότι το εύρημα αυτό, είναι σύμφωνο με το συμπέρασμα του Olweus (1993b), ότι τα αγόρια των οποίων οι

μητέρες ήταν υπερπροστατευτικές, ήταν πιο πιθανό να γίνουν θύματα των συνομηλίκων τους. Επιπλέον, παρατήρησαν ότι τα υψηλά επίπεδα απαιτητικής παρεμβατικότητας και τα χαμηλά επίπεδα ανταπόκρισης των γονέων, σχετίζονταν με τη θυματοποίηση, τόσο των αγοριών, όσο και των κοριτσιών. Οι Smith και Myron-Wilson (1998) συμφώνησαν ότι η υπερπροστατευτικότητα, κυρίως των μητέρων, είναι αυτή που οδηγεί σε θυματοποίηση και των δύο φύλων, καθώς και η υπερβολική οικογενειακή στενότητα ή εμπλοκή.

Οι Bowers et al. (1992) σε έρευνά τους, μελέτησαν τις αντιλήψεις των παιδιών θυμάτων για τη λειτουργία των οικογενειών τους. Τα παθητικά θύματα βρέθηκε να θεωρούν ότι η οικογενειακή δομή τους χαρακτηρίζεται από υπερβολική εμπλοκή, και ότι ο πατέρας είναι πιο δυνατός από τη μητέρα τους. Αντίθετα, τα προκλητικά θύματα, θεωρούσαν ότι η οικογένειά τους δεν εμφανίζει συνοχή ως προς την εφαρμογή της πειθαρχίας και του ελέγχου. Επιπλέον, πίστευαν ότι ο πατέρας τους είναι πιο δυνατός από τη μητέρα τους, αλλά όχι και από αυτά τα ίδια. Σε μια επόμενη έρευνά τους (Bowers et al., 1994), συμπέραναν ότι όπως και οι εκφοβιστές, έτσι και τα προκλητικά θύματα ή θύτες/θύματα, ήταν λιγότερο πιθανό να έχουν τον πατέρα παρόν στο σπίτι, καθώς και ότι είχαν κακές σχέσεις με τους γονείς. Επιπλέον, οι θύτες-θύματα ανέφεραν ότι ενώ είχαν χαμηλό έλεγχο και ζεστασιά, είχαν υψηλή υπερπροστατευτικότητα, καθώς και παραμέληση από τους γονείς τους. Αυτές οι αντιφάσεις αναδεικνύουν την ασυνέπεια και τη μη συνοχή της οικογένειά τους, καθώς και τη φτωχότερη λειτουργικότητά της, σε σύγκριση με αυτή των παθητικών θυμάτων και των εκφοβιστών. Οι Smith και Myron-Wilson (1998) ισχυρίστηκαν ότι τα προκλητικά θύματα, σε σχέση με τους εκφοβιστές και τα θύματα, ήταν πιο πιθανό να βίωναν βία, σωματική κακοποίηση, και συζυγικές συγκρούσεις μέσα

στην οικογένειά τους. Επιπλέον, ο πατέρας τους ήταν λιγότερο πιθανό να μένει σπίτι, σε σχέση με τις άλλες ομάδες παιδιών. Οι Schwartz et al. (1997) διαπίστωσαν επίσης ότι οι θύτες/θύματα, μεγαλώνουν σε τιμωρητικά, εχθρικά και κακοποιητικά οικογενειακά πλαίσια, που χρησιμοποιείται η σωματική τιμωρία και οι αυστηρές πειθαρχικές πρακτικές. Οι Ahmed και Braithwaite (2004) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι θύτες/θύματα, μαζί και τα παιδιά εκφοβιστές, μεγαλώνουν με γονείς οι οποίοι επικροτούν ένα εξουσιαστικό γονικό στυλ.

Επιπρόσθετα, έχει φανεί ότι τα χαμηλά επίπεδα στοργής και επικοινωνίας στην οικογένεια, καθώς και οι αρνητικές σχέσεις και με τον πατέρα, σχετίζονται με τη θυματοποίηση (Rigby, 1994). Επιπλέον, οι φτωχές οικογενειακές σχέσεις που παρέχουν μικρή στήριξη και ενθάρρυνση σχετίζονται με τα παιδιά θύματα (Cassidy, 2009). Επίσης, οι ανασφαλείς αγχωτικοί τύποι δεσμού, μεταξύ παιδιών και φιγούρων δεσμού, συμβάλουν στην εξέλιξη παιδιών θυμάτων (Troy & Sroufe, 1987). Τα παιδιά δηλαδή, των οποίων οι γονείς εμποδίζουν την αυτόνομη ανάπτυξη, ακολουθώντας ένα γονικό στυλ, είτε υπερπροστατευτικό, είτε παρεμβατικό και πιεστικό, είναι πιθανό να εμφανίσουν εσωτερικευμένες διαταραχές και να γίνουν θύματα στο σχολείο (Baldry & Farrington, 1998; Rigby, 2002). Παράλληλα και η κακοποίηση από τους γονείς, οδηγεί σε αυξημένο κίνδυνο τα παιδιά αυτά να γίνουν θύματα των συνομηλίκων τους, καθώς και εκφοβιστές (Shields & Cicchetti, 2001). Χαρακτηριστικό είναι το συμπέρασμα των Holt, Kantor και Finkelhor (2009), σύμφωνα με το οποίο τα παιδιά θύματα φαίνεται να μεγαλώνουν σε οικογένειες που επικρατεί η παιδική κακοποίηση, η υψηλή κριτική και η έλλειψη κανόνων. Οι Perry Hodges και Egan, (2001, αναφ. Yabko, Hokoda & Ulloa, 2008) υποστήριξαν την άποψη ότι όταν ένα παιδί μεγαλώνει σε ένα οικογενειακό

περιβάλλον με εξουσιαστικούς γονείς και δέχεται μηνύματα επιθετικότητας, δημιουργεί γνωστικά σχήματα θυματοποίησης του εαυτού, με βάση τα οποία βλέπει τους γονείς του ως απειλητικούς και ελεγκτικούς, ενώ τον εαυτό του ως αβοήθητο, ανεπαρκή και ανίκανο. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα κάθε αντιλαμβανόμενη, πραγματική ή μη, ενόχληση από κάποιο συμμαθητή του να ενεργοποιεί αυτά τα γνωστικά σχήματα, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε παθητικές και υποτακτικές συμπεριφορές, οι οποίες κάνουν το παιδί ακόμα πιο ενδοτικό και ευάλωτο στη θυματοποίησή του από τους θύτες.

Εχθρική/επιθετικότητα

Η κακή ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών, έχει συνδεθεί με την ύπαρξη εξωτερικευμένων διαταραχών. Αυτές αφορούν προβληματικές συμπεριφορές, όπως επιθετικότητα, παρορμητικότητα, διάσπαση προσοχής, έλλειψη συγκέντρωσης, υπερκινητικότητα, διαταραχές διαγωγής, εναντιωματικές διαταραχές, τις οποίες τα παιδιά δεν έχουν την ικανότητα να ελέγξουν (Huberty, 2004).

Όσον αφορά την επιθετικότητα, οι Anderson και Bushman (2002) αναφέρουν ότι οποιαδήποτε συμπεριφορά ενός ατόμου, κατευθυνόμενη προς ένα άλλο άτομο, με στόχο-πρόθεση να το βλάψει, θεωρείται επιθετική. Επιπλέον, μια δεύτερη προϋπόθεση είναι, το άτομο που επιτίθεται (ο δράστης), να πιστεύει ότι ο δέκτης της επιθετικότητάς του θα κινητοποιηθεί ώστε να την αποφύγει.

Υπάρχουν διάφορα είδη επιθετικότητας (Griffin & Gross, 2004): (α) η *σωματική*, η οποία εκδηλώνεται με ανοιχτή σύγκρουση από το δράστη και περιλαμβάνει σωματικές

επιθέσεις και απειλές. (β) *η σχεσιακή*, η οποία δεν είναι άμεση όπως η σωματική, και αφορά τον αποκλεισμό, την απόρριψη από μια κοινωνική ομάδα, τον εξευτελισμό σε ένα κοινωνικό πλαίσιο ή τη διάδοση φημών. (γ) *η αντιδραστική* ή αλλιώς *εχθρική* (Anderson & Bushman, 2002), γιατί πρόκειται για μια αυθόρμητη, μη σχεδιασμένη επιθετική αντίδραση με στόχο να βλάψει τον άλλον, η οποία λειτουργεί ως άμυνα σε προηγούμενη αντιλαμβανόμενη απειλή, και συνοδεύεται από αισθήματα απογοήτευσης και θυμού. (δ) *η προ-ενεργητική* ή αλλιώς *ενεργητική* (Roland & Idsøe, 2001), στην οποία ο δράστης επιτίθεται με στόχο να βλάψει τον άλλον, και συχνά να σφαιτεριστεί την παρουσία του, μέσα από καλά οργανωμένες και υπολογισμένες ενέργειες, οι οποίες συνοδεύονται κυρίως από τα θετικά συναισθήματα της ευχαρίστησης και της ικανοποίησης, και όχι από θυμό, όπως στην εχθρική.

Η εχθρικότητα, όπως αναφέρουν οι Norlander και Eckhardt (2005), αφορά το γνωστικό τμήμα, ένα σύνολο αρνητικών πεποιθήσεων, που ενεργοποιεί τις επιθετικές συμπεριφορές. Οι πεποιθήσεις αυτές περιλαμβάνουν τον κυνισμό (πίστη ότι οι άλλοι δρουν εγωιστικά), την έλλειψη εμπιστοσύνης (υπεργενίκευση σχετικά με το ότι οι άλλοι έχουν την πρόθεση να βλάψουν), και την υποτίμηση (αρνητική εκτίμηση των άλλων ως ανέντιμοι, άσχημοι ή κακοί). Αυτές λοιπόν οι γνωσίες, οδηγούν σε αρνητικές-διαστρεβλωμένες στάσεις-αποδόσεις για τα άλλα άτομα, τις καταστάσεις και τον κόσμο γενικότερα. Ενδιαφέρον, όμως έχει και η άποψη των Evans et al. (2002), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η εχθρικότητα αφορά μεν γνωστικά χαρακτηριστικά, αλλά αποτελεί κυρίως μια συναισθηματική κατάσταση, καθώς με βάση την έρευνα των Felsten και Hill (1999), έχει φανεί να προηγείται και να εντείνει το θυμό (συναίσθημα) όταν υπάρχει συγκεκριμένη πρόκληση, και όχι τόσο να είναι απόηχός του.

Οι Rohner και Britner (2002) συμφωνούν με προηγούμενους ερευνητές ότι η επιθετικότητα, καθώς και η εχθρικότητα σχετίζεται με εξωτερικεύμενες διαταραχές, όπως της διαγωγής, τις εναντιωματικές και την εγκληματικότητα στην εφηβεία. Από την άλλη, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι η εχθρικότητα και η επιθετικότητα σχετίζονται με εσωτερικευμένες διαταραχές όπως την κατάθλιψη, το άγχος και την ευαλωτότητα στο στρες (Felsten, 1996; Felsten & Hill, 1999).

Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Εκφοβισμός

Ο εκφοβισμός είναι μια έννοια συνυφασμένη με την επιθετικότητα. Οι Griffin και Gross (2004), βασιζόμενοι στην έρευνα των Price and Dodge (1989), υιοθέτησαν το διαχωρισμό της προενεργητικής (proactive) επιθετικότητας σε ενεργητική, η οποία κατευθύνεται στην διεκδίκηση των προσωπικών αντικειμένων των άλλων ατόμων, και στον εκφοβισμό, ο οποίος κατευθύνεται στα άλλα άτομα με στόχο, όχι μόνο να τα βλάψει, αλλά και να επικρατήσει έναντι αυτών. Οι Slee και Rigby (1993) συμφώνησαν και αυτοί ότι ο εκφοβισμός αποτελεί έναν αναγνωρισμένο τύπο παιδικής επιθετικής συμπεριφοράς. Οι Craig, Peters, και Konarski, (1998) ανέφεραν ότι μια μορφή επιθετικότητας που λαμβάνει χώρα στα σχολεία είναι ο εκφοβισμός, όπου το επικρατέστερο ισχυρό άτομο (εκφοβιστής) επανηλλειμμένως επιδεικνύει επιθετική συμπεριφορά προς ένα πιο αδύναμο άτομο, με στόχο να του προκαλέσει δυστυχία. Επιπλέον, η Craig (1998) σε μια έρευνά της βρήκε να υπάρχουν διαφορές μεταξύ αγοριών-κοριτσιών εκφοβιστών διαφορετικής ηλικίας, στο είδος επιθετικότητας που επιδεικνύουν. Πιο συγκεκριμένα, τα αγόρια εκφοβιστές εφάρμοζαν περισσότερο σωματική επιθετικότητα, ενώ στις

μεγαλύτερες τάξεις αυξανόταν και η χρήση της λεκτικής επιθετικότητας. Από την άλλη, τα κορίτσια εφάρμοζαν τόσο σωματική, όσο και λεκτική, αλλά σε μεγαλύτερες τάξεις. Επίσης, φάνηκε γενικά τα παιδιά εκφοβιστές να εκδηλώνουν και σχεσιακή-έμμεση επιθετικότητα, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι οι εκφοβιστές εμφανίζουν ένα πλούσιο ρεπερτόριο επιθετικών συμπεριφορών. Ωστόσο, παρ' ότι σε προηγούμενη έρευνα έχει φανεί τα κορίτσια να έχουν την τάση να επιδεικνύουν περισσότερο σχεσιακή-έμμεση επιθετικότητα, σε σχέση με τα αγόρια (Crick & Grotpeter, 1995), κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώθηκε στο άρθρο της Craig. Οι Salmon et al. (2000) βασισμένοι σε αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών -όπως αυτή των Slee και Rigby (1993)- διαπίστωσαν ότι τα παιδιά θύτες είναι εχθρικά απέναντι στους άλλους, παρορμητικά, με εμφανή την έλλειψη κοινωνικών ευαισθησιών, δεξιοτήτων συνεργασίας, καθώς και συναισθημάτων άγχους ή κατωτερότητας. Οι Nansel et al. (2001) όρισαν τον εκφοβισμό ως ένα συγκεκριμένο είδος επιθετικότητας, αναφερόμενοι στα τρία βασικά χαρακτηριστικά αυτής της συμπεριφοράς, δηλαδή (α) την πρόθεση να βλάψεις-πληγώσεις τον άλλον, (β) την ασυμμετρία σωματικής-ψυχολογικής δύναμης υπέρ του εκφοβιστή, καθώς και (γ) την επανάληψη των αρνητικών δράσεων ενάντια στους άλλους. Οι Haynie, et al. (2001) υποστήριξαν ότι τα παιδιά εκφοβιστές έχουν φανεί από προηγούμενες έρευνες να είναι επιθετικά, εχθρικά, παρορμητικά χωρίς την ικανότητα αυτοελέγχου, με κυριαρχικές τάσεις, θετικές στάσεις για την επιθετικότητα, αρνητικές στάσεις προς τους συμμαθητές τους, με τους οποίους δεν έχουν καλές σχέσεις και είναι μη δημοφιλείς.

Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Θυματοποίηση

Οι επιθετικές συμπεριφορές και η εχθρικότητα έχει φανεί να σχετίζεται με τα παιδιά-θύτες και όχι με τα θύματα. Ερευνητές έχουν δείξει ότι τα παιδιά εκφοβιστές εκδηλώνουν είτε αντιδραστική (εχθρική), είτε προ-ενεργητική (ενεργητική) επιθετικότητα, δεδομένα που επιβεβαιώνουν ακόμη περισσότερο την άποψη του επιθετικού προφίλ των εκφοβιστών, το οποίο μπορεί να εκδηλώνεται με μια γκάμα εχθρικών, βίαιων, αντικοινωνικών, χωρίς έλεγχο συμπεριφορών στα διάφορα κοινωνικά πλαίσια (Camodeca et al., 2002; Salmivalli & Nieminen, 2002; Roland & Idsøe, 2001). Από την άλλη, οι Salmivalli και Nieminen (2002) βρήκαν επίσης ότι τα θύματα, χρησιμοποιούσαν την αντιδραστική μορφή επιθετικότητας, περισσότερο από τα κανονικά παιδιά, ενώ οι Roland και Idsøe (2001) διαπίστωσαν ότι αυτό ίσχυε για τα παιδιά-θύματα μεγαλύτερης ηλικίας. Τα ευρήματα αυτά όμως, δεν είναι ένδειξη επιθετικής ή εχθρικής προδιάθεσης του θύματος, γιατί αυτού του είδους η επιθετικότητα αποτελεί απάντηση-αντίδραση στις εκάστοτε καταστάσεις εκφοβισμού που υπόκεινται τα θύματα. Επιπλέον, οι Hodges et al. (1997) βρήκαν ότι όχι μόνο τα παιδιά που εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς, όπως άγχος, απόσυρση, χαμηλή αυτοεκτίμηση, ή και σωματική αδυναμία, αλλά και τα παιδιά που εμφανίζουν εξωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς, όπως επιθετικότητα, μπορεί να γίνουν χρόνια θύματα εκφοβιστών. Αυτό όμως, φάνηκε να ισχύει για τα παιδιά που είχαν απορριφθεί από τους συνομηλίκους τους και δεν είχαν ένα υποστηρικτικό δίκτυο φίλων να τους προστατέψει. Ωστόσο, το παραπάνω εύρημα δεν επιβεβαιώθηκε σε επόμενη έρευνα, όπου οι Hodges και Perry (1999) διαπίστωσαν, ότι ενώ οι προβληματικές συμπεριφορές εσωτερικευσης οδηγούν στη θυματοποίηση, και η τελευταία ενισχύει και προβλέπει την ύπαρξη των πρώτων στο μέλλον, δημιουργώντας έτσι ένα φαύλο κύκλο,

κάτι αντίστοιχο δεν ίσχυε για τις προβληματικές συμπεριφορές εξωτερίκευσης, παρά την υπόθεση ότι η θυματοποίηση μπορεί να «θρέψει» εχθρικές αποδόσεις για τους άλλους, ή να προωθεί την αντιμετώπιση καταστάσεων μέσω επιθετικών στρατηγικών.

Συμπερασματικά, τα θύματα και οι θύτες διαφέρουν ως προς τα χαρακτηριστικά τους. Πιο συγκεκριμένα, τα θύματα έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, υψηλή εξάρτηση, επιδεικνύουν συναισθήματα κατωτερότητας, θεωρώντας ότι υστερούν σε εξυπνάδα και ελκυστικότητα, έχουν λιγότερο θετικές στάσεις για την επιθετικότητα, είναι λιγότερο δημοφιλείς από τους εκφοβιστές, έχουν θετικές στάσεις για τους δασκάλους τους και αρνητικές για τους συμμαθητές τους, εμφανίζουν περισσότερο εσωτερικευμένα προβλήματα, όπως μοναξιά, άγχος, ανασφάλεια, κατάθλιψη και απόσυρση (Björkqvist et al., 1982; Lagerspetz et al., 1982; Olweus, 1994; Kumpulainen et al., 1998). Σε αντίθεση με την εσωστρέφεια των θυμάτων, οι θύτες είναι επιθετικοί, αντικοινωνικοί, παρορμητικοί, διαταρακτικοί, αγενείς, κυριαρχικοί τύποι, με θετικές στάσεις για την επιθετικότητα, χαμηλή ενσυναίσθηση για τα θύματά τους, αρνητικές στάσεις για τους δασκάλους και τους συμμαθητές τους και υψηλότερη δημοτικότητα από τα θύματα (Björkqvist et al., 1982; Lagerspetz et al., 1982; Olweus, 1994; Junonen et al., 2003). Έτσι λοιπόν η εχθρικότητα-επιθετικότητα είναι δικαιολογημένο να συνδέεται με τα παιδιά-θύτες και όχι με τα παιδιά-θύματα.

Τί ισχύει όμως με την κατηγορία των προκλητικών θυμάτων ή θυτών/θυμάτων; Τα παιδιά αυτά φαίνεται να είναι στην πιο δεινή κατάσταση καθώς εμφανίζουν προβληματικές συμπεριφορές που είναι κυρίαρχες τόσο στα θύματα, όσο και στους θύτες. Πιο συγκεκριμένα, εμφανίζουν άγχος, κατάθλιψη, ψυχοσωματικά προβλήματα,

συναισθήματα αναποτελεσματικότητας και διαπροσωπικά προβλήματα, όπως μοναξιά. Εντούτοις, εμφανίζουν και εξωτερικευμένες συμπεριφορές, όπως ανυπακοή, ευερεθιστότητα, καταστρεπτικότητα και υπερκινητικότητα (Kumpulainen et al., 1998; Kaltiala-Heino et al., 2000). Για το λόγο αυτό, εξαιτίας δηλαδή και της εξωστρεφούς πλευράς τους, δεν είναι παράξενο που τα προκλητικά θύματα, βρέθηκαν σε έρευνα να είναι πιο επιθετικά και από τους θύτες, παρουσιάζοντας είτε αντιδραστική, είτε ενεργητική επιθετικότητα (Salmivalli & Nieminen, 2002).

Εχθρικότητα/Επιθετικότητα και Οικογένεια

Μπορεί το οικογενειακό περιβάλλον να συμβάλλει στην ανάπτυξη της εχθρικότητας ή της επιθετικότητας στα άτομα; Οι Meesters, Muris και Esselink (1995) συμπέραναν ότι η εχθρικότητα φαίνεται να ευδοκιμεί σε οικογένειες που χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα θετικής εμπλοκής και υψηλά επίπεδα αρνητικής αλληλεπίδρασης. Υποστήριξαν ότι σε προηγούμενες έρευνες η ομάδα των εχθρικών παιδιών, ανέφερε ότι οι γονείς τους ήταν λιγότερο υποστηρικτικοί και αποδεκτικοί, περισσότερο παρεμβατικοί και τιμωρητικοί, δείχνοντας εχθρικό έλεγχο, ενώ η οικογένεια τους είχε χαμηλή συνοχή, με πολλές συγκρουσιακές σχέσεις. Οι ίδιοι βρήκαν ότι τα άτομα υψηλής εχθρικότητας αντιλαμβάνονταν τους γονείς τους περισσότερο ως απορριπτικούς και υπερπροστατευτικούς, ενώ λιγότερο ως συναισθηματικά ζεστούς. Επιπλέον, φάνηκε η αντιλαμβανόμενη πατρική απόρριψη να προβλέπει καλύτερα το επίπεδο της εχθρικότητας και στα δύο φύλα. Οι Nix et al. (1999) παρατήρησαν ότι οι μητέρες που είχαν την τάση να αποδίδουν εχθρικές προθέσεις σε προβληματικές συμπεριφορές των παιδιών τους, ευνοούσαν στο μέλλον την ανάπτυξη εξωτερικευμένων προβληματικών

συμπεριφορών στο σχολείο, όπως επιθετικότητα, λόγω των αυστηρών πειθαρχικών πρακτικών που επέβαλαν. Οι Chang et al. (2003) βρήκαν ότι οι σκληρές πειθαρχικές τακτικές του πατέρα είχαν μεγαλύτερη επίδραση στην ανάπτυξη επιθετικών συμπεριφορών στα παιδιά τους, και κυρίως στους υιούς τους, ενώ της μητέρας επηρέαζαν περισσότερο την ικανότητα ρύθμισης των συναισθημάτων τους. Οι Gracia, Lila και Musitu (2005) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά που αντιλαμβάνονταν ότι οι γονείς τους, είτε η μητέρα είτε ο πατέρας τους, ήταν λιγότερο ζεστοί, αποδεκτικοί και περισσότερο απορριπτικοί προς αυτά, είχαν κακή ψυχολογική και κοινωνική προσαρμογή, με εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς, όπως άγχος ή απόσυρση, καθώς και εξωτερικευμένα, όπως εχθρικότητα και επιθετικότητα. Οι Brown et al. (2007) έδειξαν ότι οι αρνητικές συναισθηματικές σχέσεις με τη μητέρα προέβλεπαν περισσότερο τη σχεσιακή επιθετικότητα σε παιδιά διαφορετικής εθνικότητας, σε σύγκριση με τις σκληρές, αυταρχικές πρακτικές και την υπερβολική επιτρεπτικότητα από τη μεριά της μητέρας. Τέλος, οι Casas et al. (2006) έδειξαν ότι και οι δύο γονείς, τόσο η μητέρα όσο και ο πατέρας, με τα γονεϊκά στυλ ανατροφής και τους τύπους δεσμού που διατηρούν με τα παιδιά τους, καθώς και τις συμπεριφορές ψυχολογικού ελέγχου που εφαρμόζουν, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εκδήλωση της επιθετικότητας, είτε της σωματικής, είτε της σχεσιακής σε αυτά.

Κατάθλιψη

Σύμφωνα με τα διαγνωστικά κριτήρια της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Εταιρείας (DSMIV), βασικό κριτήριο για τη διάγνωση της κατάθλιψης, είναι η ύπαρξη μιας

διαταραχής του συναισθήματος, με τη μορφή της δυσφορικής διάθεσης. Η δυσφορία αυτή, εκδηλώνεται συνήθως με την αίσθηση απώλειας ευχαρίστησης και ενδιαφέροντος για τις καθημερινές δραστηριότητες και απολαύσεις, ή γενικά για τη ζωή (ανηδονία), (Τσιάντης, 2001). Επιπλέον, θα πρέπει να συνυπάρχουν έστω τέσσερα από τα παρακάτω συμπτώματα, για μια περίοδο, τουλάχιστον, δύο εβδομάδων:

- διαταραχές της όρεξης,
- αϋπνία ή υπερνία,
- ψυχοκινητική ανυσηχία,
- κόπωση και αισθήματα αναξιοτήτας,
- δυσκολία συγκέντρωσης και επαναλαμβανόμενες ιδέες αυτοκτονίας.

Η διάγνωση της κατάθλιψης στα παιδιά σχολικής ηλικίας (6 μέχρι 12 ετών), είναι δύσκολο να επιτευχθεί λόγω της δυσκολίας τους να εκφράσουν λεκτικά αυτά που ακριβώς αισθάνονται. Ωστόσο, συχνά θα αναφέρουν ότι αισθάνονται πλήξη, ότι βαριούνται και ότι δεν έχουν ενδιαφέρον να κάνουν πράγματα, καταστάσεις οι οποίες μπορεί έμμεσα να υποδηλώνουν κατάθλιψη (Τσιάντης, 2001). Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι σε αυτήν την ηλικία, σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή, η κατάθλιψη μπορεί να εκδηλωθεί με τα εξής ως: (α) σχολική αποτυχία, λόγω της δυσκολίας συγκέντρωσης, (β) ευερεθιστότητα, δυσκολία στις κοινωνικές σχέσεις, (γ) ψυχοσωματικά συμπτώματα, όπως κοιλιακά άλγη και κεφαλαλγίες.

Η κατάθλιψη, σύμφωνα με τους ερευνητές, ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των εσωτερικευμένων διαταραχών (internalizing disorders) ή αλλιώς συναισθηματικών διαταραχών, μαζί με το άγχος και με την απόσυρση (Huberty, 2004). Εμφανίζεται

περίπου στο 3 με 5% των παιδιών, έναντι του 5 με 10%, των αγχωτικών διαταραχών, και δυσκολεύει την ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή, όπως και οι εξωτερικευμένες διαταραχές που προαναφέρθηκαν (Huberty, 2004).

Κατάθλιψη και Εκφοβισμός

Υπάρχουν κάποιες έρευνες που συσχετίζουν την κατάθλιψη με τα παιδιά-θύτες. Ο Slee (1995), σε έρευνά του με 353 παιδιά δημοτικού, βρήκε ότι υπάρχει συσχέτιση, μεταξύ της κατάθλιψης και της τάσης να εκφοβίζεις τους άλλους. Υπέθεσε τότε ότι η κατάθλιψη στα παιδιά-εκφοβιστές, σχετίζεται με τις φτωχές οικογενειακές σχέσεις, βασιζόμενος στην αναφορά του Rigby (1993a), για την ύπαρξη σημαντικής σχέσης, μεταξύ της τάσης να είσαι εκφοβιστής και της φτωχής οικογενειακής λειτουργίας. Οι Salmon et al. (2000), έκαναν και αυτοί την ίδια υπόθεση βασιζόμενοι σε μια αντίστοιχη αναφορά του Rigby (1993b), και διαπίστωσαν ότι τα παιδιά που εκφοβίζαν, εμφάνιζαν, εκτός από διαταραχές διαγωγής, υψηλά επίπεδα καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Οι Kaltiala-Heino et al. (1999), συμπέραναν ότι οι εσωτερικευμένες διαταραχές, δηλαδή η κατάθλιψη, το άγχος και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα, ήταν εξίσου κοινές τόσο μεταξύ των εκφοβιστών, όσο και μεταξύ των θυμάτων, ενώ ακόμα πιο πολύ εμφανίζονταν στους θύτες-θύματα. Οι Seals και Young (2003) με δείγμα 454 μαθητών ηλικίας 12 με 17 ετών, βρήκαν ότι και οι θύτες μαζί με τα θύματα επέδειξαν υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης από τους υπόλοιπους μαθητές. Ο Roland, (2002) με δείγμα 2.088 Νορβηγών μαθητών από 44 γυμνάσια διαφόρων περιοχών, έδειξε ότι τόσο οι θύτες, όσο και τα θύματα εμφάνισαν καταθλιπτικά συμπτώματα, καθώς και αυτοκτονικές ιδέες, σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό από τους υπόλοιπους μαθητές. Παρότι όμως τα θύματα εμφάνισαν σε μεγαλύτερο

βαθμό κατάθλιψη σε σύγκριση με τους θύτες, το αντίστροφο ίσχυε για τις αυτοκτονικές ιδέες. Το γεγονός αυτό οφείλεται, σύμφωνα με τον ερευνητή, στο ότι οι θύτες εμφάνισαν τα υψηλότερα επίπεδα επιθετικότητας, η οποία σχετίζεται με τις αυτοκτονικές ιδέες. Το ίδιο υποστήριξαν και οι Rigby και Slee (1999), όταν εντόπισαν ότι τα αγόρια εκφοβιστές είχαν σημαντικά επίπεδα αυτοκτονικού ιδεασμού. Ωστόσο, έδειξαν ότι αυτό ίσχυε για τα παιδιά-θύτες που πίστευαν ότι δε μεγαλώνουν σε ένα υποστηρικτικό οικογενειακό και σχολικό πλαίσιο.

Από την άλλη, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι οι εκφοβιστές δεν εμφανίζουν υψηλά επίπεδα κατάθλιψης ή και άγχους, ενώ χαρακτηρίζονται περισσότερο από επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά (Craig, 1998; Junonen et al., 2003; Fekkes et al., 2004).

Κατάθλιψη και Θυματοποίηση

Η κατάθλιψη έχει φανεί από έρευνες να υπάρχει και στα παιδιά θύματα. Οι Hawker και Boulton (2000) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά θύματα υποφέρουν από μια ποικιλία συναισθημάτων κακής ψυχοκοινωνικής προσαρμογής. Πιο συγκεκριμένα, όλα τα θύματα ανεξαρτήτου φύλου, ηλικίας, είδους θυματοποίησης, βιώνουν κατάθλιψη, γενικευμένο και κοινωνικό άγχος, μοναξιά, καθώς και χαμηλή αυτοεκτίμηση. Οι Neary και Joseph (1994) έδειξαν ότι τα κορίτσια θύματα είχαν σημαντικά υψηλότερη κατάθλιψη, σε σχέση με τα μη θύματα. Επιπλέον, είχαν πιο αρνητικές αντιλήψεις για την αυτοεικόνα και την αυτο-ικανότητά τους. Ο Slee (1995) διαπίστωσε ότι τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια που έχουν την τάση να θυματοποιούνται, εμφανίζουν σημαντικά επίπεδα κατάθλιψης και

δυστυχίας στο σχολείο. Η Craig (1998), στην έρευνά της με 546 μαθητές μέσου όρου ηλικίας τα 12 έτη, συμπέρανε ότι τα θύματα βιώνουν υψηλά επίπεδα κατάθλιψης και άγχους, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους μαθητές. Οι Kumpulainen et al. (1998) ανέφεραν ότι μια προϋπάρχουσα κατάθλιψη εκάνε τα παιδιά πιο επιρρεπή στο να γίνουν θύματα εκφοβισμού. Αυτά τα παιδιά εμφάνιζαν υψηλά σκορ εσωτερικευμένης συμπεριφοράς, ψυχοσωματικών συμπτωμάτων, καθώς και ανηδονίας. Χαρακτηριστικό επίσης είναι, ότι τα θύματα (παθητικά ή προκλητικά) έκαναν πολλές απουσίες στο σχολείο για ασήμαντους λόγους, γεγονός που έχει φανεί να συνδέεται με την κατάθλιψη στα κορίτσια, και με το φόβο υποβολής σε εκφοβισμό τόσο στα κορίτσια, όσο και στα αγόρια.

Γενικά, τα θύματα εμφανίζουν χαμηλή συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή, δε διαθέτουν κοινωνικές δεξιότητες, έχουν μεγαλύτερη δυσκολία να κάνουν φίλιες, είναι κοινωνικά απομονωμένα, με αποτέλεσμα να γίνονται πιο εύκολα στόχοι των εκφοβιστών και να νιώθουν μοναξιά (Nansel et al., 2001). Επιπλέον, οι γονείς τους εμπλέκονται αρκετά σε θέματα που αφορούν το σχολείο, γεγονός που μειώνει την ανεξαρτησία τους και τα κάνει πιο ευάλωτα στον εκφοβισμό. Αυτό συμβαίνει γιατί η υπέρ του δέοντος εμπλοκή των γονέων σε θέματα, σχέσεις, δραστηριότητες και αποφάσεις που αφορούν τα ίδια τα παιδιά, στερεί την ευκαιρία στα τελευταία να επεξεργαστούν, να κατανοήσουν και να διαχειριστούν σχέσεις, καταστάσεις, συναισθήματα, αναπτύσσοντας τις δικές τους στρατηγικές, γεγονός που θα αύξανε την αυτονομία τους και την πίστη στον εαυτό τους. Έτσι, εμποδίζει τα παιδιά να αναπτύξουν δικές τους ανεξάρτητες κοινωνικές και διαπροσωπικές δεξιότητες (Hazler et al., 1997, όπως αναφέρ. Baldry & Farrington, 1998). Αντίθετα, οι γονείς που περιορίζουν την εμπλοκή-παρέμβασή τους στη ζεστή ή θετική

ανταπόκρισή τους, τη διαθεσιμότητά τους, την αποδοχή τους, το ενδιαφέρον τους, τη συζήτηση, τις συμβουλές ή την εκπαίδευση σε δεξιότητες, δημιουργούν μια σταθερή και ασφαλή βάση για να στηριχτεί το παιδί και να τολμήσει να αντιμετωπίσει ανθρώπους, πράγματα, καταστάσεις στο σχολείο, αναπτύσσοντας έτσι την αυτο-ικανότητά του. Οι Card και Hodges (2008) συμφώνησαν ότι η χαμηλή αυτοεικόνα τους και τα εσωτερικευμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά θύματα, αυξάνουν τη θυματοποίησή τους, γιατί δίνουν την εντύπωση ότι δε θα καταφέρουν να αμυνθούν, καθώς και ότι θα ανταμοίψουν τον εκφοβιστή, μέσα από τον πόνο που θα νιώσουν ή την παραίτηση που θα επιδείξουν. Πρόσθεσαν επίσης ότι ένας άλλος λόγος για τον οποίο τα παιδιά θύματα γίνονται εύκολη «λεία» των εκφοβιστών, είναι η χαμηλή αποδοχή ή υψηλή απόρριψη από τους συνομηλίκους. Επιπλέον, ανέφεραν ότι η θυματοποίηση σχετίζεται και με την κακή σχολική προσαρμογή, η οποία περιλαμβάνει τη μη συμπάθεια για το σχολείο, τη χαμηλή ευχαρίστηση από αυτό, την πίστη ότι είναι μη ασφαλές σε συνδυασμό με την αποφυγή του μέσω απουσιών, τη χαμηλή ακαδημαϊκή ικανότητα και επίδοση, καθώς και την υποχρεωτική εκπαίδευση σε ειδικό πλαίσιο. Οι Craig, Peters & Konarski, (1998) συμπέραναν ότι τα παιδιά θύματα βιώνουν εσωτερικευμένα προβλήματα, όπως άγχος, κατάθλιψη, συναισθηματικά προβλήματα τα οποία δυσκολεύονται να χειριστούν, με αποτέλεσμα να έχουν υπερβολικές συναισθηματικές αντιδράσεις, όπως να έχουν την τάση να κλαίνε εύκολα, να είναι αγχωμένα, να έχουν έλλειψη χιούμορ, αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης. Οι Mills et al. (2004) έδειξαν ότι παιδιά θύματα ηλικίας 12 με 15 ετών είχαν σημαντικά περισσότερες πιθανότητες να διαγνωσθούν με κατάθλιψη σε σχέση με τα παιδιά μη θύματα, χωρίς όμως να μπορούν να διευκρινίσουν αν η κατάθλιψη προηγείτο της θυματοποίησης. Οι Sweeting et al. (2006) βρήκαν να υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της θυματοποίησης και της

κατάθλιψης, αλλά διαφορετικής ποιότητας ανά ηλικία. Για παράδειγμα, παρατήρησαν ότι στην ηλικία των 13 ετών υπήρχε μια αμοιβαία σχέση όπου η κατάθλιψη των παιδιών οδηγούσε στη θυματοποίησή τους, καθώς και το αντίστροφο, ενώ στην ηλικία των 15 ετών, κυρίως η κατάθλιψη ήταν αυτή που οδηγούσε τα αγόρια στη θυματοποίησή τους. Ενδιαφέρον έχει επίσης το εύρημα των Yabko, Hokoda και Ulloa (2008) που έδειξε ότι η κατάθλιψη η οποία έχει προκληθεί από γονείς (μητέρα και πατέρα) που ακολουθούν εξουσιαστικού τύπου γονεϊκά στυλ, μπορεί να κάνει τα αγόρια υποτακτικά, ήσυχα και κατ' επέκταση θύματα στο σχολείο. Κάτι τέτοιο όμως δε φάνηκε να ισχύει για τα κορίτσια όταν η μητέρα τους ήταν πιο εξουσιαστική και επιθετική.

Κατάθλιψη και οικογένεια

Αν η κατάθλιψη των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα των τελευταίων ερευνητών, είχε προκληθεί από τους γονείς, τότε το οικογενειακό πλαίσιο, όπως οι σχέσεις γονέων-παιδιών και τα αντιλαμβανόμενα γονικά στυλ, μπορεί να σχετίζεται ή και να προβλέπει την εκδήλωση κατάθλιψης στα παιδιά; Οι Burbach και Borduin το 1986 παρατήρησαν ότι οι περισσότερες έρευνες μελετούσαν τη σχέση γονείς-ενήλικες με κατάθλιψη. Πιο συγκεκριμένα, επειδή άργησε να αναγνωρισθεί από κλινικούς και ερευνητές η ύπαρξη κατάθλιψης στα παιδιά, καθώς και να οριστούν τα κριτήρια της διάγνωσής της, η οποία μέχρι και σήμερα παραμένει δύσκολη, η μελέτη της σχέσης γονείς-παιδιά με κατάθλιψη παρέμενε περιορισμένη. Ωστόσο, στην ανασκόπησή τους των προηγούμενων ερευνών διαπίστωσαν ότι οι γονείς των παιδιών με κατάθλιψη ήταν αποστασιοποιημένοι, τιμωρητικοί, εχθρικοί, βίαιοι, κακοποιητικοί, οι μητέρες είχαν φτωχή επικοινωνία και συναισθηματική σχέση με το παιδί, οι πατέρες ήταν απόντες, ενώ γενικά τα παιδιά

αντιλαμβάνονταν την οικογένειά τους ως μη λειτουργική, δηλαδή με λιγότερη ψυχική διαθεσιμότητα των γονέων, καθώς και φτωχές σχέσεις με αυτούς. Οι Colder, Lochman και Wells (1997) ανέφεραν ότι η γονική παραμέληση και απόρριψη, η έλλειψη θετικής εμπλοκής και υποστήριξης, ο αυστηρός έλεγχος με σκληρές πειθαρχικές πρακτικές σχετίζονταν με την κατάθλιψη στα παιδιά. Από την άλλη, υποστήριξαν ότι η υπερβολική εμπλοκή των γονέων, καθώς δεν επιτρέπει στα παιδιά να βιώσουν και να διαχειριστούν αρνητικά συναισθήματα, οδηγούσε σε φτωχές στρατηγικές διαχείρισης των συναισθημάτων, σε αισθήματα αβοηθησίας, σε αρνητική αντίληψη για την αυτοεικόνα, και κατ' επέκταση σε καταθλιπτικά συμπτώματα. Ο Rapee (1997) διαπίστωσε ότι τόσο η γονική απόρριψη, όσο και ο γονικός έλεγχος, έχουν φανεί να σχετίζονται σημαντικά με την κατάθλιψη, αλλά και το άγχος στα παιδιά. Υπέθεσε ότι το πρώτο σχετίζεται περισσότερο με την κατάθλιψη, ενώ το δεύτερο με το άγχος. Οι McLeod, Weisz και Wood, (2007) επιβεβαίωσαν αυτή την υπόθεση, δηλαδή ότι η γονική απόρριψη σχετίζεται περισσότερο με την κατάθλιψη στα παιδιά, σε σχέση με το γονικό έλεγχο. Επιπλέον, διαπίστωσαν ότι τα γονικά στυλ προέβλεπαν την παιδική κατάθλιψη σε μεγαλύτερο ποσοστό, συγκριτικά με το άγχος και τις εξωτερικευμένες διαταραχές. Ωστόσο, δεν είναι μόνο η γονική παραμέληση και απόρριψη, αλλά και οι σκληρές πειθαρχικές τακτικές με την εφαρμογή σωματικής τιμωρίας που προκαλεί εσωτερικευμένες δυσκολίες στα παιδιά, όπως κατάθλιψη και άγχος (Rodriguez, 2003).

Οι Kaslow, Deering και Racusin, (1994) υποστήριξαν ότι τα καταθλιπτικά παιδιά αντιλαμβάνονται την οικογένειά τους πιο αρνητικά σε σχέση με τα φυσιολογικά παιδιά, δηλαδή πιστεύουν ότι έχει λιγότερη συνοχή, είναι λιγότερο υποστηρικτική και περισσότερο ελεγκτική, με γονείς που δεν επιτρέπουν στα παιδιά τους να συμμετέχουν

στη λήψη αποφάσεων, καθώς και ότι εμφανίζει πολλές συγκρούσεις, κυρίως όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών. Επιπλέον, πιστεύουν ότι δεν υπάρχει αποδοτική επικοινωνία μέσα στην οικογένεια, κυρίως μεταξύ μητέρας και παιδιού, όπου η πρώτη φέρεται εχθρικά, τιμωρητικά και με ένταση. Τέλος, βιώνουν έναν ανασφαλή τύπο δεσμού με τους γονείς τους, ενώ η επικοινωνία τους χαρακτηρίζεται από κριτικές ή εχθρικές στάσεις, καθώς και υπερβολική συναισθηματική εμπλοκή. Οι Bayer, Sanson και Hemphill, (2006) βρήκαν ότι τόσο η υπερ-εμπλοκή/προστατευτικότητα, όσο και η χαμηλή-εμπλοκή/ζεστασιά των γονεών, προέβλεπαν προβλήματα εσωτερικευσης σε μικρά παιδιά, όπως κατάθλιψη, άγχος, απόσυρση από τους συνομηλίκους και σωματικά συμπτώματα. Η γονική υπερ-εμπλοκή/προστατευτικότητα υποστήριξαν ότι κάνει τα παιδιά πιο εξαρτημένα και τα εμποδίζει από την «τριβή» με τις προκλήσεις της ζωής, καθώς και από τις ευκαιρίες να αναπτύξουν δεξιότητες διαχείρισης των δυσκολιών. Από την άλλη, η χαμηλή-εμπλοκή/ζεστασιά των γονεών, εκπαιδεύει τα παιδιά σε σχέσεις που βασίζονται στην ανασφάλεια, στη μη στήριξη, και τα κάνει να νιώθουν ανεπαρκή με αρνητικές αντιλήψεις για τον εαυτό τους και τον κόσμο. Οι Garber, Robinson και Valentiner, (1997) παρατήρησαν ότι η μητρική αποδοχή σχετιζόταν σημαντικά αρνητικά με καταθλιπτικά συμπτώματα σε νέους μέσου όρου ηλικίας 11.9 ετών, ενώ το αντίθετο ίσχυε για το μητρικό ψυχολογικό έλεγχο. Η Richaud de Minzi, (2006) συμπέρανε ότι η κατάθλιψη τόσο σε αγόρια όσο και σε κορίτσια, σχετιζόταν περισσότερο με την παραμέληση, την έλλειψη διαθεσιμότητας και ενδιαφέροντος, από τη μεριά του πατέρα, καθώς και τη μη εμπιστοσύνη σε αυτόν. Αντίθετα, η θετικές σχέσεις παιδιού-πατέρα, ανέφερε ότι προστάτευαν από την εκδήλωση της κατάθλιψης, και συνέσφεραν θετικά στην ανάπτυξη λειτουργικών στρατηγικών διαχείρισης, στην ακαδημαϊκή επίδοση, στις κοινωνικές δεξιότητες και στην αυτοεκτίμηση.

Ενσυναίσθηση

Η ενσυναίσθηση, όπως έχει οριστεί από τους Cohen και Strayer (1996), με την ταυτόχρονα διπλή ιδιότητάς της, δηλαδή τη συναισθηματική και τη γνωστική, αφορά την ικανότητα ενός ατόμου να μπαίνει στη θέση του άλλου, και να αισθάνεται-βιώνει, μαζί με το να καταλαβαίνει τα συναισθήματά του. Πρόκειται για μια πολυδιάστατη έννοια που περιλαμβάνει συναισθηματικά και γνωστικά στοιχεία (Davis, 1983; Strayer, 1993; de Kemp et al., 2007, σελ. 6). Υπάρχουν διάφορες θεωρίες που περιγράφουν το πως η ενσυναίσθηση μπορεί να λειτουργεί και να επηρεάζει τη συμπεριφορά του ατόμου (Feshbach, 1978, αναφ. στο Mayberry & Espelage, 2007; Marshall et al., 1995). Χαρακτηριστικό επίσης είναι, ότι έχει φανεί να σχετίζεται θετικά με προκοινωνικές συμπεριφορές (Strayer & Roberts, 2004; Findlay et al., 2006; Albiero et al., 2009). Αυτό συμβαίνει, γιατί ένα άτομο υψηλής ενσυναίσθησης, εμφανίζει αυξημένη ικανότητα βίωσης και κατανόησης των αρνητικών συναισθημάτων του άλλου ατόμου, με αποτέλεσμα να ενεργοποιείται, ώστε να το βοηθήσει και το ωφελήσει (Jolliffe & Farrington, 2011). Αυτή η δράση, δηλαδή η προκοινωνική συμπεριφορά (Findlay et al., 2006), μπορεί να οφείλεται είτε σε αλτρουιστικούς λόγους που έχουν στόχο να μειώσουν ή να εμποδίσουν τον πόνο του άλλου, είτε σε εγωιστικούς λόγους, που έχουν στόχο να μειώσουν ή να εμποδίσουν τον προσωπικό πόνο που έχει προκληθεί από τον πόνο του άλλου (Jolliffe & Farrington, 2011). Επίσης, ο συναισθηματικός αντίκτυπος των θετικών πράξεων του ατόμου με υψηλή ενσυναίσθηση προς τα άλλα άτομα είναι μεγάλος, καθώς μπορεί να εκμαιεύσει με μεγαλύτερη ευχέρεια τα θετικά συναισθήματα των άλλων, γεγονός που ενισχύει την εκδήλωση προκοινωνικής συμπεριφοράς. Από την άλλη, έρευνες έχουν δείξει ότι η ενσυναίσθηση σχετίζεται αρνητικά με την επιθετικότητα και

την αντικοινωνική συμπεριφορά (Strayer & Roberts, 2004; Findlay et al., 2006; Schaffer et al., 2009).

Γενικά η έννοια της ενσυναίσθησης έχει φανεί να σχετίζεται τόσο με την οικογένεια, όσο και με τον εκφοβισμό. Για παράδειγμα, οι Soenens et al. (2007) ανέφεραν ότι οι συναισθηματικά υποστηρικτικοί γονείς, που δείχνουν πραγματικό ενδιαφέρον, ανταποκρίνονται και λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες και τα συναισθήματα των παιδιών τους, είναι ζεστοί, στοργικοί και διαθέσιμοι, δημιουργώντας ένα ασφαλές δεσμό με αυτά, σχετίζονται θετικά με τις αντιδράσεις ενσυναίσθησης των τελευταίων. Οι ίδιοι βρήκαν ότι όταν η μητέρα ήταν υποστηρικτική, τα παιδιά εμφάνιζαν σημαντικά επίπεδα ενσυναίσθησης. Επιπλέον, οι Schaffer et al. (2009), παρατήρησαν ότι οι επιτρεπτικές μητέρες, μέσω του χαλαρού ελέγχου και της μικρής επίβλεψης, συνέβαλαν σε χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης των παιδιών τους και σε αυξημένη αντικοινωνική συμπεριφορά, ενώ κάτι τέτοιο δεν ίσχυε για τις αυταρχικές μητέρες.

Όσον αφορά τον εκφοβισμό, τα παιδιά-θύτες έχει υποστηριχτεί ότι έχουν χαμηλή ενσυναίσθηση για τα θύματά τους (Olweus, 1994), γιατί αλλιώς θα αισθάνονταν/κατανοούσαν τα αισθήματα φόβου, απειλής, πόνου και δυστυχίας που τους προκαλούν οι αρνητικές επιθετικές πρακτικές τους, και αυτό θα απέτρεπε τους εκφοβιστές από την επανάληψη των τελευταίων. Οι Jolliffe & Farrington (2006b) επιβεβαίωσαν αυτή την άποψη, καθώς βρήκαν ότι χαμηλή ενσυναίσθηση επεδείκνυαν, τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια εκφοβιστές. Επιπλέον, βρήκαν ότι η χαμηλά συναισθηματική ενσυναίσθηση σχετιζόταν με τους συχνούς εκφοβιστές και των δύο φύλων, ενώ η γνωστική ενσυναίσθηση δε σχετιζόταν με κανένα είδος εκφοβιστή. Σε

αντίστοιχα συμπεράσματα κατέληξαν και οι Stavrinides, Georgiou και Theofanous, 2010, σε δείγμα 205 Κυπρίων μαθητών, οι οποίοι βρήκαν ότι η χαμηλά συναισθηματική ενσυναίσθηση και όχι η γνωστική, είναι αυτή που σχετίζεται με τα παιδιά-θύτες. Επιπλέον, διαπίστωσαν ότι ο εκφοβισμός λειτουργεί σαν εμπόδιο ανάπτυξης της ενσυναίσθησης, καθώς παρατήρησαν ότι όσο πιο πολύ εμπλέκονταν παιδιά-θύτες σε εκφοβιστικές πρακτικές, τόσο πιο χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης επιδείκνυαν. Επίσης, ίσχυε και το αντίστροφο, δηλαδή τα παιδιά που είχαν πιο πολύ ενσυναίσθηση, ασχολούνταν λιγότερο με πρακτικές του εκφοβισμού.

Η έννοια της ενσυναίσθησης, ως χαρακτηριστικό της συναισθηματικής μας νοημοσύνης, βασικό για την επιβίωση μας ως κοινωνικά όντα, για την κοινωνική μας αλληλεπίδραση και για την οικοδόμηση συναισθηματικών σχέσεων, μου προκάλεσε το ερευνητικό ενδιαφέρον. Επιπλέον, το γεγονός ότι σχετιζόταν με το θέμα της έρευνας, με οδήγησε στο να τη μελετήσω. Ωστόσο, δε βγήκαν σημαντικά συμπεράσματα, οπότε θα αναφερθώ λίγο στα αποτελέσματα.

Ο Ρόλος του Πατέρα

Όπως έχει φανεί από τα παραπάνω, το οικογενειακό πλαίσιο παίζει καθοριστικό ρόλο στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού. Επιπλέον, η επίδραση των γονέων φάνηκε να διαφέρει ανάλογα με το φύλο, είτε του γονέα είτε του παιδιού. Το δεύτερο αυτό συμπέρασμα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθότι αναδεικνύει το ρόλο του πατέρα, ο

οποίος μέχρι τη δεκαετία του 1970, θεωρούνταν υποδεέστερος σε σχέση με αυτόν της μητέρας, όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών (Rohner & Veneziano, 2001).

Πολλές έρευνες έχουν μελετήσει τα μητρικά χαρακτηριστικά, ως προς την επίδρασή τους στην ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού, καθώς η μητέρα θεωρείται ο κύριος ανατροφέας-φροντιστής, γιατί η φύση την έχει προδιαθέσει για το ρόλο αυτό, και άρα ο γονέας με τη μεγαλύτερη επιρροή (Georgiou, 2008). Αναμφισβήτητα, η συμβολή της μητέρας είναι σημαντική για την υγιή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, όμως εξίσου σημαντική φάνηκε να είναι από τις προαναφερθείσες έρευνες και η συμβολή του πατέρα.

Ποια όμως είναι η επιρροή της αγάπης και της αποδοχής ή αντίθετα της απόρριψης του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού, και πώς αυτή μπορεί να διαφέρει από την αντίστοιχη της μητέρας;

Έξι κατηγορίες εμπειρικών ερευνών φαίνεται να υπάρχουν που απαντούν στο παραπάνω ερώτημα, οι οποίες δείχνουν ότι (Rohner, 1998; Rohner & Veneziano, 2001):

α) Μόνο η πατρική αποδοχή-απόρριψη, και όχι η μητρική, είναι σημαντική. β) Η πατρική αποδοχή-απόρριψη, είναι εξίσου σημαντική με αυτή της μητέρας. γ) Η πατρική αποδοχή-απόρριψη προβλέπει καλύτερα κάποιες συμπεριφορές, σε σχέση με τη μητρική. δ) Η πατρική αποδοχή-απόρριψη είναι μοναδικός προβλεπτής κάποιων συμπεριφορών. ε) Η πατρική αποδοχή-απόρριψη μετριάζει-διαμεσολαβεί της μητρικής. στ) Η πατρική αποδοχή-απόρριψη σχετίζεται με διαφορετικές συμπεριφορές στους γιους, στις κόρες ή και στα δύο, σε σχέση με τη μητρική.

Για παράδειγμα, οι Young et al. (1995) έδειξαν ότι τόσο η πατρική, όσο και η μητρική στήριξη, ήταν εξίσου σημαντικοί προβλεπτές της ικανοποίησης από τη ζωή που είχαν τα παιδιά τους, είτε αγόρια είτε κορίτσια. Η Ang (2006) διαπίστωσε ότι η αντιλαμβανόμενη από τα παιδιά πατρική υποστήριξη, και όχι η μητρική, είναι αυτή που επηρεάζει την ποιότητα τη σχέση τους με τους εκπαιδευτικούς, κάνοντάς την πιο θετική με λιγότερες συγκρούσεις. Ο Videon (2005) βρήκε ότι η σχέση των εφήβων (κοριτσιών-αγοριών) με τον πατέρα, ανεξάρτητα από τη σχέση με τη μητέρα, επηρέαζε την ψυχολογική τους ευημερία και στο μέλλον, δηλαδή όταν είναι ενήλικες, τονίζοντας έτσι τη μοναδικότητα της συμβολής του πατέρα. Οι Cole και McPherson (1993) συμπέραναν ότι η συγκρουσιακή σχέση πατέρα-παιδιού, σχετιζόταν με την εμφάνιση κατάθλιψης στην εφηβεία, περισσότερο από ότι η συγκρουσιακή σχέση μητέρας-παιδιού. Το ίδιο ίσχυε για την απουσία εμφάνισης της κατάθλιψης, και της σχέσης πατέρα-παιδιού που είχε συνοχή. Οι Forehand και Nousiainen (1993) αντίστροφα με αυτό που υποστηρίζει η πέμπτη κατηγορία των ερευνών, έδειξαν ότι η πατρική αποδοχή είχε σημαντική επίδραση στη γνωστική ικανότητα των παιδιών, μόνο όταν η μητρική αποδοχή ήταν σε υψηλό επίπεδο. Οι Booth και Amato (1994) διαπίστωσαν ότι όταν υπάρχει χαμηλή συζυγική ποιότητα, τα αγόρια είναι λιγότερο κοντά και στους δύο γονείς, ενώ τα κορίτσια είναι πολύ λιγότερο κοντά στον πατέρα, από ότι στη μητέρα, αποτέλεσμα που υποδεικνύει τη διαφορετική σχέση του πατέρα με το παιδί του αντίθετου φύλου, σε σύγκριση με το παιδί του ίδιου φύλου, η οποία είναι σε πιο δεινή θέση από την αντίστοιχη με τη μητέρα. Οι Mezulis, Hyde και Clark (2004) βρήκαν ότι ενώ η καταθλιπτική μητέρα προκαλεί εσωτερικευμένα προβλήματα στα νήπια, η επίδραση αυτή μειώνεται αργότερα στην παιδική ηλικία όταν ο πατέρας ακολουθεί ένα ζεστό γονεϊκό στυλ, ανεξάρτητα από το χρόνο που περνάει με τα

παιδιά του. Παρόμοια, οι Chang, Halpern και Kaufman (2007) συμπέραναν ότι η επίδραση των καταθλιπτικών συμπτωμάτων της μητέρας στην εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά, ποικίλε ανάλογα με την εμπλοκή του πατέρα. Πιο συγκεκριμένα, όσο πιο θετική ήταν η πατρική εμπλοκή, τόσο περισσότερο μείωνε την αρνητική επίδραση της καταθλιπτικής μητέρας στην ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών. Οι Day και Padilla-Walker (2009) ωστόσο παρατήρησαν ότι όταν η εμπλοκή οποιουδήποτε γονέα είναι χαμηλή, η εμπλοκή του άλλου γονέα συμβάλλει σημαντικά στην ψυχική υγεία του παιδιού, ιδιαίτερα στη μειωμένη εμφάνιση των εσωτερικευμένων προβλημάτων. Επιπλέον, βρήκαν ότι η πατρική εμπλοκή και η στενή σχέση με το παιδί, σχετιζόταν αρνητικά με εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα στην εφηβεία, ενώ η μητρική εμπλοκή και στενή σχέση με το παιδί, σχετιζόταν θετικά με τις προκοινωνικές συμπεριφορές στην εφηβεία. Στην έρευνα των Rinaldi και Howe (in press) φάνηκε αφενός η επιτρεπτικότητα της μητέρας, και αφετέρου η αυταρχικότητα του πατέρα, να προβλέπουν σημαντικά και μοναδικά την ύπαρξη εξωτερικευμένων προβλημάτων σε νήπια, όπως επιθετικότητα και προβλήματα προσοχής. Επίσης, όταν οι πατέρες ακολουθούσαν το δημοκρατικό τρόπο διαπαιδαγώγησης, τότε τα νήπια εμφάνιζαν πιο προσαρμοσμένες συμπεριφορές.

Οι Finley και Schwartz (2007) διαπίστωσαν ότι σε αντίθεση με τους ενήλικες που προέρχονταν από χωρισμένες οικογένειες και οι οποίοι παρέμεναν με την ανεκπλήρωτη επιθυμία μεγαλύτερης εμπλοκής του πατέρα, οι ενήλικες από μη χωρισμένες οικογένειες, θεωρούσαν ότι η υπάρχουσα εμπλοκή του πατέρα ήταν αυτή που σχετιζόταν με την ψυχολογική τους ευημερία, δηλαδή την αυτοπεποίθηση, την ικανοποίηση για τη ζωή και τις μελλοντικές τους προσδοκίες, όταν ήταν έφηβοι. Οι Flouri και Buchanan (2002a)

παρατήρησαν ότι η πατρική εμπλοκή λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας της παραβατικότητας των ανήλικων αγοριών, χωρίς όμως να είναι πιο σημαντικός, όταν η μητέρα εμπλέκεται λίγο με τα παιδιά της. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και για την ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών (Flouri & Buchanan, 2004). Πιο συγκεκριμένα, βρήκαν ότι μπορεί η πρώιμη πατρική εμπλοκή να λειτουργεί ως ανεξάρτητος προβλεπτικός παράγοντας για τη μελλοντική ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών τους, αλλά δεν είναι πιο σημαντικός όταν η μητρική εμπλοκή είναι χαμηλή. Σε επόμενη έρευνα η Flouri (2005) υποστήριξε ότι η πατρική εμπλοκή σχετίζεται θετικά με την προκοινωνική συμπεριφορά σε αγόρια και κορίτσια διαφορετικής φυλής. Επιπλέον, παρατήρησε ότι η πατρική εμπλοκή σχετίζεται αρνητικά με την εμφάνιση περισσότερων προβλημάτων κοινωνικής συμπεριφοράς, στα κορίτσια σε σχέση με τα αγόρια.

Οι Flouri και Buchanan (2002b) διαπίστωσαν ότι η αντιλαμβανόμενη πατρική εμπλοκή προστάτευε από την υπερβολική θυματοποίηση τα παιδιά, καθώς και ότι μείωνε τον κίνδυνο κακής ψυχολογικής προσαρμογής των παιδιών θυμάτων. Οι Yeung και Leadbeater (2010) παρατήρησαν ότι η υψηλή πατρική συναισθηματική στήριξη σχετιζόταν με χαμηλά επίπεδα συναισθηματικών και συμπεριφορικών προβλημάτων σε 548 εφήβους-θύματα της σωματικής και της σεξουαλικής θυματοποίησης. Επιπλέον και η υψηλή μητρική συναισθηματική στήριξη σχετιζόταν με χαμηλά επίπεδα συναισθηματικών προβλημάτων. Από την άλλη, σε πρόσφατη έρευνα οι Desjardins & Leadbeater (2011) συμπέραναν ότι στα παιδιά που υφίστανται σεξουαλική θυματοποίηση, τα συμπτώματα κατάθλιψης που εμφάνιζαν αργότερα στην εφηβεία, αυξάνονταν -κόντρα στο αναμενόμενο- όταν η συναισθηματική στήριξη από τις μητέρες ήταν υψηλή. Αντίθετα, όταν ο πατέρας ήταν υψηλά συναισθηματικά υποστηρικτικός, αυτό ρύθμιζε τη

μελλοντική εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων που προκαλούσε η σχεσιακή θυματοποίηση στην παιδική ηλικία. Οι ερευνητές ανέφεραν ότι αυτή η προστατευτική ιδιότητα υπέρ της πατρικής υποστήριξης, είναι πιθανό να οφείλεται στο ότι είναι πιο ενεργητική, βασίζεται δηλαδή λιγότερο στην ενσυναίσθηση και στις πρακτικές έμφασης ή μείωσης του συναισθηματικού πόνου που βιώνουν τα παιδιά θύματα, ενώ περισσότερο σε πρακτικές εκπαίδευσης διαχείρισης των συναισθημάτων τους.

Ωστόσο, όσον αφορά τα παιδιά εκφοβιστές οι Curtner-Smith et al. (2006) διαπίστωσαν ότι ο σχεσιακός ή και άμεσος εκφοβισμός που επιδεικνύουν, σχετίζεται με την ενσυναίσθηση που δείχνει η μητέρα. Φάνηκε δηλαδή ότι όταν οι μητέρες είχαν χαμηλή ενσυναίσθηση για τα παιδιά τους, αυτά παρουσίαζαν υψηλότερα επίπεδα εκφοβιστικής συμπεριφοράς, σε σχέση με τα παιδιά που οι μητέρες τους είχαν υψηλή ενσυναίσθηση. Επιπλέον, βρήκαν ότι οι μητέρες που είχαν κανονικές αναπτυξιακές απαιτήσεις από τα παιδιά τους και έβαζαν πάνω από την ανάγκη τους για επιβολή εξουσίας, την ανάγκη ανεξαρτησίας των παιδιών τους, τα τελευταία είχαν τα χαμηλότερα επίπεδα σχεσιακού εκφοβισμού. Ο Georgiou (2008) συμπέρανε ότι η κατάθλιψη της μητέρας σχετίζεται με την εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών στα παιδιά τους και κυρίως στα αγόρια. Σε αντίθεση με τη μονομερή ανάδειξη της συμβολής της μητέρας στο φαινόμενο του εκφοβισμού, οι Flouri και Buchanan (2003) ανέδειξαν και τη συμβολή του πατέρα. Πιο συγκεκριμένα, βρήκαν ότι όσο πιο μεγάλη είναι η πατρική εμπλοκή, τόσο πιο μικρή είναι η εκδήλωση εκφοβιστικής συμπεριφοράς στα παιδιά. Επίσης, παρατήρησαν ότι η συμβολή της πατρικής εμπλοκής για την προστασία από την εμφάνιση παιδιών-εκφοβιστών, ήταν ακόμα πιο σημαντική όταν η μητέρα είχε χαμηλή εμπλοκή. Οι Ok και Aslan (2010) διαπίστωσαν ότι τόσο η πατρική όσο και η μητρική αποδοχή/εμπλοκή,

σχετιζόταν σημαντικά θετικά με συμπεριφορές αποφυγής του εκφοβισμού. Αξιοσημείωτο ωστόσο είναι το εύρημα των Veenstra et al. (2005) σύμφωνα με το οποίο τα γονικά στυλ, όπως η ζεστασιά, η απόρριψη και η υπερπροστατευτικότητα, δε φάνηκαν να σχετίζονται με τα παιδιά εκφοβιστές και θύματα, όταν άλλοι παράγοντες, όπως το φύλο, ελέγχονταν.

Η παρούσα έρευνα

Με βάση τα προαναφερθέντα, το παγκόσμιο φαινόμενο του εκφοβισμού στα παιδιά σχολικής ηλικίας, με τα διάφορα προβλήματα κακής ψυχολογικής προσαρμογής που μπορεί να εμφανίζουν, όπως κατάθλιψη και εχθρικότητα/επιθετικότητα, φαίνεται να σχετίζεται με οικογενειακά χαρακτηριστικά. Έτσι, λοιπόν η παρούσα έρευνα έχει στόχο να εξετάσει αν η αντιλαμβανόμενη από τα παιδιά αποδοχή-απόρριψη των γονέων, σχετίζεται με την εκδήλωση συμπεριφορών εκφοβισμού και θυματοποίησης σε αυτά, όταν εμφανίζουν κατάθλιψη ή εχθρική/επιθετική συμπεριφορά. Ειδικότερα υποθέτουμε ότι:

- (1) Αν η μητέρα γίνεται αντιληπτή ως απορριπτική, τότε αυξάνεται η πιθανότητα εμφάνισης εκφοβισμού ή θυματοποίησης στα παιδιά.
- (2) Η κατάθλιψη και η εχθρική/επιθετική συμπεριφορά, θα διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και εκφοβισμού ή θυματοποίησης στα παιδιά. Το ίδιο θα ισχύει και για την ενσυναίσθηση ως διαμεσολαβητικού παράγοντα στη συγκεκριμένη σχέση.

(3) Η πατρική αποδοχή θα τροποποιεί το παραπάνω διαμεσολαβητικό μοντέλο, μειώνοντας την επίδραση της μητρικής απόρριψης στην κατάθλιψη ή την εχθρική/επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά, και κατ' επέκταση του εκφοβισμού ή της θυματοποίησης.

Μεθοδολογία

Δείγμα

Το δείγμα αποτελούταν από 201 μαθητές (N=107 αγόρια και 94 κορίτσια) πέμπτης και έκτης τάξης, από τέσσερα δημοτικά σχολεία του Ν. Χανίων, ηλικίας μεταξύ 10 και 12 ετών ($M=11.23$, $SD=0,63$). Επιπλέον, διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου ήταν οι πατέρες (6%-δημοτικό, 22,4%-γυμνάσιο, 43,3%-λύκειο, 28,4%-ΑΕΙ/ΤΕΙ) και οι μητέρες (4,5%-δημοτικό, 15,9%-γυμνάσιο, 40,8%-λύκειο, 38,8%-ΑΕΙ/ΤΕΙ) των παιδιών, με την πλειοψηφία να είναι απόφοιτοι της μέσης εκπαίδευσης.

Εργαλεία

Ερωτηματολόγιο Γονικής Αποδοχής-Απόρριψης για Παιδιά, (Parental Acceptance-Rejection Questionnaire, Child-PARQ). Οι μαθητές απάντησαν σε δύο σύντομες εκδοχές του PARQ (Rohner, 2005), όπου η πρώτη αφορούσε τις αντιλήψεις των παιδιών για τη μητρική αποδοχή-απόρριψη (Child PARQ_Mother) και η δεύτερη τις αντιλήψεις

των παιδιών για την πατρική αποδοχή-απόρριψη (Child PARQ_Father). Και οι δύο εκδοχές του PARQ μεταφρασμένες και προσαρμοσμένες στα ελληνικά (Tsaousis, Gionazolias, & Mascha, in press), είναι ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς 24-ερωτημάτων, τα οποία αποτελούνται από τις τέσσερις κλίμακες που συνθέτουν-απαρτίζουν το συνεχές της γονικής ζεστασιάς (αποδοχή-απόρριψη). Αυτές οι τέσσερις κλίμακες μετρούν τις αναφορές των παιδιών για μητρική ή πατρική ζεστασιά-στοργή, εχθρικότητα-επιθετικότητα, αδιαφορία-παραμέληση και αδιαφοροποίητη απόρριψη. Το τελευταίο αφορά, όπως έχει ξαναειπωθεί, στις υποκειμενικές αντιλήψεις των παιδιών απόρριψης από τους γονείς, χωρίς να υπάρχουν αντικειμενικές ενδείξεις γονικής ψυχρότητας, επιθετικότητας και παραμέλησης.

Οι μαθητές έπρεπε να κρίνουν πόσο καλά η κάθε πρόταση περιγράφει τη συμπεριφορά των γονέων τους προς αυτά, απαντώντας σε μια 4-βάθμια κλίμακα τύπου Likert (1=πάντα, 2=μερικές φορές, 3=σπάνια και 4=ποτέ). Κάποιες προτάσεις που περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο για τη μητέρα, οι οποίες είναι ίδιες με τις αντίστοιχες του ερωτηματολογίου για τον πατέρα, είναι: «*Η μητέρα μου με κάνει να νιώθω ότι με θέλει και με χρειάζεται*» (αφορά την αντιλαμβανόμενη ζεστασιά-στοργή), «*Η μητέρα μου κάνει τα πάντα για να με στεναχωρεί*» (αφορά την αντιλαμβανόμενη εχθρικότητα-επιθετικότητα), «*Η μητέρα μου με αγνοεί όσο δεν κάνω κάτι που να την ενοχλεί*» (αφορά την αντιλαμβανόμενη αδιαφορία-παραμέληση), «*Η μητέρα μου φαίνεται να με αντιπαθεί*» (αφορά την αντιλαμβανόμενη αδιαφοροποίητη απόρριψη).

Όσο πιο υψηλό ήταν το σκορ των απαντήσεων, τόσο πιο μεγάλη αποδοχή σήμαινε ότι βίωναν τα παιδιά από τους γονείς τους. Τα σκορ κυμαίνονταν από 24, δείχνοντας την

ύψιστη απόρριψη, μέχρι 96, δείχνοντας την ύψιστη αποδοχή. Η αξιοπιστία των τεσσάρων κλιμάκων, με δείκτη το Cronbach's alpha, κυμαινόταν από μέτριο επίπεδο .64 μέχρι υψηλό .83, για το ερωτηματολόγιο της μητέρας, και από χαμηλό .51 μέχρι υψηλό .84, για το ερωτηματολόγιο του πατέρα. Για το λόγο αυτό συνδυάστηκαν οι τέσσερις κλίμακες του κάθε ερωτηματολογίου και χρησιμοποιήθηκε ένα συνολικό σκορ μητρικής ή πατρικής αποδοχής-απόρριψης. Το ερωτηματολόγιο της μητρικής αποδοχής-απόρριψης είχε υψηλό δείκτη $\alpha = .90$, ενώ εξίσου υψηλός ήταν και ο δείκτης $\alpha = .89$ του ερωτηματολογίου πατρικής αποδοχής-απόρριψης. Τα ίδια έχουν φανεί να ισχύουν και σε προηγούμενες έρευνες που χρησιμοποιούν την ολόκληρη εκδοχή των ερωτηματολογίων μητρικής-πατρικής αποδοχής-απόρριψης (Veneziano, 2000).

Κλίμακα Εχθρικότητας/Επιθετικότητας, του Ερωτηματολογίου Εκτίμησης Προσωπικότητας για Παιδιά (Personality Assessment Questionnaire, Child PAQ). Για τη μέτρηση της εχθρικότητας/επιθετικότητας στους μαθητές, χρησιμοποιήθηκε η αντίστοιχη κλίμακα, από το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς για παιδιά PAQ (Rohner, 1990), το οποίο αποτελείται από επτά κλίμακες 42 συνολικά ερωτημάτων (6 ερωτήματα για κάθε κλίμακα), που μετρούν/αντιπροσωπεύουν τις επτά διαστάσεις της ψυχολογικής προσαρμογής: (1) εχθρικότητα-επιθετικότητα, (2) εξάρτηση, (3) αυτοεκτίμηση, (4) αυτοαποδοτικότητα, (5) συναισθηματική ανταπόκριση, (6) συναισθηματική σταθερότητα και (7) αντιλήψεις για τον κόσμο.

Τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια 4-βάθμια κλίμακα τύπου Likert (1=πάντα αλήθεια, 2=μερικές φορές αλήθεια, 3=σπάνια αλήθεια και 4=ποτέ αλήθεια) κατά πόσο οι 6 προτάσεις της υποκλίμακας εχθρικότητα-επιθετικότητα, ταιριάζουν σε δικές τους

συμπεριφορές. Αυτές οι προτάσεις αυτοαναφοράς μετρούσαν τη φυσική, τη λεκτική, επιθετικότητα και προβλήματα διαχείρισης της επιθετικότητας και της εχθρικότητας. Περιελάμβαναν προτάσεις, όπως «Έχω συνέχεια στο μυαλό μου να μαλώνω και να είμαι αγενής» και «Κοροϊδεύω τους άλλους όταν κάνουν χαζά πράγματα».

Όσο πιο υψηλό ήταν το σκορ των απαντήσεων αυτοαναφοράς, τόσο πιο χαμηλή εχθρικότητα/επιθετικότητα επιδείκνυαν τα παιδιά, και άρα πιο υψηλά καλή ψυχολογική προσαρμογή. Τα σκορ κυμαίνονταν από 6, δείχνοντας την πιο υψηλά κακή ψυχολογική προσαρμογή, μέχρι 24, δείχνοντας την πιο υψηλά καλή ψυχολογική προσαρμογή. Η κλίμακα είχε καλή αξιοπιστία, με Cronbach's alpha= .74.

Κλίμακα Κατάθλιψης Κέντρον Επιδημιολογικών Ερευνών (Center for Epidemiological Studies Depression Scale, CES-D). Η κλίμακα κατάθλιψης CES-D (Radloff, 1977) αποτελείται από 20 ερωτήματα αυτοαναφοράς, όπως «Ένιωθα στεναχωρημένος/στεναχωρημένη», «Ένιωθα μοναξιά» και «Δεν είχα όρεξη να κάνω τίποτα». Τα παιδιά έπρεπε να απαντήσουν κατά πόσο οι ερωτήσεις ταίριαζαν στο πώς είχαν νιώσει ή στο πώς είχαν συμπεριφερθεί την προηγούμενη εβδομάδα, σε μια 4-βάθμια κλίμακα τύπου Likert (1=σπάνια ή καθόλου, 2=πολύ λίγο, 3=κάποιες φορές, και 4=τον περισσότερο καιρό). Όσο πιο υψηλό ήταν το σκορ των απαντήσεων, τόσο πιο υψηλή καταθλιπτική συμπτωματολογία εμφάνιζαν τα παιδιά. Τα σκορ κυμαίνονταν από 20, δείχνοντας το πιο χαμηλό επίπεδο κατάθλιψης, μέχρι 80, δείχνοντας το πιο υψηλό επίπεδο κατάθλιψης. Η αξιοπιστία της κλίμακας ήταν αρκετά υψηλή με Cronbach's alpha= .88, αντίστοιχα με άλλες έρευνες που την έχουν χρησιμοποιήσει (Totura-Weinke et al., 2008).

Βασική Κλίμακα Ενσυναίσθησης (Basic Empathy Scale, BES). Για τη μέτρηση της ενσυναίσθησης στα παιδιά, χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα BES (Jolliffe & Farrington, 2006a), η οποία μετράει το βαθμό στον οποίο ένα άτομο κατανοεί και νιώθει τα συναισθήματα των άλλων. Αυτή αποτελείται από 20 ερωτήματα, εκ των οποίων τα 9 μετρούν τη γνωστική διάσταση της ενσυναίσθησης, όπως η πρόταση «Μπορώ να καταλάβω εύκολα όταν οι φίλοι μου φοβούνται», και τα 11 τη συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης, όπως η πρόταση «Νιώθω λύπη όταν βλέπω άλλα άτομα να κλαίνε». Τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν κατά πόσο οι προτάσεις ίσχυαν για αυτά, σε μια 5-βάθμια κλίμακα τύπου Likert (1=δεν ισχύει καθόλου, 2=ισχύει ελάχιστα, 3=ισχύει λίγο, 4=ισχύει αρκετά, και 5=ισχύει πάρα πολύ). Όσο πιο υψηλό ήταν το σκορ, τόσο πιο πολύ ενσυναίσθηση είχαν τα παιδιά. Τα σκορ κυμαίνονταν από 20, δείχνοντας την πιο χαμηλή ενσυναίσθηση, μέχρι 100, δείχνοντας την πιο υψηλή ενσυναίσθηση. Η αξιοπιστία της Γνωστικής Ενσυναίσθησης ήταν καλή, με $\alpha = .74$, ενώ της Συναισθηματικής Ενσυναίσθησης μέτρια, με $\alpha = .70$, λίγο πιο χαμηλά από προηγούμενες έρευνες (Stavrinides et al., 2010; Jolliffe & Farrington, 2011). Ωστόσο, η αξιοπιστία της συνολικής κλίμακας ήταν αρκετά υψηλή με $\alpha = .80$, αντίστοιχα με άλλες έρευνες που την έχουν χρησιμοποιήσει (Stavrinides et al., 2010; Jolliffe & Farrington, 2011).

Ερωτηματολόγιο Εμπειριών Συνομηλίκων (Peer Experiences Questionnaire, PEQ). Το ερωτηματολόγιο PEQ (Vernberg, Jacobs, & Hershberger, 1999), το οποίο έχει μεταφραστεί και προσαρμοστεί σε ελληνικό δείγμα (Giovanolias, Kourkoutas, Mitsopoulou, & Georgiadi, 2010), χρησιμοποιήθηκε για τον εντοπισμό παιδιών θυτών και θυμάτων. Αυτό αποτελείται από δύο υποκλίμακες 18 ερωτημάτων, εκ των οποίων τα

9 μετρούν τη θυματοποίηση του εαυτού (victimization of self, VS), και τα υπόλοιπα 9 τη θυματοποίηση των άλλων (victimization of others, VO). Η κλίμακα θυματοποίησης του εαυτού, περιλαμβάνει ερωτήματα όπως «Ένας μαθητής/τρια με πείραξε με άσχημο τρόπο». Η κλίμακα θυματοποίησης των άλλων, περιλαμβάνει ερωτήματα όπως «Απειλήσα άλλον μαθητή/τρια ότι θα τον/την χτυπήσω ή θα τραυματίσω». Στην πρώτη, τα παιδιά κλήθηκαν να δείξουν με ποιο τρόπο οι άλλοι μαθητές τα παρενόχλησαν ή τα έβαλαν μαζί τους, τους τελευταίους 3 μήνες, ενώ στη δεύτερη πόσο συχνά τα ίδια παρενόχλησαν ή τα έβαλαν με έναν άλλο μαθητή/τρια στο σχολείο, τους τελευταίους 3 μήνες. Και στις δύο κλίμακες τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια 5-βάθμια κλίμακα τύπου Likert (1=ποτέ, 2=μία ή δυο φορές, 3=λίγες φορές, 4=περίπου μία φορά την εβδομάδα, 5=λίγες φορές την εβδομάδα). Όσο πιο υψηλό ήταν το σκορ τόσο περισσότερο εκφοβισμό ή θυματοποίηση αναφέρουν τα παιδιά. Τα σκορ κυμαίνονταν από 9, δείχνοντας το χαμηλότερο επίπεδο θυματοποίησης του εαυτού ή εκφοβισμού των άλλων, μέχρι 45, δείχνοντας το υψηλότερο επίπεδο. Η αξιοπιστία της κλίμακας θυματοποίησης του εαυτού ήταν υψηλή με $\alpha = .84$, και της κλίμακας εκφοβισμού των άλλων αρκετά καλή με $\alpha = .78$.

Διαδικασία

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε, μετά από σχετική άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου του ΥΠΕΠΘ, καθώς και τη συγκατάθεση των διευθυντών και των γονιών των παιδιών, μέσα στην τάξη και διήρκεσε περίπου 40 λεπτά. Τα παιδιά πληροφορήθηκαν για το σκοπό της έρευνας, ενώ οι ίδιες σαφείς οδηγίες δόθηκαν σε όλα τα παιδιά. Θέματα

ανωνυμίας και προστασίας των προσωπικών δεδομένων, τονίστηκαν ιδιαιτέρως, καθώς και προαιρετικής συμμετοχής στην έρευνα. Η σειρά χορήγησης των ερωτηματολογίων ήταν τυχαία και διαφορετική, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε προκατατάληψη. Μετά τη συλλογή των δεδομένων, οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν και αναλύθηκαν με τη χρήση του SPSS (Statistical Package for Social Sciences, version 19.0).

Αποτελέσματα

Μέσοι Όροι του Συνολικού Δείγματος

Στον Πίνακα 1. παρουσιάζονται οι αξιοπιστίες, οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων της έρευνας. Όπως φαίνεται η αξιοπιστία κυμαίνεται από καλή έως υψηλή.

Πίνακας 1. Μετρήσεις αξιοπιστίας, μέσων όρων και τυπικών αποκλίσεων των ερωτηματολογίων.

Εργαλεία	Στοιχεία	Cronbach's α	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Μητρική				
Αποδοχή (PARQ_mo)	24	.90	85.63	9.96
Πατρική				
Αποδοχή (PARQ_fa)	24	.89	84.23	9.96
Θυματοποίηση				
Εαυτού (VS)	9	.84	14.60	6.54
Θυματοποίηση				
Άλλων (VO)	9	.78	12.31	4.90
Κατάθλιψη (CESD)	20	.88	33.54	10.29
Εχθρικότητα (Hostility)	6	.74	18.97	3.77
Ενσυναίσθηση (BES)	20	.80	69.26	12.38

Διαφορές Ανάλογα με το Φύλο

Για να εξεταστεί αν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών ως προς τις υπό μελέτη μεταβλητές, χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα.

Όσον αφορά τη μητρική αποδοχή (PARQ_mo), ενώ τα σκορ ήταν πιο υψηλά για τα κορίτσια ($M=86.59$, $S.D=9.67$) σε σχέση με τα αγόρια ($M=84.79$, $S.D=10.67$), αυτή η διαφορά δεν ήταν στατιστικά σημαντική με $p>.05$. Επιπλέον, και στην πατρική αποδοχή (PARQ_fa) μπορεί κατά μέσο όρο τα κορίτσια να εκλάμβαναν τον πατέρα πιο αποδεκτικό ($M=85.32$, $S.D=9.24$) σε σχέση με τα αγόρια ($M=83.28$, $S.D=10.50$), αλλά αυτή η διαφορά δεν ήταν στατιστικά σημαντική με $p>.05$. Φάνηκε δηλαδή στην έρευνα, ότι η αντιλαμβανόμενη γονική αποδοχή-απόρριψη, είτε της μητέρας, είτε του πατέρα, δε σχετίζεται με το φύλο του παιδιού. Επίσης, λόγω των υψηλών μέσων όρων, φάνηκε τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια του δείγματος, να αντιλαμβάνονται και τους δύο γονείς τους περισσότερο ως αποδεκτικούς, παρά ως απορριπτικούς.

Σχετικά με τις τέσσερις διαστάσεις που συνθέτουν το συνεχές της γονικής αποδοχής-απόρριψης, δηλαδή η μητρική ή πατρική ζεστασιά-στοργή, εχθρικότητα-επιθετικότητα, αδιαφορία-παραμέληση και αδιαφοροποίητη απόρριψη, μόνο η αντιλαμβανόμενη πατρική εχθρικότητα-επιθετικότητα, ήταν σημαντικά υψηλότερη για τα κορίτσια ($M=22.63$, $S.D=1.83$) σε σχέση με τα αγόρια ($M=21.53$, $S.D=2.92$). Επίσης, η αντιλαμβανόμενη πατρική αδιαφοροποίητη απόρριψη είχε μια τάση να είναι υψηλότερη για τα κορίτσια ($M=15.07$, $S.D=1.24$) σε σύγκριση με τα αγόρια ($M=14.66$, $S.D=1.94$) με

$p < .05$, αλλά σε επίπεδο δίπλευρης σημαντικότητας δεν ήταν σημαντική (sig 2-tailed > .001).

Επιπρόσθετα, δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια στις αυτοαναφορές τους για συμπτώματα κατάθλιψης, καθώς και στα επίπεδα ενσυναίσθησης (Πίνακας 2). Αντίθετα, όσον αφορά την εχθρικότητα, τα κορίτσια ήταν αυτά που ανέφεραν λιγότερη, σε σύγκριση με τα αγόρια, καθώς ο υψηλότερος μέσος όρος τους σημαίνει χαμηλή εχθρικότητα/επιθετικότητα, και άρα πιο υψηλά καλή ψυχολογική προσαρμογή (Πίνακας 2). Τέλος, το φαινόμενο του εκφοβισμού φάνηκε να σχετίζεται με το φύλο και κυρίως με τα αγόρια, καθώς τόσο η θυματοποίηση του εαυτού, όσο και η θυματοποίηση των άλλων, ήταν σημαντικά υψηλότερα για αυτά (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις της Κατάθλιψης, της Εχθρικότητας, της Θυματοποίησης του εαυτού και της Θυματοποίησης των άλλων.

Εργαλεία	Αγόρια		Κορίτσια	
	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Κατάθλιψη				
CESD	33.83	9.59	33.21	11.06
Ενσυναίσθηση				
BES	64.73	12.21	74.41	10.46
Εχθρικότητα				
Hostility	18.11***	4.11	19.94***	3.09
Θυματοποίηση				
Εαυτού (VS)	15.95***	7.66	13.06***	4.53
Θυματοποίηση				
Άλλων (VO)	13.60***	5.90	10.84***	2.78

*** $p < .001$

Χαρακτηριστικό επίσης είναι, ότι και η συχνότητα του φαινομένου του εκφοβισμού φάνηκε να κλίνει προς τα αγόρια. Όπως δείχνει ο Πίνακας 3, τα αγόρια εκφοβιστές αντιπροσώπευαν το 3,5% του δείγματος, ενώ τα κορίτσια το 1%. Επιπλέον, με μικρότερη μεν διαφορά, τα αγόρια θύματα αντιπροσώπευαν το 15% του δείγματος, ενώ τα κορίτσια το 14,5%.

Πίνακας 3. Συχνότητες του φαινομένου του εκφοβισμού.

	Αγόρια <i>f</i> (%)	Κορίτσια <i>f</i> (%)	Συνολικό Δείγμα <i>f</i> (%)
Θυματοποίηση			
Άλλων (VO)	7 (3,5%)	2 (1%)	9 (4,5%)
Θυματοποίηση			
Εαυτού (VS)	30 (15%)	29 (14,5%)	59 (24,5%)

Επιπλέον, περισσότερα ήταν τα αγόρια που εμφάνιζαν συμπτώματα κατάθλιψης σε σχέση με τα κορίτσια, με ποσοστά 20% έναντι 16% (Πίνακας 4). Τα παιδιά αυτά εμφάνιζαν σκορ πάνω από 16, αφού πρώτα το σκοράρισμα των στοιχείων του ερωτηματολογίου κωδικοποιήθηκε από 1 έως 4, σε 0 έως 3, με αποτέλεσμα το συνολικό του σκορ να κυμαίνεται από 0 (καθόλου συμπτώματα κατάθλιψης) έως 60 (συχνά/έντονα συμπτώματα κατάθλιψης), (Ruhston et al., 2002).

Πίνακας 4. Συχνότητες του φαινομένου της κατάθλιψης

	Αγόρια <i>f</i> (%)	Κορίτσια <i>f</i> (%)	Συνολικό Δείγμα <i>f</i> (%)
Κατάθλιψη	40 (20%)	32 (16%)	72 (36%)

Συσχετίσεις

Οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας φαίνονται στον Πίνακα 5.

Πίνακας 5. Συντελεστές συχαστίσεων μεταξύ των κυρίων μεταβλητών της έρευνας.

Εργαλεία	1	2	3	4	5	6	7
Μητρική							
1 Αποδοχή (PARQ_mo)	—	.63**	-.53**	.43**	-.37**	-.44**	.20**
Πατρική							
2 Αποδοχή (PARQ_fa)	.63**	—	-.45**	.47**	-.33**	-.48**	.23**
3 Κατάθλιψη (CESD)	-.53**	-.45**	—	-.45**	.47**	.40**	-.12
4 Εχθρικότητα (Hostility)	.43**	.47**	-.45**	—	-.31**	-.49**	.26**
Θυματοποίηση							
5 Εαυτού (VS)	-.37**	-.33**	.47**	-.31**	—	.46**	-.15*
Θυματοποίηση							
6 Άλλων (VO)	-.44**	-.48**	.40**	-.49**	.46**	—	-.15*
7 Ενσυναίσθηση (BES)	.20**	.23**	-.12	.26**	-.15*	-.15*	—

Σημείωση: Η κλίμακα Εχθρικότητα (Hostility) δείχνει τη μη ύπαρξή της, και άρα την καλή ψυχολογική προσαρμογή.

* $p < .05$ ** $p < .01$

Με βάση λοιπόν τον Πίνακα 5, η μητρική αποδοχή (PARQ_mo) σχετίζεται σημαντικά αρνητικά με τη θυματοποίηση του εαυτού (VS) ($r = -.37$, $DF = 199$, $p < .01$) και τη θυματοποίηση των άλλων (VO) ($r = -.44$, $DF = 199$, $p < .01$). Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο πολύ τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη μητέρα τους ως αποδεκτική, τόσο λιγότερο είναι πιθανό να γίνουν θύματα εκφοβισμού ή θύτες. Αντίστροφα, όσο πιο πολύ γίνεται

αντιληπτή η μητέρα ως απορριπτική, τόσο περισσότερο πιθανό είναι να γίνουν εκφοβιστές ή θύματα. Επιπλέον, η μητρική αποδοχή σχετίζεται σημαντικά αρνητικά με την εμφάνιση κατάθλιψης (CESD) στα παιδιά ($r = -.53, DF = 199, p < .01$) και σημαντικά θετικά είτε με την εχθρικότητα (Hostility) ($r = .43, DF = 199, p < .01$), είτε με την ενσυναίσθηση (BES) ($r = .20, DF = 199, p < .01$). Τα αποτελέσματα αυτά σημαίνουν ότι όσο πιο πολύ αντιλαμβάνονται τα παιδιά τη μητέρα τους ως αποδεκτική, τόσο πιο καλά ψυχολογικά προσαρμοσμένα είναι, με λιγότερη καταθλιπτική συμπτωματολογία και εχθρικότητα -καθώς όπως ανέφερα στα εργαλεία, το σκορ στην κλίμακα της εχθρικότητας δείχνει τη χαμηλή ύπαρξή της-, ενώ με περισσότερη ενσυναίσθηση. Από την άλλη, τα παιδιά εμφανίζουν χειρότερη ψυχολογική προσαρμογή, με αυξημένη κατάθλιψη ή εχθρικότητα, και μειωμένη ενσυναίσθηση, όταν θεωρούν ότι η μητέρα τους είναι απορριπτική.

Τα ίδια ισχύουν και για την πατρική αποδοχή (PARQ_fa), αναδεικνύοντας έτσι την εξίσου σημαντική συμβολή του ρόλου του πατέρα στην ομαλή ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού, με μειωμένη θυματοποίηση, εκφοβιστική συμπεριφορά, κατάθλιψη ή εχθρικότητα, και αυξημένη ενσυναίσθηση του τελευταίου. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι η πατρική αποδοχή σχετίζεται σημαντικά αρνητικά με τη θυματοποίηση του εαυτού (VS) ($r = -.33, DF = 199, p < .01$), τη θυματοποίηση των άλλων (VO) ($r = -.48, DF = 199, p < .01$), την κατάθλιψη (CESD) στα παιδιά ($r = -.45, DF = 199, p < .01$), ενώ σημαντικά θετικά με την εχθρικότητα (Hostility) ($r = .47, DF = 199, p < .01$) και την ενσυναίσθηση ($r = .23, DF = 199, p < .01$).

Αναλύσεις Παλινδρόμησης - Διαμεσολάβηση

Οι αναλύσεις διαμεσολάβησης φαίνονται στους παρακάτω Πίνακες. Ωστόσο, για να είναι καλύτερη, πιο ταιριαστή και πιο κατανοητή η ερμηνεία των στοιχείων των Πινάκων, χρησιμοποιείται σε αυτή το αντίστροφο της μητρικής αποδοχής, δηλαδή η μητρική απόρριψη. Εξάλλου στατιστικά, κάτι τέτοιο είναι επιτρεπτό, γιατί οι τιμές παραμένουν ίδιες, ενώ μόνο τα πρόσημα των συντελεστών από αρνητικά, αλλάζουν σε θετικά.

Οι αναλύσεις διαμεσολάβησης έγιναν με βάση τις οδηγίες των Baron και Kenny (1986) ώστε να εξεταστεί η υπόθεση ότι η σχέση μητρικής απόρριψης και θυματοποίησης του εαυτού ή των άλλων, διαμεσολαβείται είτε από την κατάθλιψη, είτε από την εχθρικότητα/επιθετικότητα ή την ενσυναίσθηση. Για να γίνουν αυτές οι αναλύσεις, πρέπει να πληρούνται τριών ειδών συνθήκες: (α) Η ανεξάρτητη μεταβλητή *μητρική απόρριψη* πρέπει να συσχετίζεται με τις διαμεσολαβητικές μεταβλητές *κατάθλιψη*, *εχθρικότητα* και *ενσυναίσθηση*, (β) οι διαμεσολαβητικές μεταβλητές *κατάθλιψη*, *εχθρικότητα* και *ενσυναίσθηση*, πρέπει να συσχετίζονται με τις εξαρτημένες μεταβλητές *θυματοποίηση του εαυτού* και *θυματοποίηση των άλλων*, και (γ) η ανεξάρτητη μεταβλητή πρέπει να συσχετίζεται με τις εξαρτημένες μεταβλητές. Όσον αφορά τη διαμεσολάβηση, η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής πάνω στην κάθε εξαρτημένη μεταβλητή πρέπει να είναι είτε απαλειπτική (πλήρης διαμεσολάβηση), είτε αποδυναμωτική (μέτρια διαμεσολάβηση), αφού ελεγχθεί η διαμεσολαβητική μεταβλητή. Για να επιβεβαιωθεί αν υπάρχει σημαντική διαμεσολάβηση, χρησιμοποιήθηκε το Sobel τεστ (Baron & Kenny).

Οι πρώτες δύο συνθήκες επληρούντο, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5. Η τρίτη συνθήκη εξετάστηκε με αναλύσεις ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης.

Πίνακας 6. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης του εαυτού (VS) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της κατάθλιψης.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Εαυτού (VS)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.37***	.16
Κατάθλιψη (CESD)		.39***
R ²	.14	.24
R ² change	.14	.10
F change	31.2***	27.8***

*** $p < .001$

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 6, το 24% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης του εαυτού, ερμηνεύεται τόσο από τη μητρική απόρριψη, όσο και από την κατάθλιψη στα παιδιά. Επίσης, φάνηκε ότι η κατάθλιψη συμβάλλει στην πρόβλεψη (beta= .39 $t = 5.27$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όσο περισσότερη καταθλιπτική συμπτωματολογία εμφανίζουν τα παιδιά, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνουν θύματα εκφοβισμού. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι αφού προστέθηκε στο μοντέλο (με τη μέθοδο enter) η μεταβλητή κατάθλιψη, η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης, εξαφανίστηκε. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η κατάθλιψη (CESD), διαμεσολαβεί μέτρια (partial mediation) στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης του εαυτού (VS), ($z = -4,50$, $p < .001$).

Πίνακας 7. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης των άλλων (VO) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της κατάθλιψης.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Άλλων (VO)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.44***	.32***
Κατάθλιψη (CESD)		.23***
R ²	.19	.23
R ² change	.19	.04
F change	46.8***	9.52***

*** $p < .001$

Με βάση τον Πίνακα 7, η μητρική απόρριψη μαζί με την κατάθλιψη, ερμηνεύουν το 23% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης των άλλων. Επίσης, η κατάθλιψη συμβάλλει στην πρόβλεψη ($\beta = .23$, $t = 3.09$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όσο πιο καταθλιπτικά είναι τα παιδιά, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνουν θύτες. Ωστόσο, παρόλο που η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης δεν εξαφανίστηκε όταν προστέθηκε στο μοντέλο η μεταβλητή κατάθλιψη, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η κατάθλιψη (CESD) διαμεσολαβεί μέτρια (partial mediation) στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO), ($z = -2.92$, $p < .001$).

Πίνακας 8. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης των άλλων (VO) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της εχθρικότητας.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Άλλων (VO)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.44***	.28***
Εχθρικότητα (Hostility)		-.37***
R ²	.19	.30
R ² change	.19	.11
F change	46.82***	30.95***

*** $p < .001$

Στον Πίνακα 8 φαίνεται η μητρική απόρριψη μαζί με την εχθρικότητα να εξηγούν το 30% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης των άλλων. Επίσης, η εχθρικότητα είναι προβλεπτικός παράγοντας ($\beta = -.37$, $t = -5,56$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όταν τα παιδιά ευημερούν ψυχολογικά επιδεικνύοντας χαμηλή εχθρικότητα, τότε είναι λιγότερο πιθανό να γίνουν θύτες. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι αφού προστέθηκε στο μοντέλο (με τη μέθοδο enter) η μεταβλητή εχθρικότητα, η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης δεν εξαφανίστηκε. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η εχθρικότητα (Hostility) διαμεσολαβεί μέτρια στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO), ($z = -4,28$, $p < .001$).

Όσον αφορά την έννοια ενσυναίσθηση, δε βρέθηκε να λειτουργεί ως προβλεπτικός παράγοντας και να διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και θυματοποίησης του εαυτού ή των άλλων.

Οι αναλύσεις διαμεσολάβησης, διεξάχθηκαν επίσης για τα αγόρια και τα κορίτσια ξεχωριστά.

Αγόρια

Πίνακας 9. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης του εαυτού (VS) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της κατάθλιψης.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Εαυτού (VS)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.38***	.15
Κατάθλιψη (CESD)		.45***
R ²	.15	.29
R ² change	.15	.14
F change	17.84***	20.69***

*** $p < .001$

Ο Πίνακας 9 δείχνει ότι το 29% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης του εαυτού στα αγόρια, ερμηνεύεται τόσο από τη μητρική απόρριψη, όσο και από τη κατάθλιψη σε αυτά. Επίσης, φάνηκε ότι η κατάθλιψη συμβάλλει στην πρόβλεψη ($\beta = .45$ $t = 4.55$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όσο περισσότερη καταθλιπτική συμπτωματολογία εμφανίζουν τα αγόρια, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνουν θύματα εκφοβισμού. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι αφού προστέθηκε στο μοντέλο (με τη μέθοδο enter) η μεταβλητή κατάθλιψη, η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης εξαφανίστηκε. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η κατάθλιψη

(CESD) διαμεσολαβεί πλήρως (full mediation) στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης του εαυτού (VS), ($z = -3,71, p < .001$).

Πίνακας 10. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης των άλλων (VO) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της κατάθλιψης.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Άλλων(VO)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.57***	.38***
Κατάθλιψη (CESD)		.35***
R ²	.32	.41
R ² change	.32	.09
F change	49.72***	15.62***

*** $p < .001$

Με βάση τον Πίνακα 10 η μητρική απόρριψη μαζί με την κατάθλιψη ερμηνεύουν το 41% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης των άλλων στα αγόρια. Επίσης, η κατάθλιψη συμβάλλει στην πρόβλεψη ($\beta = .35, t = 3.95, p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όσο πιο καταθλιπτικά είναι τα αγόρια, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνουν θύτες. Ωστόσο, παρόλο που η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης δεν εξαφανίστηκε όταν προστέθηκε στο μοντέλο η μεταβλητή κατάθλιψη, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η κατάθλιψη (CESD) διαμεσολαβεί μέτρια (partial mediation) στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO), ($z = -3,35, p < .001$).

Πίνακας 11. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης των άλλων (VO) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της εχθρικότητας.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Άλλων (VO)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.57***	.45***
Εχθρικότητα (Hostility)		-.30***
R ²	.32	.40
R ² change	.32	.08
F change	49.72***	13.34***

*** $p < .001$

Στον Πίνακα 11 φαίνεται η μητρική απόρριψη μαζί με την εχθρικότητα να εξηγούν το 40% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης των άλλων στα αγόρια. Επίσης, η εχθρικότητα είναι προβλεπτικός παράγοντας ($\beta = -.30$, $t = -3,65$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όταν τα αγόρια ευημερούν ψυχολογικά επιδεικνύοντας χαμηλή εχθρικότητα, τότε είναι λιγότερο πιθανό να γίνουν θύτες. Επιπλέον, παρόλο που η κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης δεν εξαφανίστηκε μετά που προστέθηκε η μεταβλητή εχθρικότητα, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η εχθρικότητα (Hostility) διαμεσολαβεί μέτρια στη σχέση μεταξύ της μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO), ($z = -2.82$, $p < .001$).

Κορίτσια

Πίνακας 12. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης του εαυτού (VS) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής απόρριψης και της κατάθλιψης.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Εαυτού (VS)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.34***	.12
Κατάθλιψη (CESD)		.41***
R ²	.12	.23
R ² change	.12	.12
F change	12.02***	13.93***

*** $p < .001$

Ο Πίνακας 12 δείχνει ότι το 23% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης του εαυτού στα κορίτσια, ερμηνεύεται τόσο από τη μητρική απόρριψη, όσο και από τη κατάθλιψη σε αυτά. Επίσης, φάνηκε ότι η κατάθλιψη συμβάλλει στην πρόβλεψη ($\beta = .41$, $t = 3.73$, $p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όσο περισσότερη καταθλιπτική συμπτωματολογία εμφανίζουν τα κορίτσια, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνουν θύματα εκφοβισμού. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι αφού προστέθηκε στο μοντέλο (με τη μέθοδο enter) η μεταβλητή κατάθλιψη, η κύρια επίδραση της μητρικής αποδοχής ή και απόρριψης εξαφανίστηκε. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η κατάθλιψη (CESD), διαμεσολαβεί πλήρως (full mediation) στη

σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης του εαυτού (VS), ($z = -3,18, p < .001$).

Ωστόσο, η κατάθλιψη δε βρέθηκε από την ανάλυση Sobel να διαμεσολαβεί στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO) στα κορίτσια, ($z = -1,29, p > .001$).

Πίνακας 13. Ανάλυση Διαμεσολάβησης για τη στατιστική πρόβλεψη της θυματοποίησης των άλλων (VO) από τις ανεξάρτητες μεταβλητές της μητρικής αποδοχής και της εχθρικότητας.

	Model 1	Model 2
Θυματοποίηση Άλλων (VO)	Beta	Beta
Μητρική Απόρριψη (PARQ_mo)	.16	-.03
Εχθρικότητα (Hostility)		-.40***
R ²	.03	.15
R ² change	.03	.13
F change	2.40	13.57***

*** $p < .001$

Στον Πίνακα 13 φαίνεται η μητρική απόρριψη μαζί με την εχθρικότητα, να εξηγούν το 15% της διακύμανσης του φαινομένου της θυματοποίησης των άλλων στα κορίτσια. Επίσης, η εχθρικότητα είναι προβλεπτικός παράγοντας ($\beta = -.40, t = -3,68, p < .001$), γεγονός που σημαίνει ότι όταν τα κορίτσια ευημερούν ψυχολογικά επιδεικνύοντας χαμηλή εχθρικότητα, τότε είναι λιγότερο πιθανό να γίνουν θύτες. Επιπλέον, παρόλο που δεν υπήρχε κύρια επίδραση της μητρικής απόρριψης, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Sobel και βρέθηκε ότι η εχθρικότητα (Hostility) διαμεσολαβεί πλήρως στη σχέση μεταξύ

μητρικής απόρριψης (PARQ_mo) και θυματοποίησης των άλλων (VO), ($z = -2.99$, $p < .001$).

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω αποτελέσματα, τόσο η κατάθλιψη, όσο και η εχθρικότητα στα παιδιά, επιδρούν έμμεσα-διαμεσολαβούν στη σχέση, είτε μεταξύ της μητρικής απόρριψης και της θυματοποίησης των άλλων, είτε μεταξύ της μητρικής απόρριψης και της θυματοποίησης του εαυτού. Άρα η μητρική απόρριψη, σχετίζεται έμμεσα με τη θυματοποίηση των άλλων ή του εαυτού, καθώς διαμεσολαβείται είτε από την κατάθλιψη, είτε από την εχθρικότητα που βιώνουν τα παιδιά.

Τροποποιημένη Διαμεσολάβηση (moderated mediation)

Αυτή όμως η έμμεση επίδραση (διαμεσολάβηση) στη σχέση μητρικής απόρριψης θυματοποίησης των άλλων ή του εαυτού, εξαρτάται (τροποποιείται) από τα διάφορα επίπεδα της πατρικής αποδοχής;

Για να διερευνηθεί αυτό το ερώτημα, χρησιμοποιήσαμε την προσέγγιση και το MODMED SPSS macro που ανέπτυξαν οι Preacher, Rucker και Hayes (2007). Σύμφωνα με τους συγκεκριμένους ερευνητές, υπάρχουν πέντε τρόποι με τους οποίους το μέγεθος της έμμεσης επίδρασης μπορεί να εξαρτάται από την τροποποιητική μεταβλητή. Αυτοί οι τρόποι ή αυτά τα μοντέλα, τα οποία βασίζονται σε αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης και bootstrapping διαδικασίες, δείχνουν ότι όταν η έμμεση επίδραση (διαμεσολάβηση) εξαρτάται από το επίπεδο του τροποποιητή, τότε υπάρχει εξαρτώμενη έμμεση επίδραση

ή αλλιώς τροποποιημένη διαμεσολάβηση. Στην έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε το Μοντέλο 5 τροποποιημένης διαμεσολάβησης των Preacher et al. (2007). Με βάση αυτό το μοντέλο, ο τροποποιητής θεωρείται ότι μπορεί να επηρεάσει και τις δύο διαδρομές, δηλαδή από την ανεξάρτητη μεταβλητή προς τη μεταβλητή διαμεσολαβητή, και από το διαμεσολαβητή προς την εξαρτημένη μεταβλητή. Τα βήματα ανάλυσης που ακολουθήθηκαν για να διερευνηθεί αυτό, ήταν τα εξής:

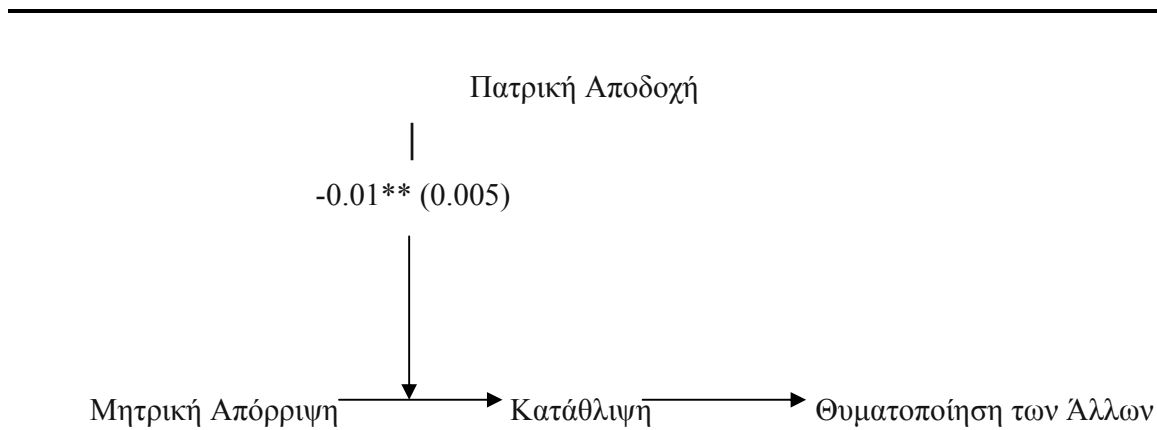
α) Ο διαμεσολαβητής, στην προκειμένη έρευνα η κατάθλιψη ή η εχθρικότητα, παλινδρομήθηκε στην ανεξάρτητη μεταβλητή (μητρική απόρριψη), στον τροποποιητή (πατρική αποδοχή) και στην αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο.

β) Η εξαρτημένη μεταβλητή (θυματοποίηση του εαυτού ή των άλλων) παλινδρομήθηκε στην ανεξάρτητη μεταβλητή, στο διαμεσολαβητή, στον τροποποιητή και στην αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο τελευταίων.

γ) Εξετάσθηκε η εξαρτώμενη έμμεση επίδραση σε διαφορετικά επίπεδα του τροποποιητή (ως προεπιλογή στο μέσο όρο και σε ± 1 τυπική απόκλιση). Αυτό έγινε τόσο μέσω του στατιστικού δείκτη, τυπικό σφάλμα (standard error, SE) της θεωρίας της κανονικότητας (normal theory), όσο και της διαδικασίας bootstrapping με $n=5000$. Η τελευταία ενεργοποίησε διαστήματα εμπιστοσύνης (Confidence Intervals, CI) της τάξεως του 95%, διορθωμένα από προκατάληψη και ασυμμετρία (bias corrected and accelerated, BCa). Εάν σε αυτά τα διορθωμένα-προσαρμοσμένα διαστήματα εμπιστοσύνης (BCa CI) δεν υπάρχει η τιμή 0, τότε αυτό σημαίνει ότι η εξαρτώμενη έμμεση επίδραση είναι σημαντική.

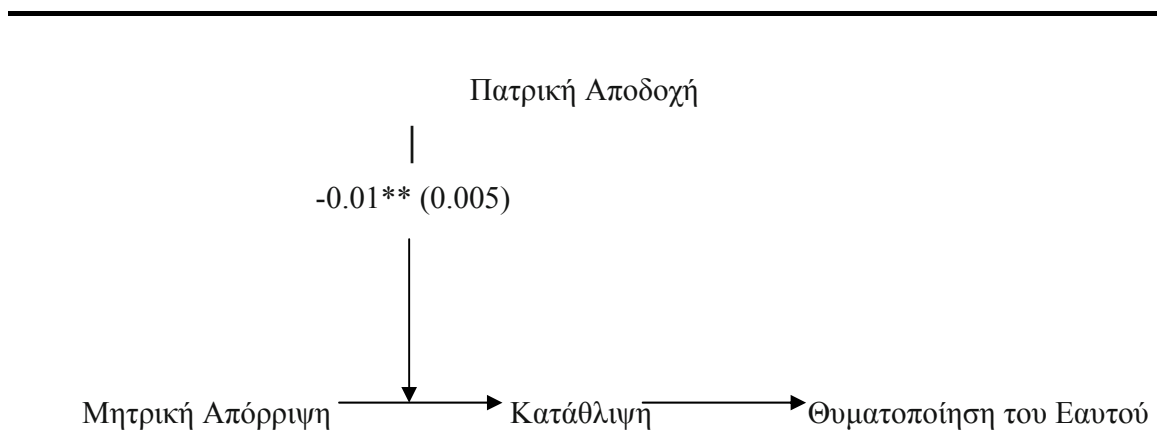
Οι εξαρτώμενες έμμεσες επιδράσεις, εξετάσθηκαν σε εκείνες τις σχέσεις, στις οποίες αναγνωρίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση (διαμεσολάβηση) στις προηγούμενες

αναλύσεις. Έτσι λοιπόν, όσον αφορά στη σχέση «μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-θυματοποίηση των άλλων», η πατρική αποδοχή φάνηκε να επιδρά σε μία διαδρομή (Σχήμα 1): τροποποιούσε τη σχέση από τη μητρική απόρριψη στην κατάθλιψη.



Σχήμα 1. Γραφική αναπαράσταση των στατιστικά σημαντικών εξαρτώμενων έμμεσων επιδράσεων (*B*-coefficients, SE στην παρένθεση). ** $p < .01$

Επιπλέον, όσον αφορά στη σχέση «μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-θυματοποίηση του εαυτού», η πατρική αποδοχή επιδρούσε στη μία διαδρομή (Σχήμα 2): τροποποιούσε τη σχέση από τη μητρική απόρριψη στην κατάθλιψη.



Σχήμα 2. Γραφική αναπαράσταση των στατιστικά σημαντικών εξαρτώμενων έμμεσων επιδράσεων (*B*-coefficients, SE στην παρένθεση). ** $p < .01$

Στη σχέση «μητρική απόρριψη-εχθρικότητα-θυματοποίηση των άλλων», η πατρική αποδοχή είχε μια τάση για επίδραση στη διαδρομή από την εχθρικότητα στη θυματοποίηση των άλλων, αλλά δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω σημαντικές αλληλεπιδράσεις, οι εξαρτώμενες έμμεσες επιδράσεις εκτιμήθηκαν στις τρεις τιμές (μέσος όρος, ± 1 τυπική απόκλιση) του τροποποιητή (πατρική αποδοχή). Ο Πίνακας 14, δείχνει τους δείκτες της θεωρίας της κανονικότητας για κάθε εξαρτώμενη έμμεση επίδραση, καθώς και τα bootstrap διαστήματα εμπιστοσύνης, για την τιμή μέσο όρο. Όπως φαίνεται από τον πίνακα, η πατρική αποδοχή τροποποιεί τη διαμεσολαβητική επίδραση της κατάθλιψης στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και θυματοποίησης των άλλων, επηρεάζοντας τη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και κατάθλιψης. Επιπλέον, η πατρική αποδοχή λειτουργεί ως τροποποιητής στη διαμεσολαβητική επίδραση της κατάθλιψης, στη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και θυματοποίησης του εαυτού, πάλι επηρεάζοντας τη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και κατάθλιψης. Και τα δύο σημαίνουν ότι η πατρική αποδοχή τροποποιεί την επίδραση της μητρικής απόρριψης είτε στη θυματοποίηση των άλλων, είτε στη θυματοποίηση του εαυτού, αντίστοιχα. Αυτό ισχύει, γιατί και στις δύο περιπτώσεις το 0 δεν περιλαμβάνεται στα BCa διαστήματα εμπιστοσύνης.

Πίνακας 14. Μέσου όρου έμμεσες επιδράσεις (SE στις παρενθέσεις) της μητρικής απόρριψης στη θυματοποίηση των άλλων ή του εαυτού μέσω της κατάθλιψης σε διαφορετικά επίπεδα της πατρικής αποδοχής, και διαστήματα εμπιστοσύνης.

Εξαρτημένες Μεταβλητές	Πατρική Αποδοχή	
	Mean [CI (95%) ^a]	
Διαμεσολαβητής: Κατάθλιψη		
Θυματοποίηση των Άλλων	-0.452 (0.020)*	[-0.10 μέχρι -0.02]
Θυματοποίηση του Εαυτού	-0.111 (0.043)**	[-0.24 μέχρι -0.05]

Σημείωση: CI=confidence intervals

^a Bias corrected and accelerated.

* $p < .05$ ** $p < .01$

Συζήτηση

Ο πρώτος στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να ερευνηθεί αν το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με την αντιλαμβανόμενη μητρική απόρριψη στα παιδιά. Επιπλέον, η έρευνα στόχευε να μελετήσει αν αυτή η μητρική απόρριψη, σχετίζεται έμμεσα ή άμεσα με τα παιδιά θύτες ή θύματα, δηλαδή αν διαμεσολαβείται ή όχι, από την κατάθλιψη ή την εχθρικότητα που βιώνουν τα παιδιά αυτά. Ο τρίτος στόχος της εργασίας ήταν να εξετάσει το ρόλο της αντιλαμβανόμενης πατρικής αποδοχής ως πιθανό τροποποιητή των σχέσεων «μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-θύτης ή θύμα» και «μητρική απόρριψη-εχθρικότητα-θύτης ή θύμα».

Όσον αφορά τον πρώτο στόχο, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μητρική απόρριψη σχετίζεται σημαντικά θετικά με το φαινόμενο του εκφοβισμού. Αυτό σημαίνει ότι όταν η μητρική απόρριψη αυξάνεται, τότε αυξάνεται και η πιθανότητα εμφάνισης εκφοβισμού ή θυματοποίησης στα παιδιά. Αντίστροφα, όταν τα παιδιά αισθάνονται ότι η μητέρα τους είναι αποδεχτική, τότε αυτό οδηγεί στη μείωση του φαινομένου του εκφοβισμού. Το εύρημα αυτό ενισχύει ακόμη περισσότερο την αξιοπιστία της θεωρίας της γονικής αποδοχής-απόρριψης (Rohner, Khaleque, & Cournoyer, 2011), με βάση την οποία η γονική απόρριψη αποτελεί σημαντική αιτία πρόκλησης συναισθηματικών, συμπεριφορικών, γνωστικών και κοινωνικών προβλημάτων στην ανάπτυξη των παιδιών (Rohner, 2004; Rohner, Khaleque, & Cournoyer, 2011).

Σχετικά με το δεύτερο στόχο, φάνηκε από τα αποτελέσματα ότι η μητρική απόρριψη έχει αρνητική επίδραση στα παιδιά, με το να τα ωθεί σε θυματοποιητικές και εκφοβιστικές συμπεριφορές, όμως αυτή οφείλεται εν μέρει ή και ολοκληρωτικά στους ατομικούς παράγοντες κατάθλιψη ή εχθρικότητα που βιώνουν τα παιδιά, οι οποίοι λειτουργούν ως διαμεσολαβητές. Το εύρημα αυτό συνάδει με την άποψη των ερευνητών της θεωρίας γονικής αποδοχής-απόρριψης, σύμφωνα με την οποία ο βαθμός στον οποίο τα παιδιά αισθάνονται ότι είναι αποδεκτά ή απορριπτέα από τους γονείς τους, εξηγεί περίπου το 28% της διακύμανσης της ψυχολογικής τους προσαρμογής (Rohner & Britner, 2002). Άρα λοιπόν υπάρχει ένα υπόλοιπο 78% που ερμηνεύεται από άλλους παράγοντες, όπως ατομικούς, βιολογικούς, κοινωνικούς κτλ., καθώς η ψυχολογική εξέλιξη ενός ατόμου είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο.

Έτσι, η μητρική απόρριψη βρέθηκε να σχετίζεται έμμεσα με τα παιδιά θύματα ή θύτες, καθώς διαμεσολαβείται είτε από την κατάθλιψη, είτε από την εχθρικότητα που βιώνουν. Η μητρική απόρριψη είναι ικανή να προβλέπει την ύπαρξη κατάθλιψης ή εχθρικότητας στα παιδιά, οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να οδηγήσουν σε αυξημένη εμφάνιση εκφοβιστικών ή θυματοποιητικών τάσεων στα παιδιά. Από την άλλη, φαίνεται ότι η μητρική αποδοχή μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερη ψυχική υγεία με μειωμένη εμφάνιση των καταθλιπτικών συμπτωμάτων ή των εχθρικών-επιθετικών συμπεριφορών, και κατ' επέκταση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.

Τα παραπάνω δεδομένα συμφωνούν επίσης με τα ευρήματα ερευνών που δείχνουν ότι τα προβλήματα ψυχολογικής προσαρμογής, δηλαδή στην παρούσα έρευνα η κατάθλιψη ή η εχθρική-επιθετική συμπεριφορά, συνεπάγονται της γονικής απόρριψης (Rohner & Britner, 2002). Αυτό σημαίνει ότι η αρνητική, μη προσαρμοσμένη ψυχολογική εξέλιξη των παιδιών, δεν είναι αυτή που οδηγεί στην απόρριψή τους από τους γονείς, αλλά ότι η τελευταία προηγείται της πρώτης. Επιπλέον, σε αντίθεση με τις έρευνες που δείχνουν ότι η συχνή θυματοποίηση ή ο εκτεταμένος εκφοβισμός των άλλων στην παιδική ηλικία, σχετίζονται με τον υψηλό κίνδυνο εμφάνισης ψυχοπαθολογικών χαρακτηριστικών, όπως κατάθλιψη, στο μέλλον (Brunstein et al., 2007), το παρόν άρθρο συμφωνεί με αντίστοιχα άρθρα που συμπεραίνουν ότι παθολογικά χαρακτηριστικά, όπως η επιθετική συμπεριφορά και η κατάθλιψη, μπορούν να προηγούνται του φαινομένου του εκφοβισμού (Craig et al., 2000; Yabko, Hokoda & Ulloa, 2008). Αν λοιπόν η μητέρα, και η αντιλαμβανόμενη απόρριψή της εκ μέρους των παιδιών της, σχετίζεται σημαντικά και έμμεσα με την προβληματική προσαρμογή αυτών, ο πατέρας, όντας γονέας, πώς επιδρά σε αυτή τη σχέση;

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης έδειξαν ότι όταν τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον πατέρα τους ως αποδεκτικό, αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να τροποποιείται η σχέση «μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-φαινόμενο του εκφοβισμού». Επιπλέον, οι στατιστικά σημαντικές σχέσεις της μητρικής απόρριψης με τη θυματοποίηση ή τον εκφοβισμό μέσω της κατάθλιψης, φάνηκαν να εξαρτώνται από τις τιμές της πατρικής αποδοχής. Επίσης, η πατρική αποδοχή επηρέαζε τη σχέση «μητρική απόρριψη-κατάθλιψη-φαινόμενο του εκφοβισμού», τροποποιώντας τη σχέση μεταξύ μητρικής απόρριψης και κατάθλιψης.

Αυτά τα δεδομένα υπογραμμίζουν τη σημαντικότητα του ρόλου του πατέρα σχετικά με την ψυχολογική προσαρμογή του παιδιού, όπως έχει φανεί και από προαναφερθείσες έρευνες. Ωστόσο, προσθέτουν μια ακόμα σημαντική πληροφορία. Πιο συγκεκριμένα, φανερώνουν ότι η αγάπη και η αποδοχή που δέχονται τα παιδιά από τους πατέρες τους, είναι ικανά να τροποποιήσουν την επίδραση της απόρριψης που μπορεί να δέχονται από την μητέρα, στην ψυχολογική τους προσαρμογή. Με αυτό τον τρόπο προτείνεται μια έβδομη κατηγορία, στις 6 κατηγορίες εμπειρικών ερευνών που έχουν διαμορφωθεί για να διαχωριστεί η επιρροή της πατρικής αποδοχής-απόρριψης στην ανάπτυξη του παιδιού (Rohner, 1998; Rohner & Veneziano, 2001), από την αντίστοιχη της μητρικής αποδοχής-απόρριψης. Αυτή η έβδομη κατηγορία θα δείχνει ότι η πατρική αποδοχή-απόρριψη τροποποιεί τη μητρική αποδοχή-απόρριψη σε κάποιες συμπεριφορές του παιδιού.

Άρα, φαίνεται ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της μητρικής απόρριψης στην ομαλή εξέλιξη του παιδιού, αντισταθμίζονται-διορθώνονται από τη θετική επίδραση της πατρικής αποδοχής. Μοιάζει δηλαδή ο πατέρας να λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας και

να βελτιώνει την προσαρμογή του παιδιού, όταν ο άλλος γονέας, δηλαδή η μητέρα την παρεμποδίζει. Μια πιθανή εξήγηση για αυτό το γεγονός είναι ότι αν τα βιώματα απόρριψης από τη μητέρα δημιουργούν αρνητικές νοητικές αναπαραστάσεις (Rohner, 2004; Rohner, Khaleque, & Cournoyer, 2011), δηλαδή διαστρεβλωμένα γνωστικά σχήματα του εαυτού, των άλλων, των καταστάσεων και του κόσμου, οι θετικές εμπειρίες αποδοχής από τον πατέρα θα τις αντισταθμίζουν. Για παράδειγμα, όπως υποστηρίζει η PARTheory, πολλά άτομα που αντιλαμβάνονται ότι είναι απορριπτέα από τους γονείς τους, έχουν την τάση να παρερμηνεύουν εμπειρίες, καταστάσεις και σχέσεις της ζωής τους, καθώς τις επεξεργάζονται μέσα από το φίλτρο των αρνητικών συναισθημάτων και αντιλήψεων που έχουν δημιουργήσει τα βιώματα της απόρριψης. Αυτό μπορεί να οδηγήσει, σύμφωνα πάντα με την PARTheory, τα απορριπτέα άτομα να ακολουθήσουν ποιοτικώς διαφορετικά αναπτυξιακά μονοπάτια, δηλαδή μεγαλύτερης ψυχοπαθολογίας (Rohner & Britner, 2002), από τα αποδεχτά άτομα. Αν λοιπόν, ο ένας από τους δύο γονείς, στην προκειμένη ο πατέρας, είναι αποδεκτικός, τότε τα θετικά συναισθήματα και οι θετικές αντιλήψεις της εμπειρίας της αποδοχής, θα βελτιώσουν-μειώσουν τις καταστροφικές επιδράσεις της απόρριψης από τη μητέρα, με αποτέλεσμα να αυξήσουν την ψυχική ανθεκτικότητα του ατόμου και να το μετατρέψουν σε ικανότερο διαχειριστή της συναισθηματικής και ψυχικής του υγείας.

Μια δεύτερη πιθανή εξήγηση είναι ότι μπορεί οι πατέρες να εκφράζουν με διαφορετικό τρόπο την υποστήριξη, τη ζεστασιά και τη στοργή στα παιδιά τους, σε σχέση με τις μητέρες, όμως αυτός έχει εξίσου σημαντικό αντίκτυπο στην ψυχική τους ισορροπία. Με βάση τις αναφορές ερευνών, οι μητέρες εκφράζουν τη ζεστασιά τους δείχνοντας συναισθηματική ευαισθησία ή ενσυναίσθηση σε προβλήματα ψυχολογικής υφής (Chen,

Liu, & Li, 2000; Desjardins & Leadbeater, 2011). Από την άλλη, οι πατέρες εκφράζουν την υποστήριξη ή τη ζεστασιά τους, μέσω της καθοδήγησης και της εκπαίδευσης κοινωνικών δεξιοτήτων, ακαδημαϊκών ικανοτήτων και πρακτικών διαχείρισης των συναισθημάτων, με στόχο να κάνουν τα παιδιά τους πιο αυτόνομα. Αυτός ο τρόπος στήριξης μπορεί να δείχνει ότι η προσέγγιση των πατεράδων στερείται τη βαθύτερη συναισθηματική χροιά, απαραίτητη για την ομαλή ψυχική λειτουργία του παιδιού, όμως τελικά, ίσως να είναι πιο σημαντικό το μήνυμα αποδοχής και αναγνώρισης που δίνει στο παιδί. Άρα η συναισθηματική στήριξη από την πλευρά της μητέρας, και οι ενεργητικές πρακτικές στήριξης από τη μεριά του πατέρα, που μπορεί να προστατεύουν τα παιδιά από τη θυματοποίηση των άλλων και να βοηθούν τους πιθανούς θύτες να «εκφράζονται» με εναλλακτικούς τρόπους εκτός από την επιθετικότητα, αποτελούν τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος, δηλαδή της γονικής αποδοχής.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι, ότι στην έρευνά μας, τα παιδιά φάνηκε να αντιλαμβάνονται τους πατέρες, με τις στρατηγικές και τις πρακτικές ανατροφής που ακολουθούν, ως αποδεκτικούς, σε εξίσου υψηλό βαθμό με τις μητέρες. Δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές στην υψηλά αντιλαμβανόμενη αποδοχή πατέρων και μητέρων, τόσο στο συνολικό δείγμα, όσο και μεταξύ των δύο φύλων των παιδιών. Το αποτέλεσμα αυτό, σε συνδυασμό με την τροποποιητική επίδραση της πατρικής αποδοχής, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο ρόλος του πατέρα, τουλάχιστον στην ελληνική οικογένεια, είναι πολύ σημαντικός, σε αντιδιαστολή με τις έρευνες που φωτίζουν μονομερώς την προστατευτική ιδιότητα του ρόλου της μητέρας (Curtner-Smith et al., 2006; Georgiou, 2008).

Ωστόσο, τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας θα πρέπει να ληφθούν υπόψη μαζί με κάποιους περιορισμούς. Το δείγμα της έρευνας ήταν σχετικά μικρό και περιοριζόταν μόνο σε παιδιά δημοτικής εκπαίδευσης και μάλιστα ηλικίας 10 με 12 ετών, γεγονός που μειώνει τη γενικευσιμότητα των ευρημάτων στο γενικό πληθυσμό. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να επαναληφθεί με μεγαλύτερο και πιο ετερογενές δείγμα. Επιπλέον, η συχνότητα εμφάνισης κατάθλιψης στα παιδιά ήταν αυξημένη με μέσο όρο 36%, και αυτό ίσως να οφείλεται στην επιλογή του εργαλείου που έχει χρησιμοποιηθεί για μεγαλύτερες ηλικίες (Rushton, Forcier & Schectman, 2002). Εξάλλου, το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε δεν είχε στόχο τη διάγνωση κατάθλιψης στα παιδιά, η οποία όπως έχει προαναφερθεί είναι δύσκολο να επιτευχθεί, καθώς λόγω του ανώριμου της ηλικίας τους, έχουν δυσκολία να κατανοήσουν και να εκφράσουν αυτά ακριβώς που αισθάνονται, αλλά στόχευε στη μέτρηση «τάσης» για καταθλιπτική συμπτωματολογία. Επίσης, δεν έγιναν αναλύσεις με βάση τα κοινωνικο-οικονομικά επίπεδα των παιδιών, αν θεωρήσουμε ότι ταυτίζονται με τα μορφωτικά επίπεδα των γονιών, καθώς υπήρχαν σημαντικές αποκλίσεις στα ποσοστά τους. Παράλληλα, δε μελετήθηκε η κατηγορία θύτης/θύμα που θα μπορούσε ίσως να ενισχύσει την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Επιπρόσθετα, όλα τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν ήταν αυτοαναφοράς, γεγονός που αυξάνει την υποκειμενικότητα των δεδομένων. Παρόμοια, δεν έγινε ταυτόχρονος έλεγχος άλλων παραμέτρων, για παράδειγμα αν τα παιδιά προέρχονταν από ακέραιες ή χωρισμένες/μονογονεϊκές οικογένειες, το σχολικό κλίμα κ.λπ.

Από την άλλη, τα ευρήματά μας προτείνουν ότι τα προγράμματα παρέμβασης για τη μείωση του εκφοβισμού, δεν πρέπει να περιορίζονται μόνο σε επίπεδο σχολείου, που άλλωστε έχει φανεί ότι έχουν περιορισμένη πρακτικά αποδοτικότητα (Ferguson et al.,

2007), αλλά να στοχεύουν και σε άλλα πλαίσια που συμβάλλουν στην ανατροφή και εξέλιξη του παιδιού, όπως η οικογένεια, συμφωνώντας έτσι με προηγούμενες έρευνες που διατείνονται υπέρ μιας πιο ολιστικής προσέγγισης (Espelage & Swearer, 2004; Bowes et al., 2009). Αν λοιπόν τα προγράμματα κατά του εκφοβισμού, πρέπει να ενσωματώνουν και μια προσέγγιση σε επίπεδο οικογένειας (Ahmed & Braithwaite, 2004), η έρευνά μας μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωσή της, παρέχοντας ένα πιο λεπτομερές μοντέλο για το πώς η οικογένεια επιδρά στην εξέλιξη ενός παιδιού σε θύμα ή θύτη. Πιο συγκεκριμένα, τονίζει την ανάγκη ενθάρρυνσης της εμπλοκής του πατέρα στα προγράμματα αυτά, καθώς το θετικό γονεϊκό στυλ και οι θετικές γονικές πρακτικές που ακολουθεί και εφαρμόζει, παρεμβαίνουν θεραπευτικά-ευεργετικά στην ενδεχομένως προβληματική δυάδα μητέρας-παιδιού. Επιπλέον, τα δεδομένα μας προσθέτουν άλλη μια σημαντική πληροφορία που αναδεικνύουν την πολυσύνθετη και πολυεπίπεδη πραγματικότητα τόσο του φαινομένου του εκφοβισμού, όσο και των προγραμμάτων αντιμετώπισής του, που πρέπει να διαμορφωθούν. Στη δημιουργία παιδιών θυμάτων ή θυτών, βασικό ρόλο παίζουν και οι ατομικοί παράγοντες, όπως οι εσωτερικευμένες και εξωτερικευμένες δυσκολίες που επηρεάζονται από το οικογενειακό πλαίσιο. Αυτό προτείνει ότι για να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων κατά του σχολικού εκφοβισμού, θα πρέπει να μην περιορίζονται μόνο στην αλλαγή των πλαισίων κοινωνικοποίησης των παιδιών, αλλά να ενδιαφέρονται και για την αλλαγή των ατομικών τους χαρακτηριστικών. Συμφωνώντας με τους Cook et al. (2010, σελ. 79-80) «Η αλλαγή του πλαισίου χωρίς την αλλαγή του ατόμου, αλλά και το αντίστροφο, αποτελεί μια περιορισμένη προσέγγιση».

Τέλος, η παρούσα εργασία τονίζει τη σημαντικότητα μελέτης των εξαρτώμενων έμμεσων επιδράσεων (τροποποιημένη διαμεσολάβηση), ως μέσο για τον εντοπισμό των πολύπλοκων σχέσεων μεταξύ των παραγόντων που συμβάλλουν στη ρύθμιση της ομαλής προσαρμογής των παιδιών, χωρίς την εμφάνιση ψυχικών προβλημάτων αλλά και συμπεριφορικών δυσκολιών, που εντάσσονται στα πλαίσια του σχολικού εκφοβισμού. Η ανάπτυξη νέων στατιστικών μεθόδων, όπως αυτή των Preacher et al. (2007) που παρουσιάσαμε, αυξάνει την ικανότητα αξιολόγησης και ερμηνείας των διαφοροποιημένων σχέσεων.

Βιβλιογραφία

- Ahmed, E. & Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7, 35-54.
- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716. Στο Rohner, R. P. (2004). The parental “acceptance-rejection syndrome”: Universal correlates of perceived rejection. *American Psychologist*, 59, 830-840.
- Albiero, P., Matricardi, G., Speltri, D., & Toso, D. (2009). The assessment of empathy in adolescence: a contribution to the Italian validation of the "Basic Empathy Scale". *Journal of Adolescence*, 32(2), 393-408.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.
- Andreou, E., & Bonoti, F. (2010). Children's bullying experiences expressed through drawings and self-reports. *School Psychology International*, 31(12), 164-177.
- Ang, R.P. (2006). Fathers do matter: evidence from an Asian school-based aggressive sample. *American Journal of Family Therapy*, 34, 79-93.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (1999). Types of bullying among Italian school children. *Journal of Adolescence*, 22, 423-426.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2005) Protective factors as moderators of risk factors in adolescence bullying. *Social Psychology of Education*, 8, 263–284.
- Baron, R., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.

- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on children behavior. *Child Development, 37*, 887–907. Στο A. C. Baldry & D. P. Farrington, (2005) Protective factors as moderators of risk factors in adolescence bullying. *Social Psychology of Education, 8*, 263–284.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph, 4*(1, Part 2), 1-103.
- Bayer, J. K., Sanson, A. V., & Hemphill, S. A. (2006). Parent influences on early childhood internalizing difficulties. *Journal of Applied Developmental Psychology, 27*, 542–559.
- Björkqvist, K., Ekman, K. and Lagerspetz, K. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology, 23*, 307–313.
- Booth, A., & Amato, P. R. (1994). Parental marital quality, parental divorce, and relations with parents. *Journal of Marriage and the Family, 56*, 21-34.
- Boulton, M.J., Karellou, J., Lanitis, I., Manoussou, V., & LEMONI, O. (2001). Bullying and victimization in Greek primary school pupils: Linkages between attitudes and self-reported involvement. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society, 8*, 12-29.
- Bowers, L., Smith, P. K., & Binney, V. (1992). Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems. *Journal of Family Therapy, 14*, 371–387.
- Bowers, L., Smith, P. K., & Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims, and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social and Personal Relationships, 11*, 215-232.

- Bowes L., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A., & Moffitt, T. (2009). School, neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: a nationally representative longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 48*(5), 545-553.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: anxiety and anger*. Basic Books; New York. Στο Lee, S. T., & Wong, S.W. (2009). School, parents, and peer factors in relation to Hong Kong students' bullying. *International Journal of Adolescence and Youth, 15*, 217–233.
- Brown, S. A., Arnold, D.H., Dobbs, J., & Doctoroff, G. L. (2007). Parenting predictors of relational aggression among Puerto Rican and European American school-age children. *Early Childhood Research Quarterly, 22*, 147–159.
- Brunstein, K. A., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 46*, 40-49.
- Burbach, D. J., & Borduin, C. M. (1986). Parent–child relations and the etiology of depression: A review of methods and findings. *Clinical Psychology Review, 6*, 133–153.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Terwogt, M. M., & Schuengel, C. (2002). Bullying and victimization among school- aged children: Stability and links to proactive and reactive aggression. *Social Development, 11*, 332-345.
- Card, N. A., & Hodges, E. V. E. (2008). Peer victimization among schoolchildren: correlations, causes, consequences, and considerations in assessment and intervention. *School Psychology Quarterly, 23* (4), 451–461.
- Carney, A. G., & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools: perspective on

- understanding and preventing an international problem. *School Psychology International*, 22(3), 364–382.
- Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., Woods, K. E., Yeh, E. A., & Huddlestoncasas, C. A. (2006). Early parenting and children's relational and physical aggression in the preschool and home contexts. *Applied Developmental Psychology*, 27, 209–227.
- Cassidy, T. (2009). Bullying and victimisation in school children: the role of social identity, problem-solving style, and family and school context. *Social Psychology of Education*, 12(1), 63-76.
- Chang, L., Dodge, K. A., Schwartz, D., & McBride-Chang, C. (2003). Harsh parenting in relation to child emotion regulation and aggression. *Journal of Family Psychology*, 17(4), 598–606.
- Chang, J. J., Halpern, C. T., & Kaufman, J. S. (2007). Maternal depressive symptoms, father's involvement and the trajectories of child problem behaviors in a US national sample. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 161, 697-703.
- Chen, X., Liu, M., & Li, D. (2000). Parental warmth, control, and indulgence and their relations to adjustment in Chinese children: A longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 14, 401-419.
- Cohen, D., & Strayer, J. (1996). Empathy in conduct-disordered and comparison youth. *Developmental Psychology*, 32(6), 988-998
- Connolly, I., & O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35, 559-567.
- Colder, C. R., Lochman, J. E., & Wells, K. C. (1997). The moderating effects of

- children's fear and activity level on relations between parenting practices and childhood symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, 25, 251–263.
- Cole, D., & McPherson, A. E. (1993). Relation of family subsystems to adolescent depression: implementing a new family assessment strategy. *Journal of Family Psychology*, 7, 119-133.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: a meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83.
- Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24, 123–130.
- Craig, W. M., Peters R. D., & Konarski, R., (1998). *Bullying and victimization among Canadian school children*. Quebec, Canada: Applied Research Branch, Human Resources Development, Working Paper, W-98-28E. www.rhdcc.gc.ca
- Craig, W. M., Pepler, D. J., & Atlas, R. (2000). Observations of bullying in the playground and in the classroom. *School Psychology International*, 21(1), 22–36.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710–722.
- Curtner-Smith, M. E., Culp, A. M., Culp, R. E., Scheib, C., Owens, K., Tilley, A., Murphy, M., Parkman, L., & Coleman, P. W. (2006). Mothers' parenting and young economically disadvantaged children's relational and overt bullying. *The Journal of Child and Family Studies*, 15, 177-189.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: evidence for a

- multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44,113–126.
- Day, R.D. & Padilla-Walker, L. M. (2009). Mother and father connectedness and involvement during early adolescence. *Journal of Family Psychology*, 23(6), 900-904.
- de Kemp, R., Overbeek, G., de Wied, M., Engels, R., & Scholte, R. (2007). Early adolescent empathy, parental support, and antisocial behavior. *Journal of Genetic Psychology*, 168(1), 5-18.
- Desjardins, T. L. & Leadbeater, B. J. (2011). Relational victimization and depressive symptoms in adolescence: moderating effects of mother, father, and peer emotional support. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 531–544.
- Espelage, D., Bosworth, K., & Simon, T. (2000). Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. *Journal of Counseling and Development*, 78, 326-333.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2004). *Bullying in American schools: a social-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Evans, M., Heriot, S. A., & Friedman, A. G. (2002). A behavioural pattern of irritability, hostility and inhibited empathy in children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(2), 211–224.
- Fekkes, M., Pijpeers, F. I., & Verloove-Vanhorick, S. P., (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *The Journal of Pediatrics*, 144(1), 17-22.
- Felsten, G. (1996). Hostility, stress and symptoms of depression. *Personality and Individual Differences*, 21, 461-467.

- Felsten, G., & Hill, V. (1999). Aggression Questionnaire hostility scale predicts anger in response to mistreatment. *Behaviour Research and Therapy*, 37, 87-97.
- Ferguson, C. J., San Miguel, C., Kilburn, J. C., & Sanchez, P. (2007). The effectiveness of school-based anti-bullying programs: a meta-analytic review. *Criminal Justice Review*, 32(4), 401-414.
- Feshbach N. D. (1978). Studies of empathetic behavior in children. In: Maher BA (Eds) Progress in experimental personality research. Academic Press, New York, pp 1–47.
- Findlay, L. C., Girardi, A., & Coplan, R. J. (2006). Links between empathy, social behaviour, and social understanding in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 21, 347–359.
- Finley, G. E., & Schwartz, S. J. (2007). Father involvement and long-term young adult outcomes: The roles of divorce and gender. *Family Court Review*, 45, 573-587.
- Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E., & Perry, D. G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 1076-1086.
- Flouri, E. & Buchanan, A. (2002a). Father involvement in childhood and trouble with the police in adolescence: Findings from the 1958 British cohort. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 689-701.
- Flouri, E. & Buchanan, A. (2002b). Life satisfaction in teenage boys: The moderating role of father involvement and bullying. *Aggressive Behavior*, 28, 126-133.
- Flouri, E., & Buchanan, A. (2003). The role of mother involvement and father involvement in adolescent bullying behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(6), 634-644.

- Flouri, E., & Buchanan, A. (2004). Early fathers' and mother's involvement and child's later educational outcomes. *British Journal of Educational Psychology, 74*, 141-153.
- Forehand, R., & Nousiainen, S. (1993). Maternal and paternal parenting: Critical dimensions in adolescent functioning. *Journal of Family Psychology, 7*, 213-221.
- Garber, J., Robinson, N. S., & Valentiner, D. (1997). The relation between parenting and adolescent depression: Self-worth as a mediator. *Journal of Adolescent Research, 12*(1), 12-33.
- Georgiou, S. N. (2008). Bullying and victimization at school: The role of mothers. *British Journal of Educational Psychology, 78*, 109–125.
- Giovazolias, T., Kourkoutas, E., Mitsopoulou, E., & Georgiadi, M. (2010). The relationship between perceived school climate and the prevalence of bullying behaviour in Greek schools: Implications for preventive inclusive strategies. *Behavioural and Social Sciences Journal, 5*, 2208 - 2215.
- Gracia, E., Lila, M., & Musitu, G. (2005). Parental rejection and psychosocial adjustment of children. *Salud Mental, 28* (2), 73-81.
- Graham, S., & Juvonen, J. (1998). Self-blame and peer victimization in middle school: an attributional analysis. *Developmental Psychology, 34*(3), 587-599.
- Griffin, R. S., & Gross, A. M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior, 9*(4), 379-400.
- Glover, D., Gough, G., Johnson, M., & Cartwright, N. (2000). Bullying in 25 secondary schools: incidence, impact, and intervention. *Educational Research, 42*(2), 141-156.

- Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*, 441–455.
- Haynie, D.L., Nansel, T., Eitel, P., Crump, A.D., Saylor, K., Yu, K., & Simons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *Journal of Early Adolescence, 21(1)*, 29-49.
- Hazemba, A., Siziya, S., Muula, A. S., & Rudatsikira, E. (2008). Prevalence and correlates of being bullied among in-school adolescents in Beijing: results from the 2003 Beijing global school-based health survey. *Annals of General Psychiatry, 7(6)*, 1-6.
- Hazler, R.J., Carney, J.V., Green, S., Powell, R., & Jolly, L.S. (1997). Areas of expert agreement on identification of school bullies and victims. *School Psychology International, 18*, 5-14. Στο Baldry, A. C. & Farrington, D. P. (1998). Parenting influences on bullying and victimization. *Legal and Criminological Psychology, 3*, 237–254.
- Hodges, E. V., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization of peers. *Journal of Personality and Social Psychology, 76*, 677–685.
- Holt, M. K., Kantor, G. K., & Finkelhor, D. (2009). Parent/child concordance about bullying involvement and family characteristics related to bullying and peer victimization. *Journal of School Violence, 8(1)*, 42-63.
- Huberty, T. J. (2004). Students with emotional and behavioral problems. *Encyclopedia of applied psychology, 1*, 723-730.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006a). Development and validation of the Basic

- Empathy Scale. *Journal of Adolescence*, 29, 589-611.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006b). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior*, 32, 540–550.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2011). Is low empathy related to bullying after controlling for individual and social background variables? *Journal of Adolescence*, 34 (1), 59–71.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.
- Kalati, V., Psalti, A., & Deliyianni-Kouimtzi, V. (2010). Greek students' perception of school bullying: the profiles of victims and perpetrators. Στο K. K. P. Vanhoutte & M. Lang (Eds.), *Bullying and the abuse of power*, (σελ. 91-98), Oxford, United Kingdom: Inter-Disciplinary Press.
- Kalliotis, P. (2000). Bullying as a special case of aggression: procedures for cross-cultural assessment. *School Psychology International*, 21(1), 47-64.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Marttunen, M., Rimpela, A., & Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: School survey. *British Medical Journal*, 319, 348–351.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Rantanen, P. & Rimpela, A. (2000). Bullying at school: An indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23(6), 661-674.
- Kaslow, N. J., Deering, G. D., & Racusin, G. R. (1994). Depressed children and their families. *Clinical Psychology Review*, 14, 39–59.
- Khaleque, A., & Rohner, R. P. (2002a). Reliability of measures assessing the relation between perceived parental acceptance-rejection and psychological adjustment:

- Meta-analysis of cross-cultural and intracultural studies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *33*, 87-99.
- Khaleque, A., & Rohner, R. P. (2002b). Perceived parental acceptance-rejection and psychological adjustment: A meta-analysis of cross cultural and intracultural studies. *Journal of Marriage and the Family*, *64*, 54-64.
- Kochenderfer, B. J., & Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, *67*(4), 1305-1317.
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., Henttonen, I., Almqvist, F., Kresanov, K., Linna, S. L., Moilanen, I., Piha, J., Tamminen, T., & Puura, K. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse and Neglect*, *22*, 705-717.
- Ladd, G. W., & Ladd, B. K. (1998). Parenting behaviors and parent-child relationships: correlates of peer victimization in kindergarten? *Developmental Psychology*, *34*(6), 1450-1458.
- Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Berts, M. and King, E. (1982). Group aggression among school children in three schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, *23*, 45–52.
- Lee, S. T., & Wong, S.W. (2009). School, parents, and peer factors in relation to Hong Kong students' bullying. *International Journal of Adolescence and Youth*, *15*, 217–233.
- Lila, M., Garcia, F., & Gracia, E. (2007). Perceived paternal and maternal acceptance and children's outcomes in Colombia. *Social Behavior and Personality*, *35*, 115-124.
- Marshall, W. L., Hudson, S. M., Jones, R., & Fernandez, Y. L. (1995). Empathy in sex offenders. *Clinical Psychology Review*, *15*, 99–113.
- Mayberry, M., & Espelage, D. (2007). Associations among empathy, social competence,

- reactive/proactive aggression subtypes. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 787–798.
- McLeod, B. D., Weisz, J. R., & Wood, J. J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: a meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27, 986–1003.
- Meesters, C., Muris P., & Esselink, T. (1995). Hostility and perceived parental rearing behaviour. *Personality and Individual Differences*, 18(4), 567-570.
- Mezulis, A.H., Hyde, J.S., & Clark, R. (2004). Father involvement moderates the effect of maternal depression during a child’s infancy on child behavior problems in kindergarten. *Journal of Family Psychology*, 18, 575-588.
- Mills, C., Guerin, S., Daly, I., Lynch, F. & Fitzpatrick, C. (2004). The Relationship between bullying, depression, and suicidal thoughts/behaviours in Irish adolescents. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 21(4), 112-116.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *The Journal of the American Medical Association*, 285(16), 2094–2100.
- Neary, A. & Joseph, S. (1994). Peer victimization and its relationship to self-concept and depression among schoolgirls. *Personality and Individual Differences*, 16(1), 183-186.
- Newman, R. S. (2003). When elementary school students are harassed by peers: A self-regulative perspective on help seeking. *Elementary School Journal*, 103(4), 339-355.
- Nix, R. L., Pinderhughes, E. E., Dodge, K. A., Bates, J. E., Pettit, G. S., & McFadyen-

- Ketchum, S. A. (1999). The relation between mothers' hostile attribution tendencies and children's externalizing behavior problems: The mediating role of mothers' harsh discipline practices. *Child Development, 70*(4), 896-909.
- Norlander, B. & Eckhardt, C. (2005). Anger, hostility, and male perpetrators of intimate partner violence: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review, 25*, 119–152.
- Ok, S., & Aslan, S. (2010). The school bullying and perceived parental style in adolescents. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 5*, 536–540.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1980). Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: a causal analysis. *Developmental Psychology, 16*, 644-660.
- Olweus, D. (1993a). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (1993d). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. In K. H. Rubin & J. B. Asendorpf (Eds.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood*. (pp. 315- 341). Hillside, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35*(7), 1171–1190.
- O'Moore, M. (2000). Critical issues for teacher training to counter bullying and victimization in schools. *Aggressive Behavior, 26*, 99–111.
- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology, 21*(2), 167-175.

- Pellegrini, A. D. (1998). Bullies and victims in school: a review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology, 19*(2), 165-176.
- Perry, D. G., Hodges, E. V., & Egan, S. K. (2001). Self-views versus peer perceptions of victim status among early adolescents. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (pp. 86-92). New York: Guilford Press.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: theory, methods, and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research, 42*, 185–227.
- Price, J. M., & Dodge, K. A. (1989). Reactive and proactive aggression in childhood: Relations to peer status and social context dimension. *Journal of Abnormal Child Psychology, 17*(4), 455–471.
- Radloff, L. S. (1977). A CES-D scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement, 1*(3), 385-401.
- Rapee, R. M. (1997). Potential role of childrearing practices in the development of anxiety and depression. *Clinical Psychology Review, 17*, 47–67.
- Rican, P., Klicperova, M., Kozeny, J., & Koucka, T. (1993). Families of bullies and their victims: a children's view. *Studia Psychologica, 35*, 261-266.
- Richaud de Minzi, M. C. (2006). Loneliness and depression in middle and late childhood: the relationship to attachment and parental styles. *The Journal of Genetic Psychology, 167*(2), 189–210.
- Rigby, K. & Slee, P. T. (1993a). Children's attitudes towards victims. In Tattum D. (Ed.), *Understanding and managing bullying* (pp. 119-135) Heinemann. Eng
- Rigby, K. (1993b). School children's perceptions of their families and parents as a

- function of peer relations. *The Journal of Genetic Psychology*, 154, 501–513.
- Rigby, K. (1994). Psychosocial functioning in families of Australian adolescent schoolchildren involved in bully/victim problems. *Journal of Family Therapy*, 16, 173–187.
- Rigby, K. (1996). *Bullying in schools and what to do about it*. London: Jessica Kingsley.
- Rigby, K., & Slee, P. (1999). Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully–victim problems, and perceived social support. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 29, 119–130.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley
- Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools: Theoretical perspectives and their implications. *School Psychology International*, 25(3), 287-300.
- Rinaldi, C. M., & Howe, N. (in press). Mothers’ and fathers’ parenting styles and associations with toddlers’ externalizing, internalizing, and adaptive behaviors. *Early Childhood Research Quarterly*.
- Rodriguez, C. M. (2003). Parental discipline and abuse potential affects on child depression, anxiety, and attributions. *Journal of Marriage and Family*, 65(4), 809-917.
- Rohner, R. P. (1990). *Handbook for the study of parental acceptance and rejection*. Storrs, CT: University of Connecticut, Center for the Study of Parental Acceptance and Rejection.
- Rohner, R. P. (1998). Father love and child development: history and current evidence. *Current Directions in Psychological Science*, 7 (5), 157-161.
- Rohner, R. P. (2004). The parental “acceptance-rejection syndrome”: Universal correlates of perceived rejection. *American Psychologist*, 59, 830-840.

- Rohner, R. P. (2005a). Glossary of significant concepts in PARTheory. Ανακτημένο, τον Ιανουάριο, 2005 από www.csjar.uconn.edu.
- Rohner, R. P. (2005b). *Handbook for the study of parental acceptance and rejection* (4th ed.). Storrs, CT: Rohner Research.
- Rohner, R. P. (2008). Introduction to parental acceptance-rejection theory studies of intimate adult relationships. *Cross-Cultural Research*, 42(5), 5-12.
- Rohner, R. P. (2011). Parental acceptance and rejection extended bibliography. Ανακτημένο την 1^η Μαρτίου, 2011, από www.csjar.uconn.edu. Στο Rohner, R. P., Khaleque, A., & Cournoyer, D. E. (2011). Introduction to parental, acceptance-rejection theory, methods, evidence and implications. Από www.csjar.uconn.edu.
- Rohner, R. P., & Britner, P. A. (2002). Worldwide mental health correlates of parental acceptance-rejection: Review of cross-cultural and intracultural evidence. *Cross-Cultural Research*, 36, 16-47.
- Rohner, R. P., & Cournoyer, D. E. (1994). Universals in youths' perceptions of parental acceptance and rejection: Evidence from factor analyses within eight sociocultural groups worldwide. *Cross-Cultural Research*, 28, 371-383.
- Rohner, R. P., & Rohner, E. C. (Eds.). (1980). Worldwide tests of parental acceptance-rejection theory. *Behavior Science Research*, 15 (1), 1-21.
- Rohner, R. P., & Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: History and contemporary evidence. *Review of General Psychology*, 5, 382-405.
- Rohner, R. P., Khaleque, A., & Cournoyer, D. E. (2009). Introduction to parental, acceptance-rejection theory, methods, evidence and implications. Ανακτημένο την 10^η Απριλίου, 2009, από www.csjar.uconn.edu.
- Rohner, R. P., Khaleque, A., & Cournoyer, D. E. (2011). Introduction to parental,

- acceptance-rejection theory, methods, evidence and implications. Ανακτημένο την 24^η Μαρτίου, 2011, από www.csjar.uconn.edu.
- Rohner, R. P., Melendez, T., & Kraimer-Rickaby, L. (2008). Intimate partner acceptance, parental acceptance in childhood, and psychological adjustment among American adults in ongoing attachment relationships. *Cross Cultural Research*, 42(1), 13-22.
- Rohner, R. P., Uddin, K., Shamsunnaher, M., & Khaleque, A. (2008). Intimate partner acceptance, parental acceptance in childhood, and psychological adjustment among Japanese adults. *Cross-Cultural Research*, 42, 87- 97.
- Roland, E., & Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggressive Behavior*, 27, 446–462.
- Roland, E. (2002). Bullying, depressive symptoms and suicidal thoughts. *Educational Research*, 44(1), 55-67.
- Rushton, J. L., Forcier, M., & Schectman, R. M. (2002). Epidemiology of depressive symptoms in the national longitudinal study of adolescent health. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(2), 199-205.
- Salmivalli, C. and Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 28, 30-44.
- Salmon, G., James, A., Cassidy, E. L. and Javaloyes, M. A. (2000). Bullying a review: presentations to an adolescent psychiatric service and within a school for emotionally and behaviorally disturbed children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 5(4), 563–579.
- Sapouna, M. (2008). Bullying in Greek primary and secondary schools. *School Psychology International*, 29(2), 199–213.

- Schaffer, M., Clark, S., & Jeglic, E. (2009). The role of empathy and parenting style in the development of antisocial behaviors. *Crime and Delinquency*, 55(4), 596-599.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1997). The early socialization of aggressive victims of bullying. *Child Development*, 68(4), 665-675.
- Schwartz, D. (2000). Subtypes of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 181-192.
- Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38(152), 735-747.
- Shields, A. & Cicchetti, D. (2001). Parental maltreatment and emotion dysregulation as risk factors for bullying and victimization in middle childhood. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, 349-363.
- Slee, P.T., & Rigby, K. (1993). The relationship of Eysenck's personality factors and self-esteem to bully/victim behaviour in Australian school boys. *Personality and Individual Differences*, 14, 371-373.
- Slee, P.T. (1995). Peer victimization and its relationship to depression among Australian primary school students. *Personality and Individual Differences*, 18, 57-62.
- Smith, P. K. (2004). Bullying: recent developments. *Child and Adolescent Mental Health*, 9(3), 98-103.
- Smith, P.K. & Myron-Wilson, R. (1998). Parenting and school bullying. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 3 (3), 405-417.
- Smith, P.K. & Shu S. (2000). What good schools can do about bullying: findings from a survey in English schools after a decade of research and action. *Childhood*, 7, 193-212.

- Soenens, B., Duriez, B., Vansteenkiste, M., & Goossens, L. (2007). The intergenerational transmission of empathy-related responding in adolescence: The role of maternal support. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33*(3), 299-311.
- Stavrinides, P., Georgiou, St., & Theofanous, V. (2010). Bullying and empathy: a short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology*, *30* (7), 793-802.
- Strayer, J. (1993). Children's concordant emotions and cognitions in response to observed emotions. *Child Development*, *64*, 188–201.
- Strayer, J., & Roberts, W. (2004). Empathy and observed anger and aggression in five-year-olds. *Social Development*, *13*, 1–13.
- Sweeting, H., Young, R., West, P., & Der, G. (2006). Peer victimization and depression in early-mid adolescence: a longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, *76*, 577–594.
- Totura-Weinke, C.M., MacKinnon-Lewis, C., Gesten, E.L., Gadd, R., Divine, K.P., Dunham, S., & Kamboukos, D. (2008). Bullying and victimization among boys and girls in middle school: The influence of families and school contexts. *Journal of Early Adolescence*, *29*, 571-609.
- Troy, M., & Sroufe, L. A. (1987). Victimization among preschoolers: role of attachment relationship history. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *26*, 166–172.
- Tsaousis, I., Giovazolias, T., & Mascha, K. Translation and Psychometric Properties of the Child Parental Acceptance-Rejection Questionnaire (PARQ) – Short Form in Greek. In K.J., Ripoll Núñez, C.M., Brown, & A.L., Comunian, (Eds), *Interpersonal Acceptance and Rejection*. (in press).
- Τσιάντης, Γ. (2001). Κατάθλιψη και απόπειρες αυτοκτονονίας σε παιδιά. Τσιάντης, Γ.

- (Επιμ.) *Εισαγωγή στην παιδοψυχιατρική*. Εκδόσεις: Καστανιώτης, Αθήνα, 105-134.
- Vandebosch, H. & Cleemput, K. V. (2009). Cyber bullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media & Society* 11(8), 1349-1371.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F.C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672–682.
- Veneziano, R. (2000). Perceived paternal and maternal warmth and rural African American and European American youths' psychological adjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 123-132.
- Vernberg, E. M., Jacobs, A. K., & Hershberger, A. L. (1999). Peer victimization and attitudes about violence during early adolescence. *Journal of Clinical Child Psychology*, 3, 386-395.
- Videon, T. M. (2005). Parent-child relations and children's psychological well-being: do dads matter? *Journal of Family Issues*, 26 (1), 55-78.
- Whitney, L., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35, 3–25.
- Wolke, D., Woods, S., Bloomfield, L., & Karstadt, L. (2000). The association between direct and relational bullying and behavior problems among primary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 8, 989–1002.
- Wolke, D., Woods, S., Schulz, H., & Stanford, K. (2001). Bullying and victimisation of primary school children in South England and South Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673– 696.

- Yabko, B.A., Hokoda, A., Ulloa, E.C. (2008). Depression as a mediator between family factors and peer-bullying victimization in Latino adolescents. *Violence and Victims, 23*(6), 727-42.
- Yeung, R. S., & Leadbeater, B. J. (2010). Adults make a difference: the protective effects of parent and teacher emotional support on emotional and behavioral problems among peer victimized adolescents. *Journal of Community Psychology, 38*, 80–98.
- Young, M.H., Miller, B.E., Norton, M.C., & Hill, J.E. (1995). The effect of parental supportive behaviors on life satisfaction of adolescent offspring. *Journal of Marriage and the Family, 57*, 813-822.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ερευνήτρια: Ευανθία Παπαδάκη, evanthia.papadaki@yahoo.gr

Υπεύθυνος Έρευνας:

Θεόδωρος Γιοβαζολιάς: Επίκουρος Καθηγητής

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΑΙΤΗΣΗ ΑΔΕΙΑΣ ΧΟΡΗΓΗΣΗΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Θα θέλαμε να σας ενημερώσουμε ότι το Παν/μιο Κρήτης πραγματοποιεί μία ευρεία πανελλαδική μελέτη πάνω στο ζήτημα ψυχολογικής και σωματικής βίας που ασκούνται από ομάδες μαθητών σε συμμαθητές τους ή σε παιδιά μικρότερης ηλικίας, στο χώρο του σχολείου. Η έρευνα πραγματοποιείται σε δημοτικά σχολεία και Γυμνάσια, μετά από άδεια που έχει δοθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ως εκ τούτου, θα θέλαμε να ζητήσουμε την άδειά σας, ώστε να χορηγήσουμε ένα ερωτηματολόγιο που διερευνά αυτά τα φαινόμενα και στο παιδί σας, ως μαθητή/τρια του σχολείου, το οποίο έχει τυχαία επιλεγεί για την έρευνα. Η χορήγηση είναι ακίνδυνη, γίνεται μαζικά στην τάξη, αφορά όλα τα παιδιά και είναι ανώνυμη. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο που έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές μελέτες στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. Η συμμετοχή και η ανταπόκριση του παιδιού σας, με τη δική σας άδεια, στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο θα συμβάλλει ουσιαστικά στον σχεδιασμό κατάλληλων παρεμβάσεων για την προστασία των παιδιών που πέφτουν θύματα ψυχολογικής ή σωματικής βίας και των οποίων ο αριθμός όλο και αυξάνεται στα ελληνικά σχολεία.

Με εκτίμηση,

**Ε. ΠΑΠΑΔΑΚΗ
Θ. ΓΙΟΒΑΖΟΛΙΑΣ**

Συμφωνώ με τη χορήγηση του ερωτηματολογίου για τη διερεύνηση του φαινομένου της θυματοποίησης από τους ερευνητές του Παν/μίου Κρήτης

Όνοματεπώνυμο:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

*Τηλ. Επικοινωνίας: 2831077520

e-mail: giovazolias@psy.soc.uoc.gr

Ερωτηματολόγιο

Τάξη: Φύλο: α) αγόρι β) κορίτσι

Πότε γεννήθηκες; Έτος Μήνας

Ο πατέρας σου έχει φοιτήσει μέχρι το: α) δημοτικό
β) γυμνάσιο
γ) λύκειο
δ) πανεπιστήμιο / ΤΕΙ

Η μητέρα σου έχει φοιτήσει μέχρι το: α) δημοτικό
β) γυμνάσιο
γ) λύκειο
δ) πανεπιστήμιο / ΤΕΙ

- Παρακάτω θα βρεις κάποιες προτάσεις που περιγράφουν τρόπους με τους οποίους οι **μητέρες** συμπεριφέρονται στα παιδιά τους. Θέλω να σκεφτείς κατά πόσο η καθεμιά απ' αυτές ταιριάζει με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται η **δικιά σου μητέρα**.

Δίπλα από κάθε πρόταση υπάρχουν **4 κουτάκια**.

Αν η πρόταση σε γενικές γραμμές ταιριάζει με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται η **δικιά σου μητέρα**, τότε ρώτησε τον εαυτό σου:

- «Είναι σχεδόν πάντοτε έτσι;». Αν π.χ. νομίζεις ότι η μητέρα σου σχεδόν πάντοτε σου συμπεριφέρεται όπως γράφει στην πρόταση, τότε βάλε ένα X στο κουτάκι **ΠΑΝΤΑ**.
- Αν πάλι η πρόταση ταιριάζει μόνο μερικές φορές στη συμπεριφορά της μητέρας σου απέναντί σου, τότε βάλε ένα X στο κουτάκι **ΜΕΡΙΚΕΣ ΦΟΡΕΣ**.
- Αν σπάνια σου συμπεριφέρεται η μητέρα σου, όπως γράφει στην πρόταση, τότε βάλε ένα X στο κουτάκι **ΣΠΑΝΙΑ**.

- Αν η μητέρα σου σχεδόν ποτέ δε σου συμπεριφέρεται όπως γράφει στην πρόταση, τότε βάλε ένα X στο κουτάκι **ΠΟΤΕ**.

Να θυμάσαι: Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση σε καμία από τις προτάσεις, έτσι μπορείς να τις απαντήσεις με ειλικρίνεια. Να απαντήσεις την κάθε πρόταση σύμφωνα με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται πραγματικά η μητέρα σου, και όχι όπως θα επιθυμούσες να σου συμπεριφέρεται.

	Η ΜΗΤΕΡΑ ΜΟΥ	Πάντα	Μερικές Φορές	Σπάνια	Ποτέ
1.	Λέει καλά λόγια για μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2.	Δε μου δίνει καθόλου σημασία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3.	Με διευκολύνει με τον τρόπο της να της μιλώ για πράγματα που είναι σημαντικά για μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
4.	Με χτυπά ακόμη κι αν μερικές φορές δεν το αξίζω.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
5.	Με βλέπει ως μεγάλο μπελά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
6.	Με τιμωρεί πολύ αυστηρά όταν θυμώνει.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
7.	Είναι πάντοτε πολύ απασχολημένη για να απαντήσει στις ερωτήσεις μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
8.	Φαίνεται να με αντιπαθεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
9.	Δείχνει πραγματικά ενδιαφέρον για τις δραστηριότητές μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
10.	Μου λέει πολλά σκληρά λόγια.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
11.	Με αγνοεί όταν της ζητώ βοήθεια.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
12.	Με κάνει να νιώθω ότι με θέλει και με χρειάζεται.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
13.	Μου δίνει πολλή σημασία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
14.	Κάνει τα πάντα για να με στεναχωρεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
15.	Ξεχνά σημαντικά πράγματα που νομίζω θα έπρεπε να θυμάται.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
16.	Με κάνει να νιώθω ότι δε μ' αγαπά, αν κάνω κάποια αταξία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
17.	Με κάνει να αισθάνομαι ότι τα πράγματα που κάνω είναι σημαντικά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

	Η ΜΗΤΕΡΑ ΜΟΥ	Πάντα	Μερικές Φορές	Σπάνια	Ποτέ
18.	Με φοβερίζει ή με απειλεί όταν κάνω κάποιο λάθος.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
19.	Ενδιαφέρεται για το τι σκέφτομαι και θέλει να το συζητώ μαζί της.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
20.	Ό,τι και αν κάνω, νομίζει ότι τα άλλα παιδιά συμπεριφέρονται καλύτερα από μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
21.	Μου δείχνει ότι δεν με θέλει.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
22.	Μου δείχνει την αγάπη της.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
23.	Με αγνοεί όσο δεν κάνω κάτι που την ενοχλεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
24.	Μου συμπεριφέρεται με στοργή και καλοσύνη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

- Στη συνέχεια, θα βρεις κάποιες προτάσεις που περιγράφουν τρόπους με τους οποίους οι πατέρες συμπεριφέρονται στα παιδιά τους. Θέλω να σκεφτείς κατά πόσο η καθεμιά απ' αυτές ταιριάζει με τον τρόπο που σου συμπεριφέρεται ο δικός σου πατέρας.

-

	Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ	Πάντα	Μερικές Φορές	Σπάνια	Ποτέ
1.	Λέει καλά λόγια για μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2.	Δε μου δίνει καθόλου σημασία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3.	Με διευκολύνει με τον τρόπο του να του μιλώ για πράγματα που είναι σημαντικά για μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
4.	Με χτυπά ακόμη κι αν μερικές φορές δεν το αξίζω.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
5.	Με βλέπει ως μεγάλο μπελά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
6.	Με τιμωρεί πολύ αυστηρά όταν θυμώνει.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

	Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ	Πάντα	Μερικές Φορές	Σπάνια	Ποτέ
7.	Είναι πάντοτε πολύ απασχολημένος για να απαντήσει στις ερωτήσεις μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
8.	Φαίνεται να με αντιπαθεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
9.	Δείχνει πραγματικά ενδιαφέρον για τις δραστηριότητές μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
10.	Μου λέει πολλά σκληρά λόγια.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
11.	Με αγνοεί όταν του ζητώ βοήθεια.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
12.	Με κάνει να νιώθω ότι με θέλει και με χρειάζεται.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
13.	Μου δίνει πολλή σημασία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
14.	Κάνει τα πάντα για να με στεναχωρεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
15.	Ξεχνά σημαντικά πράγματα που νομίζω θα έπρεπε να θυμάται.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
16.	Με κάνει να νιώθω ότι δε μ' αγαπά, αν κάνω κάποια αταξία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
17.	Με κάνει να αισθάνομαι ότι τα πράγματα που κάνω είναι σημαντικά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
18.	Με φοβερίζει ή με απειλεί όταν κάνω κάποιο λάθος.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
19.	Ενδιαφέρεται για το τι σκέφτομαι και θέλει να το συζητώ μαζί του.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
20.	Ό,τι και αν κάνω, νομίζει ότι τα άλλα παιδιά συμπεριφέρονται καλύτερα από μένα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
21.	Μου δείχνει ότι δεν με θέλει.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
22.	Μου δείχνει την αγάπη του.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
23.	Με αγνοεί όσο δεν κάνω κάτι που τον ενοχλεί.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
24.	Μου συμπεριφέρεται με στοργή και καλοσύνη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

Αφού διαβάσεις προσεκτικά την κάθε πρόταση, βάλε X στο τετραγωνάκι που εκφράζει το τι ισχύει στην περίπτωση σου. ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΘΕΣ Ή ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

	Δεν ισχύει καθόλου	Ισχύει ελάχιστα	Ισχύει λίγο	Ισχύει αρκετά	Ισχύει πάρα πολύ
1. Όταν οι φίλοι μου είναι λυπημένοι, με επηρεάζουν.					
2. Όταν είμαι με φίλους μου που νιώθουν λυπημένοι για κάτι, συνήθως νιώθω και εγώ λυπημένος.					
3. Μπορώ να καταλάβω την χαρά που νιώθουν οι φίλοι μου όταν τα πήγαν καλά σε κάτι.					
4. Φοβάμαι όταν βλέπω μια ταινία τρόμου.					
5. Νιώθω εύκολα αυτό που νιώθει κάποιος άλλος.					
6. Είναι δύσκολο για μένα να γνωρίζω πότε οι φίλοι μου φοβούνται.					
7. Νιώθω λύπη όταν βλέπω άλλα άτομα να κλαίνε.					
8. Με απασχολούν τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων.					
9. Όταν κάποιος δεν νιώθει καλά, μπορώ εύκολα να καταλάβω πως αισθάνεται.					
10. Μπορώ να καταλάβω εύκολα όταν οι φίλοι μου φοβούνται.					
11. Αισθάνομαι λυπημένος όταν βλέπω λυπητερά πράγματα στην τηλεόραση ή σε ταινίες.					
12. Μπορώ να καταλάβω πως νιώθουν οι άνθρωποι πριν να μου πουν πως νιώθουν.					
13. Όταν δω έναν άνθρωπο που είναι θυμωμένος, αυτό δεν επηρεάζει τα δικά μου συναισθήματα.					
14. Καταλαβαίνω πότε κάποιος άνθρωπος είναι χαρούμενος.					
15. Όταν είμαι με φίλους που φοβούνται, τότε αρχίζω να νιώθω και εγώ φόβο.					
16. Συνήθως μπορώ να το αντιληφθώ γρήγορα όταν ένας φίλος μου είναι θυμωμένος.					
17. Με επηρεάζουν τα συναισθήματα των φίλων μου.					
18. Δεν νιώθω τίποτα όταν οι φίλοι μου είναι δυστυχισμένοι.					
19. Γνωρίζω τα συναισθήματα των φίλων μου.					
20. Δυσκολεύομαι να καταλάβω πότε οι φίλοι μου είναι ευτυχισμένοι.					

Κύκλωσε τον αριθμό που δείχνει με ποιο τρόπο οι άλλοι μαθητές σε παρενόχλησαν ή τα έβαλαν μαζί σου. Ανέφερε γεγονότα που συνέβησαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων 3 μηνών.

1=Ποτέ, 2=Μια ή δυο φορές, 3=Λίγες φορές, 4=περίπου μια φορά την εβδομάδα, 5=Λίγες φορές την εβδομάδα

1.	Ένας μαθητής /τρια με πείραξε με άσχημο τρόπο.	①	②	③	④	⑤
2.	Ένας μαθητής/τρια είπε ότι θα με χτύπαγε ή θα με τραυμάτιζε.	①	②	③	④	⑤
3.	Ένας μαθητής/τρια με αγνόησε επίτηδες για να πληγώσει τα αισθήματα μου.	①	②	③	④	⑤
4.	Ένας μαθητής/τρια είπε ψέματα για μένα για να μην με συμπαθούν οι άλλοι μαθητές.	①	②	③	④	⑤
5.	Ένας μαθητής/τρια με χτύπησε, με κλώτσησε ή με έσπρωξε με κακοήθη τρόπο.	①	②	③	④	⑤
6.	Ένας μαθητής/τρια με άρπαξε, με κράτησε ή με άγγιξε με τρόπο που δεν μου άρεσε.	①	②	③	④	⑤
7.	Κάποιοι μαθητές με άφησαν έξω από τα πράγματα από κακία και μόνο.	①	②	③	④	⑤
8.	Ένας μαθητής/τρια με κυνήγησε σαν να ήθελε πραγματικά να μου κάνει κακό.	①	②	③	④	⑤
9.	Κάποιοι μαθητές μαζεύτηκαν εναντίον μου και μου φέρθηκαν άσχημα.	①	②	③	④	⑤

Κύκλωσε τον αριθμό που δείχνει πόσο συχνά παρενόχλησες ή τα έβαλες με έναν άλλο μαθητή/τρια στο σχολείο. Ανέφερε γεγονότα που συνέβηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων 3 μηνών.

1=Ποτέ, 2=Μια ή δυο φορές, 3=Λίγες φορές, 4=περίπου μια φορά την εβδομάδα, 5=Λίγες φορές την εβδομάδα

1.	Πείραξα ή κορόιδεψα έναν μαθητή/τρια με άσχημο τρόπο.	①	②	③	④	⑤
2.	Απειλήσα άλλον μαθητή/τρια ότι θα τον/την χτυπήσω ή θα τραυματίσω.	①	②	③	④	⑤
3.	Αγνόησα άλλον μαθητή/τρια μόνο και μόνο για να πληγώσω τα αισθήματά του/της.	①	②	③	④	⑤
4.	Είπα ψέματα για έναν άλλο μαθητή/τρια ώστε οι άλλοι μαθητές να μην τον/την συμπαθούν.	①	②	③	④	⑤
5.	Χτύπησα, κλώτσησα ή έσπρωξα άλλον μαθητή/τρια με κακοήθη τρόπο.	①	②	③	④	⑤
6.	Άρπαξα, κράτησα ή άγγιξα άλλον μαθητή/τρια με τρόπο που δεν του/της άρεσε.	①	②	③	④	⑤
7.	Συντέλεσα κι εγώ στο να αποκλειστεί ένας μαθητής/τρια από τα πράγματα από κακία και μόνο.	①	②	③	④	⑤
8.	Κυνήγησα έναν μαθητή/τρια προσπαθώντας να του/της κάνω κακό.	①	②	③	④	⑤
9.	Εγώ και κάποιοι μαθητές μαζευτήκαμε και φερθήκαμε άσχημα σε άλλον μαθητή/τρια.	①	②	③	④	⑤

Ακολουθεί μια λίστα για το πως μπορεί να έχεις νοιώσει ή να έχεις συμπεριφερθεί. Σε παρακαλώ, βάλε ένα **X** στο κουτάκι που δείχνει πόσο συχνά ένοιωσες μ' αυτόν τον τρόπο **την προηγούμενη εβδομάδα**.

ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΕΒΔΟΜΑΔΑ

		Σπάνια ή καθόλου (λιγότερο από μια μέρα)	Πολύ λίγο (1-2 μέρες)	Κάποιες φορές ή συχνά (3-4 μέρες)	Τον περισσότερο καιρό ή συνέχεια (5-7μέρες)
1.	Με ενοχλούσαν πράγματα που συνήθως δε με ενοχλούν.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2.	Δεν ήθελα να φάω και δεν είχα όρεξη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3.	Ένοιωθα ότι δεν μπορούσα να ξεφύγω από τη στεναχώρια μου παρά τη βοήθεια που είχα από την οικογένειά μου και τους φίλους μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
4.	Ένοιωθα ότι είμαι τόσο καλός/καλή, όσο και οι άλλοι άνθρωποι.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
5.	Δυσκολευόμουν να κρατήσω την προσοχή μου σ' αυτό που είχα να κάνω.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
6.	Ένοιωθα στεναχωρημένος/στεναχωρημένη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
7.	Ένοιωθα πως ό,τι έκανα με κούραζε.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
8.	Ένοιωθα αισιόδοξος/αισιόδοξη για το μέλλον.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
9.	Ένοιωθα ότι η ζωή μου είναι μια αποτυχία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
10.	Ένοιωθα φοβισμένος/φοβισμένη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
11.	Δεν κοιμόμουν καλά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
12.	Ήμουν χαρούμενος/χαρούμενη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

		Σπάνια ή καθόλου (λιγότερο από μια μέρα)	Πολύ λίγο (1-2 μέρες)	Κάποιες φορές ή συχνά (3-4 μέρες)	Τον περισσότερο καιρό ή συνέχεια (5-7μέρες)
13.	Μιλούσα λιγότερο απ' ότι συνήθως.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
14.	Ένοιωθα μοναξιά.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
15.	Οι άνθρωποι ήταν ψυχροί μαζί μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
16.	Απολάμβανα τα πράγματα στη ζωή μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
17.	Έκλαιγα για αρκετή ώρα και δεν μπορούσα να σταματήσω.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
18.	Ένοιωθα λυπημένος/λυπημένη.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
19.	Ένοιωθα ότι οι άνθρωποι με αντιπαθούν.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
20.	Δεν είχα όρεξη να κάνω τίποτα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

Ακολουθεί μια δεύτερη λίστα για το πως μπορεί να έχεις νοιώσει ή να έχεις συμπεριφερθεί. Σε παρακαλώ, βάλε ένα **X** στο κουτάκι που δείχνει πόσο συχνά ένοιωσες μ' αυτόν τον τρόπο **την προηγούμενη εβδομάδα**.

		<i>Πάντα Αλήθεια</i>	<i>Μερικές φορές Αλήθεια</i>	<i>Σπάνια Αλήθεια</i>	<i>Ποτέ Αλήθεια</i>
1.	Έχω συνέχεια στο μυαλό μου να μαλώνω ή να είμαι αγενής.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2.	Θέλω να χτυπήσω κάτι ή κάποιον.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3.	Θυμώνω τόσο πολύ που πετάω και σπάω πράγματα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
4.	Κοροϊδεύω τους άλλους όταν κάνουν χαζά πράγματα.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
5.	Σουφρώνω τα χείλη ή κρατώ μούτρα όταν θυμώνω.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
6.	Δυσκολεύομαι να ελέγξω το θυμό μου.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>